

56.

A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI
ÉS
MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

18⁸⁵|₈₆.

SZERKESZTI:
ZSILINSZKY MIHÁLY,
TÁRSULATI FŐTITKÁR.

TÍZENKETTEDIK KÖTET.

B.-GYULÁN, 1887.
A TÁRSULAT KIADÁSA.

**A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat
Évkönyve tizenkét kötetben megjelent a következő
tartalommal.**

I. Kötet: 1. Békésm. régész- és művelődéstörténelmi társulat keletkezése, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. B. Harruckern Ferencz udvartartása, *Haan Lajostól*. 3. A nők műveltsége társadalmunk alsóbb osztályában, *Györy Vilmostól*. 4. A Justh család okmányairól, *Zsilinszky Mihálytól*. 5. Az 1543-iki gyulai országgyűlés, *Haan Lajostól*. 6. Művelődéstörténet és a művelődés Békésmegyében, *Hajóssy Ottótól*.

II. Kötet: 1. Kristóffy György jellemrajza, *Benka Gyulától*. 2. Történelem előtti korszak, *Haan Lajostól*. 3. B.-Csaba lakosságának életéből, *Szemián Sámuelről*. 4. Békésmegye III-ik Károly alatt, *Haan Lajostól*. 5. Békésm. nép a Pero-féle lázadásban, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Tomcsányi József emlékezete, *Hajóssy Ottótól*. 7. Két okmány a török korból, *Zsilinszky Mihálytól*.

III. Kötet: 1. Székács József emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. B. Eötvös József szt.-tornyai magánya, *Györy Vilmostól*. 3. Békésmegyei agyag-, érc- és csontmű régiségek, *Haan Lajostól*. 4. Békés város történetéből 1714—1800. *dr. Hajnal Istvántól*. 5. Szegedi Kis István életéből, *Haan Lajostól*. 6. A tarhosi pusztán ásott régiségekről, *dr. Hajnal Istvántól*. 7. Tomcsányi József költeménye, közölve *Bonyhai Benjámin*től. 8. Elnöki beszéd az orosházi gyűlésen márczius 18-án, 1877. 9. Elnöki beszéd a békési gyűlésen július 29-én, 1877.

IV. Kötet: 1. Vázlatok M.-Berény multjából, *id. Jeszenszky Károlytól*. 2. A m.-berényi gymn. története, *Petz Gyulától*. 3. Cholera-jegyzőkönyv, *ifj. Jeszenszky Károlytól*. 4. Gróf Károlyi György emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 5. Békésmegye a török világban, *Göndöcs Benedektől*. 6. Szarvasi néplázadás 1835-ben, *Sipos Somától*.

V. Kötet: 1. Geist Gáspár emlékezete, *Göndöcs Benedektől*. 2. Gyulavár multjából, *Fraknoi Vilmostól*. 3. Huzain bég, gyulai várparancsnok magyar levele és magyar köriratu pecsétje 1604. évből, *Haan Lajostól*. 4. Őskori emlékek a békésmegyei muzeumban, *dr. Hampel Józseftől*. 5. Az 1753-iki egyházlátogatás Szarvason, *Gajdács Páltól*. 6. Szarvasi, turi és szent-andrási határban talált régészeti tárgyak ismertetése, *Haan Lajostól*. 7. Gacsári István füzes-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*.

VI. Kötet: 1. A szent-Andrási csata és Gyula ostroma, *Thaly Kálmántól*. 2. B. Wenckheim László emléke, *Göndöcs Benedektől*. 3. A békésmegyei Jakobinusok, *Zsilinszky Mihálytól*. 4. Gyula-város tanácsának levele, 1560. *Haan Lajostól*. 5. B. Wenckheim Béla emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Gacsári István füzes-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*. (Folytatás.)

1885|86.

TIZENKETTEDIK KÖTET.

B.-GYULÁN, 1887.
A TÁRSULAT KIADÁSA.

300808

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

B.-GYULÁN,
NYOMATOTT DOBAY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1887.

I.

Árrodalmi dolgozatok.

1885—1886.

Általános elgondolatok.

1880-1881

I.

Terényi Lajos emlékezete.

A ki a legközelébb lefolyt huszonöt év történetére visszatekint és kellő nyugalommal mérlegeli az azóta történt hazai események nagy jelentőségét, az bizonyára nem fogja kicsinyelni azon férfiak erőfeszítéseit, akik a tiz éves absolutismus sötét éjjele után az alkotmányosság kétes hajnalát remény és félelem érzelmei között üdvözölték, a nemzet organismusának működését megindították.

Tudjuk, hogy az 1848/9-iki szabadságharcz lezajlása után államférfiainknak életben maradt része tompa csüggedéssel és kétes reménynyel nézett a jövőbe. A nemzet nagy megpróbáltatáson ment keresztül. Fiai leszorulván a közpályáról, birtokaikra az ekeszarvához menekültek, várván az ügyek jobbra fordulását. Belől halálos mély csend volt; de kívül a hon határain sűrű vészfellegek emelkedtek, melyekből Ausztria hagyományos politikájára egymásután irtózatoss menyköcsapások ütöttek le. A kormány rudját vezető idegek elvesztették fejüket; az állam hajója süllyedni kezdett; és mi természetellenes jelenetnek voltunk tanui, hogy a hajóban levők örömmel üdvözölték a süllyedést, mert abból Magyarország alkotmányának kiemelkedését kezdték remélni.

A remény valósággá lett. Anélkül, hogy a hazafiak valaha összejöhettek volna közös tanácskozássra, bámulatos egyetértés uralkodott közöttük. A tények némasága beszélt, — s ezt a beszédet megértették kint és bent, fent és alant egyaránt. A megyékben élénkség támadt. Az ekéktől a zöld asztalokhoz siettek azok, akik az 1848/9-iki zivatartól kime-

nekültek; és mert akkor a hazafias érdemeket a hazáért való szenvedés és cselekvés szerint mérték, egyszerre azok felé fordult a közfigyelem, akik akkor voltak hősök, mikor az életveszedelemmel volt összekötve.

Békésvármegyében egy egész serege volt az ilyen férfiaknak. Kortársaimmal együtt félistenek gyanánt tiszteltük őket. Mindenikről tudtuk, hol, mikor és mely csatában küzdött, minő sebet kapott; tudtuk, kit vetett fel a puskapor, látni véltük arczán az égetést és nem volt titok előttünk az sem, hogy mért volt mindeniknek járásában valami sajátságos bátortalanság, mit az éveken áthurezolt vasbilincs okozott!

Lehet-e csodálkozni a felett, hogy mikor ilyen férfiak jártak közöttünk, mikor ilyeneknek hangját hallottuk a haza szent nevében menydörögni, egészen más érzés foglalta el kebleinket, mint ha a mai korban halljuk azokat, kik tetteik hiányát harsány szónoklatokkal vélik pótolhatni. Lehet-e csodálkozni azon, ha midőn a hazafias cselekvésre tér nyílt, ezen férfiak egyszerre ott termettek a megyeházánál, és az alkotmányos zajtól már-már elszokott néptől örömrivalgás között emeltettek a tizenegy éven át idegenek által elfoglalt tisztségekre! Nem volt akkor pártoskodás, nem volt akkor versengés, gyanusítás, rágalmazás és ezerféle kortesfogás, közakarattal és közbizalommal emeltettek jeléseink a közszolgálat polezaira.

A lelkesedésnek ezen általános zajában hallottam először Terényi Lajosnak nevét és szavát. Ugy tűnt fel előttem, mint Békésvármegyének leendő vezére, aki addigi rövid, de dicső szereplésével, kiváló tehetségeivel ugy az idősb, mint az ifjabb nemzedék szeretetét kivívta magának, daczára annak, hogy ősei nem e megyében szerezték meg a nemeség czimeres oklevelét.

Az ő őseinek, a Stummereknek, ősi fészke Hontvármegye. Ott az Ipoly partján volt e régi magyar nemesi családnak birtoka. Egyes tagjai, mint megyei tisztviselők és ka-

tonák szerepeltek. Idők folytával a család fényét és tekintélyét nagy mértékben emelte azon körülmény, hogy tagjai a Bánhidy, Péchy, Luby, Pongrácz, Trsztjánshzky, Szmercsányi és más birtokos családokból házasodván, a hontmegyei, báti, disznósi, turi, várboki és cseri, — továbbá a zólyommegyei korponai és más birtokokat örökölték. Gyaropodván a nemzetség, a mult század elején két ágra szakadt: egyike, birtokainak főhelyétől. — Ipolyinak, másika ugyanezen okból Terényinek neveztetett.

A terényi Stummer ágból származott le Békésvármegyébe a mult század végén Stummer János, aki személyes jó tulajdonainál fogva csakhamar előkelő szerepet vitt. Előbb esküdt, majd 1824-től 1835-ig csabai főszolgabíró volt; végre alispáni helyettesként vezette a vármegye ügyeit. Ennek művelt és előkelő családja csakhamar a megyei társas életnek központjává lőn. Leányai mind oly férfiakhoz mentek nőül, akiknek emléke ma is elevenen él ezen gyülekezet idős tagjainak emlékezetében.¹⁾ Egyetlen fia Imre a megyének főügyésze, majd főszolgabírája volt.

Ez azonban fiörökösök hiányában lévén, hogy a család fája Békésben gyökeret verhessen, lehozatta Hontból az ipolyi Stummer ágnak egyik szép reményü sarjadékát, mai megemlékezésem tárgyát, Lajost, aki bátyja kívánságára csakugyan le is költözött Gyulára és felvette annak Terényi előnevét, míg édes testvérbátyja, Várad nagynevü püspöke és öcsce György ma is az Ipolyi nevet használják.

Édes atyjok Ipolyi Stummer Ferencz Hontvármegyének hosszú időn át kitünő főszolgabírája, majd Pozsonyvármegyében a Pálffyak jogügyi igazgatója; édes anyjok pedig Szmercsányi Arzenia volt. Ez utóbbi valóban a ház lelke, élénk

¹⁾ Francziska Simay Kajetánné; Mária Omaszta Zsigmondné; Krisztina Paulovytz Gáborné; és Julia Szinovicz Lajosné; — mind ismeretes tekintélyes családok voltak s részben még most is megvénkben.

és finom kedélye, valamint a magyar irodalom iránti vonzalma kedvező hatással volt gyermekeinek nevelésére.

Arnold már majdnem kétéves volt, midőn öcsese Lajos 1825. jun. 14-én a Léva melletti Horváthi Disznóson született, hol édes anyja esetleg nagyanyjánál időzött. Innét van, hogy nem a rendes lakóhelyen, hanem a semberi templomban kereszteltetett.²⁾ Mint gyermek eleven és fogékony volt minden iránt. Édes anyja kiváló gondot fordított nevelésére, s gyönyörrel szemlélte gyermekeinek gyors haladását az elemi tanulmányokban. Kamiss Ferencz, mint kitünő nevelő vetette meg a további haladás alapjait. Kezemben volt Jалlosics András a magyar költészet pesti tanárának 1836-ban kelt és Stummer Ferenczhez, mint apához irt levele, melyben a kis Lajosról azt írja, hogy „rendtartó és egyiránt szorgalmas tanítványai közé tartozik.“ Elmondja ott a jó apának, hogy „fia első jelenik meg a külön órabeli foglalatosságra és tanulmányainak rendes és pontos felmondására.“

Még mielőtt Pestre vitetett volna, tanult Korponán és Selmeczen a piaristáknál, hol különösen szavallatai ügyességével tűnt ki valamennyi társai közül. A gymnasiumi tanulmányok befejezése után a bölcészetet részint Pesten, részint Nagyszombaton tanulta. A jogot Pozsonyban hallgatta a híres Szlemenics Pál jogtudóstól, barátjával Simonyi Ernővel együtt, aki később mint emigrans és függetlenségi képviselő tüntette ki magát.

A szokásos törvény-gyakorlat után 1843. tavaszán ügyvédi oklevelet nyert.

Mily előmenetellel és mily gyorsan haladt át a kitünő észtehetség az iskolákon, mutatja az, hogy 12 éves korában befejezte a gymnasium hatodik osztályát, s alig volt 18 évés midőn ügyvédnek felesküdt. Ügyvédi oklevelét 1844-ben

²⁾ Keresztapák gyanánt szerepeltek: Pierthy Mátyás és Udvardy Antal, keresztanyák pedig: Szakmáryné sz. Reinprecht Erzsébet és Bakayné sz. Brunszvik Mária valának.

hirdették ki Békésvármegyében, hol egy pár hónap mulva tiszteletbeli aljegyzővé neveztetett ki.¹⁾

Még a felvidéken laktában élénk részt vett a treneséni, turóci, nógrádi és honti vármegyei gyűléseken, kivált olyan alkalmakkor, mikor restauratio vagy követválasztás volt. Tanuja volt a felvidéki nemesség küzdelmeinek. Láta a szabadelvű pártnak verességét az akkori bécsi kormány jelöltjeivel szemben, de látott egynehány oly diadalt is, mely őt a legnagyobb mértékben föllekesíté. Mint a szabadelvű pártnak rajongásig lelkesülő hive, gyakran kitört az ugynevezett pecsovics párt ellen; és nem igen kimélte a bécsi irányadó köröket sem. Az akkori ifjuság dicséretes szokása szerint nemcsak lelkesedett az országgyűlésen szereplő kitünőségek iránt, hanem azoknak államjogi és politikai elveit mélyebben is tanulmányozta.

Békésvármegyében akkor a szabadelvű párt teljes diadalt aratott. Gr. Károlyi Györgynek főispánsága alatt báró Wenckheim Béla vezérlete mellett a kitünőségeknek egész csoportja harczolt a nagyközönség elismerő tapsai között. Itt volt Tomesányi József, Szombathelyi Antal, Németh Antal, Novák Antal, Omaszta Zsigmond, Simay Kajetán, Tormássy János stb. kiknek jelességét és vezető szellemét Terényi önként elismerte; és akik viszont örömmel fogadták soraikba az ifjabb nemzedék olyan tagjait, mint aminő a felvidékről ideszármazott Terényi Lajos is volt. Szerették benne a férfias bátorságot és a tevékeny hazafiságot, mint oly tulajdonokat, melyekre a bekövetkezett nagy események korában kiváló szüksége volt a hazának.

II.

Messze kellene eltérnem tárgyamtól, ha az 1848. tavaszán Európaszerte megindult nagy politikai mozgalom okait

¹⁾ Ugyanekkor vétetett fel a békésmegyei nemések sorába, miről bizonyosságát Szakál Lajos megyei aljegyző írta alá 1844. okt. 4-én. 1861-ben gyermekeit is neméseknek jelentette ki a megye közönsége által.

kutatnám. Mindnyájan tudjuk, hogy a szabadság és alkotmányosság szelleme foglalta el a népek lelkét, és hogy ennek következtében különösen hazánkban az alkotmány nagy változásokon ment keresztül. A bécsi kormány minden törvényhozási tény által hatalmának csorbitását, — az első független magyar miniszterium kinevezésében pedig magának a dynastiának veszedelmét látta. Megkezdődött a fondorlatok gyalázatos munkája, mely az új magyar miniszterium szervező munkáját megakadályozá, — s ezáltal az uralkodó családdal való meghasonlást és szakítást idézte elő.

A nemzet, mely a forradalmat a márcziusi napokban bámulatos józansággal békés uton vitte keresztül, kénytelen volt az önvédelem harczához folyamodni. Országszerte megindult a toborzás. Kossuth lánglelke és gyújtó szava talpra állítá az alföldi magyarságot, melynek színe java elhagyván békés családi tűzhelyét, fegyvert ragadott és sietett a mindenfelől fellázított idegen elemek ellenében a haza védelmére. Valami nagyszerű jelenet volt az, midőn családos apák, kibontakozva kedveseik karjai közül, odarohantak a golyók záporába, és elragadó lelkesedéssel éljeneztek a hazát. Nem kisebbszerű látványt nyújtott az sem, mikor 15—16 éves tanuló ifjak jelentkeztek a táborban, hogy részt vehessenek hazájok védelmében.

A csaták zajától távol eső Békésvármegye ifjúsága sem maradt tétlenül. Városonként és községenként nemzetőri csapatok szerveztettek, az utcák telve voltak néző és gyakorló néptömegekkel, mely utóbbiak a déli határainkat megtámadó felzendült rácok és oláhok ellen készültek. Kiválóan lelkesült a műveltebb ifjúság, melynek tagjai többnyire tisztí minőségben szerepeltek.

Ezek közt tűnt fel Terényi Lajos, mint lovas nemzetőri tiszt.

Becskerek vidéke volt a nemzetőri csapatok tevékenységének színtere. Heves csaták vívattak Neusínánál és a ró-

mai sánczoknál, melyekben Terényi diadalmas részt vett. Lelkének akkori állapotát semmi sem tüntethetné fel élénkebben és hivebben, mint ama levél, melyet aug. 14-én Nagybecskerekéről irt Dalmadon lakó édes atyjához, s melyet ime szóról-szóra ideiktatok. A levél így szól:

Kedves Atyám!

Láttam a halált üvöltve repülni felém, láttam porzani az ágyugolyót, hallottam hatalmas dörgését s az apró golyók fütyölő zenéjét. Számot veték az étellel, az hivém, innen nincs menekülés, s ime mégis élek! — Sokszor, midőn az ágyugömb zugott fölöttünk, elhomályosodott előttem a természet s oly elkeseredéssel szoritottam fegyveremet magamhoz, hogy képes lettem volna boszumban a legvéresebb tetekre, én, ki különben a philantropok legnagyobbja vagyok. — Rettenetes a tábori élet és borzasztóan szép. Minden oldalról halál és pusztulás. Neusinát vissza vettük; a sorkatonaság, tisztjeit eserbe hagyva rohant be, felgyújtá, kipusztítá, kirablá a falut, — az ellenséghez csatlakozott lakosok közül élve csak 23 jött be, a többi mintegy hatszáz halva hever. — Még asszonyaik s 8 éves gyermekek is lövöldöztek ellenünk; de nem is volt kegyelem számukra. »Nunc seges est, ubi Troja fuit«, még a templom is romba van. . . .

Omazta Laczi hozott is belőle néhány rézképet.

Sokat nem irhatok, mert minden perczen riadót várunk. E napokban a sánczokat támadjuk meg. Egyébiránt minden lapba olvashatta Ön Kiss Erneszt hivatalos jelentését, mely a békési lovasságról szól — s én büszkén mondom ki, hogy ezek közé tartozom! Egy szerb aranyruhás főnök, midőn már Neusina égett, a kéményen felmászva kiáltá: »elfoglaltam Neusinát Miklós czár nevében az ausztriai császár részére.« Alig végzé azonban szavait a vakmerő proklamator, midőn a kémény összerogyott s ő a lángokba hullt.

Legyenek önök boldogok!

Lajos.

El lehet képzelni, hogy a szülők mennyi aggodalmakat állottak ki, míg fiaik a vész közepette harczoltak. Álljon itt mutatóványul Terényi édes atyjának válasza, melyet Dalmadról aug. 26-án irt fiához:

Kedves Lajtsim!

Megbecsülhetetlen irántami fiui gyengédséged, miként annak előtte minden héten tudósítottál csatározásaidról.

Annál keservesebben hatott reám, hogy leveleid 3 hétig elmaradtak; halálveríték környezett minduntalan, mert gondolám, ha el nem vesztél is, bajod történt. Miglen ismét megvigasztaltál, mert a Neusinaí ütközetből irott leveledet megkaptam. — — —

Borzasztó a helyzeted, de mégis dicső! s. a. t. — —

— — Olvastam, hogy a római sánczokat bevettétek. — — Édes anyáddal mi valóban miattatok a legnagyobb aggodalomban vagyunk, mert Gyuri is aug. 9-én indult Pozsonyból az egész zászlóaljjal 3 gőzösön a táborba, ő ez ezredben már 2-ik tizedes altiszt, az első sorban 1-ső alkapitány Jeszenszky Muki mellett. Keresd fel őt, ha lehet, ő a 4. honvédek zászlója alatt van. Gyula is azt írja Veszprémből, hogy ők is készülöbe vannak és a 7-ik honvéd zászló alatt van sorolva.

Szegény kedves jó fiaim, én benneteket más pályára neveltelek. — Isten veletek!¹⁾

Írjál kérlek, ha csak azon szavakat: »élek se bajom«, hát az én kedves Laczim ott van? 2)

— — — — —
Csak kérlek irjatok, öllelek, csókollak s érzékeny szeretettel vagyok
édesatyád

T.

¹⁾ Szegény atyja akkor utolsó Isten veleteket írta, mert többé nem látták fiai.

²⁾ Laczi alatt Omaszta Lászlót érti.

A körülmények azonban olyanok voltak, hogy október elején Arad vidékére kellett mennie Lajosnak, onnét Erdélybe vonult az oláhok ellen, hol a golyón kívül a kiütött epemirigy is pusztított a magyar hadseregben. Aradon nagyon közel volt a halálhoz.

O maga írja november 11-éről Gyuláról édes atyjához, hogy egy ágyugolyó elvitte a kalapját s szemét is megsértette. Erdélyben az oláhokat megfutamították s Halmágyon a magyar foglyokat kiszabadították.

És amíg ő eképen teljesíté kötelességét, addig Gyula testvére az ország másik szélén, Bécs táján küzdött a házáért. Akkor írott levelei teli vannak aggodalommal szülei és testvéreinek sorsa felett.

Az erdélyi hadjárat azonban megrontá egészségét, s ő 1848. végén hazajött Gyulára, hol a megye közönsége azal fejezte ki iránta való szeretetét, hogy az orosházi járás szolgabírójává választotta meg. Akik azon idők sulyos napjait átéltek, tudják, minő teendője volt akkor a szolgabírónak. Minden győzelem, melyet seregeink vívtak, új reménnyel töltötte el a szíveket; de az itt-ott mutatkozó egyenetlenség kínos benyomást gyakorolt a gondolkodó hazafiakra. Itthon folyt a toborzás; a vármegye ekkori rendeletei leginkább katonai és rendőri természetűek. Terényi ezeket katonai pontossággal hajtotta végre, minek következtében a legközelebbi 1849-iki június havi tisztujtás alkalmával, midőn Szombathelyi Antal első alispán hivataláról végképen lemondott, Tomcsányi József második alispán pedig Aradmegye főispánjává neveztetett ki, — ez utóbbinak helyére Békésvármegye alispánjává választatott meg.

Ilyen fiatal alispánja még nem volt e megyének. De a fiatalság ezuttal nem volt akadály arra nézve, hogy a legnehezebb ügyek rendes elintézését nyerjenek.

Ne feledjük, hogy a köznép a sokszor hangoztatott szabadságot félreértvén, több helyen rakoncátlan kihágásokra

ragadtatta magát. Az akkori jegyzőkönyvek szomorú példáit mutatják fel annak, hogy a félrevezetett tömeg az egyenlőség ürügye alatt megrohanta a nagybirtokosok majorjait, a gazdatiszteket elűzte, a magtárakat, az istállókat feldulta, a gulyákat és méneseket szétkergette. Az efeletti panaszok az alispáni hivatalhoz jöttek, melynek egyik legszebb, de egyuttal legnehezebb feladatát képezte — oly mozgalmas háborús időkben — a nép kedélyét lecsillapítani s az egyéni szabadság és vagyonbiztonság nagy érdekeit megvédelmezni.

Terényi ezt a nagy feladatot is szerencsésen oldotta meg. És talán nem csálódok, ha azt állítom, hogy az e téren tanusított erélye következtében neveztetett ki a magyar kormány részéről kormánybiztosnak. Fájdalom azonban, hivatalát nem sokáig folytathatta. A hadiesemények szerencsétlen fordulata egyszerre minden reményét megsemmisítette. A muszka segélyre támaszkodó osztrák hatalom a magyar nemzet belső ellenségeit, a mesterségesen fölizgatott nemzeti-ségeket megnyervén, véres fegyvertényekkel rémitette el a népet. Meghasonlott vezéreink nagyobb része menekült, csak Klapka tartotta még Komárom várát. A nemzet reménykedő szeme odafordult, tetterős ifjak seregesen tolultak oda legvégsőbb erőfeszítés által kedvezőbb fordulatot adni az eseményeknek. Ezek között látjuk ismét az alispáni székét elhagyott Terényi Lajost is. Klapka tábornok 1849. szept. 16. Ujházi László ellenjegyzése mellett századosának nevezte ki.

De nem sokáig volt Komáromban. Az események rohamosan változtak, Komárom feladta magát s Terényi egy ideig Honfiban, Nógrádban és Békésben bujdosott, míg végre október havában hallván az osztrák hatalom kegyetlenkedéseit, kimenekült Moldvába s Jassiban tartózkodott. Egy Orosházán kelt levelével felkereste Arnold bátyját, aki akkor zohori plébános volt, s elpanaszolván sorsát, elbuesuzik tőle és a hazától. A levél hangulata oly közvetlen hatást gyakorol ma is az olvasóra, hogy valóban mulasztást követnék

el, ha ez alkalomból néhány pontját nem közölném. Minde-
nek előtt örömét fejezi ki a felett, hogy Arnold bátyjának
helyzete szerencsés fordulatot vőn éppen akkor, mikor az ő
csillaga elhomályosult.

„Egy éve mult, — ugymond — hogy mitsem tudtam
felőletek, csak a bizonytalan hírekből kapkodám sorsotok is-
meretét. Ezen év felért egy századdal, sorsom folyvást fé-
nyesebb alakot vőn, végefelé közel állottam azon polczhoz,
melyre gyermekálmaim csak képzelődésem légmerészebb szár-
nyain mertek szállani. Először hadjáratokban elégitvén ki
szenvedélyeimet, miután az erdélyi hidegek egészségemet
megrongálták, haza mentem, s megyei hivatalt vállalék.

Alig voltam tavaszig szolgabíró, már alispán lettem, s
megyém politikai kormányzata kizárólag reám lévén bizva, a
kormány tetszését annyira megnyerém, hogy egy folyamodó
lépést sem téve, maguk az akkori miniszterek oly helyzete-
ket ajánlottak, melyek a legfényesebb jövőre jogosítanak. —
— — De hagyjuk ezeket; a mi volt, az nincs; fény, va-
gyon, dicsőség, minden elveszett! Egyetlen kincsem, szep-
lőtlenül megtartott jellemem, melyet még elleneim sem il-
lethetnek, s szívem, mely fel van osztva családom és meg-
dőlt hazám között. — Két lovam, egy hű cselédem s annyi
holmim, a mennyi mindennapi szükségéseimet fedezi, minde-
nem. — Még csak hazám sines! s most indulok újat ke-
resni. — — — Utólszor szólok talán hozzátok, végső
isten hozzátok e levél. — — — Én elmegyek távolabb
hazát keresni; tőletek csak emléket kérek, ha családu-
nk valamely tagjának utódjai lesznek, el ne feledjétek megta-
nitani őket nevemre, el ne felejtsetek hazafiakká nevelni,
buzditsa őket az én sorsom; ne töröljétek ki emléke-
tekből. — — — És ha e hon nagy leend . . . ! Még egyszer Is-
ten veletek! Gyurit a végső időben kineveztettem nemzet-
őri segéd-főhadnagygyá Békésmegyében, de kinevezése nem
találta őt zászlóaljánál, hová lett, nem tudom. Én utolsó

talpalatnyi földig védtem hazámat, Komáromból szabadultam mint kapitány, látván ugyanis a borut, még jókor bementem a várba, s így már most mehetek számkivetésbe a külföldre. Éljetek boldogul, meg lehet örökre!"

Lajos.

III.

A mi ezután idehaza történt, azt mindnyájan tudjuk. Irtózatos képe volt akkor az elnyomott Magyarországnak. Szerencsés volt a ki menekülhetett, mert az itthon maradtokra keserves napok következtek. Erdélyből érkeztek az oláhok vértetteiről szóló tudósítások, melyeknek hallatára fölháborodott a legszelidebb embernek a vére. Az irtózatos mészárlás feletti méltatlankodásnál csak azon tények feletti undor lehetett nagyobb, melyek azt mutatták, hogy e vad hordák vezérei Bécsből kitüntetésekert nyertek, sőt a polgári kormányzat élére állítottak, hogy miután felgyújtatták az elkényszeredett magyar nép falvait s leöldösték azok védőit, most mint előljárók zsarolhassák, kikémltessék, beárulhassák és börtönbe juttassák — a gyanusakat!

A száz halállal szembeszállott hős tábornokok Aradon; a kormány rudját vezetett gr. Batthyány Lajos Pesten a hóhér kezébe adattak.

Rögtönítélő német bíróságok ezeket juttattak a bitófára. Kémrendszer szerint szervezett zsandárok árasztották el az országot, s behatoltak a családi élet szentélyébe és a hol nem találták a keresett férfit, megkínózták a gyenge nőt. Sorvesszőzést alkalmaztak olyanokra, a kiknek nem volt egyéb bűnök, mint hogy szerették hazájukat! Felfüggesztettek minden közszabadságot, s az ország törvényei helyébe ezer apró dolyfös zsarnok önkényét helyezték. A nemzetiségi egyenjoguság örve alatt a nyolczszázados történelmi multtal bíró nemzet nyelvét kizárták a közszolgálat minden ágából, csak hogy minden nap éreztethessék a magyarsággal boszantó hatalmukat.

A nemzeti gyász ezen korszakának első éveit a külföldön töltötte: de midőn mint komáromi katona igazolva magát, hazajött, s 1852-ben megnősült, az országszerte pusztító abszolút osztrák rendszer üldözései elől csak a csendes családi boldogság kis köre mentette őt meg egy időre. Szerető neje, a hozzá méltó fenkölt gondolkozású Beliczey Mária és az apró gyermekei bőven kárpótolták a közélet felfordult viszonyai feletti fájdalmát. Teljesen visszavonulva a közügyektől, gazdálkodással foglalkozott. Megfogta az ekeszarvát és az anyatermészet áldásait kétszeres örömmel élvezte; mert míg egyfelől családja jövőjét biztosította, addig a haza jövőjében való hitét minden tavasz felébredésében jelképezve és megerősítve látta. Valóban ezek lettek volna zajos életének legszelidebb, egyuttal legboldogabb napjai, ha egy véletlen esemény kegyetlenül meg nem zavarta volna.

Ugyanis, az imént röviden jellemzett hazai közállapotok sok helyt türhetetlenekké váltak; s némely hazafiak a külföldre menekült emigránsok útján azon törekedtek, hogy — ha lehet — külföldi segélylyel is felszabadítsák hazájukat az osztrák hatalom alól. 1854-ben Almássy Pál és Csomortányi kezdeményezésére a külföldön egy titkos szövetség alakult, melynek közvetlen célja az volt, hogy kedvező körülmények beálltával fegyveres kézzel állítsák vissza az erőszakkal eltörölt magyar alkotmányt. Proclamatiók bocsáttattak ki, haditerv is készült, s a kiáltványok egy és ugyanaznap felragasztattak az ország valamennyi vármegyéjének házára. El lehet képzelni az ügyetlen osztrák politia és a megyei hivatalnoksereg riadalmát, mikor ezt olvasták!

Megkezdődött mindenfelé a kutatás. Londonból egy névsort szereztek be, melyen azon hazafiak voltak összeírva, akikre szükség esetén bent a hazában biztosan számítani lehetne. Ezek között volt Terényi Lajos neve is.

Ő maga semmit sem tudott e névsorról, jóllehet az összeesküvésről tudomása volt. Semmi rosszat nem sejtve, csen-

des családi körében elvonultan élt Gyulán; midőn egy zivataros éjszakán fegyveres esendőrök rohanták meg lakását, s kétségbeesett nejének karjaiból kiragadták és egy készen befogva állott kocsin Szarvason, Szolnokon át Pestre hurczolták fogságra.

Másnap reggel villámsebességgel terjedt el meggyeszerzte a hír, hogy Terényi Lajost elfogták. Mindenki megdöbbsent e rémitő hír hallatára; mert akkor olyan idők voltak, hogy akit, mint magyar hazafit elfogtak, az nem igen tért vissza többé a börtönből. Nem kísérem meg a család, különösen a szerető nő kétségbeesésének leírását, — egy drámai művész ecsete kellene annak hű lefestéséhez. De ki kell emelnem Terényi férrias magaviseletét a veszély perczében. Nem gondolt se menekülésre, se erőszakos ellentállásra; egyedül az áldott nőt vigasztalta, hogy ne féljen vissza fog ő térni, mihelyest kihallgatják, mert vétkesnek nem érzi magát. Először a pesti »Neugebäude«-ban hallgatták ki, majd a bécsi »Kriminal-Gebäude«-ba hurczolták több társával együtt, s ámbár a legszigorubb vizsgálatnak volt alávetve, még sem tudtak semmi terhelőbb bünt kisütni. Családjának egyes tagjai, különösen neje és Arnold bátyja ismételve jártak fent Bécsben, részint hogy a foglyot vigasztalják, részint hogy szabadlábra való helyezését kieszközöljék. Sok fáradságnak és sok költségnek árán végre — majdnem egy évi fogság után — sikerült őt kiszabadítani.

De ez egy év felért egy egész élet gyötrelmével.¹⁾

¹⁾ Terényi lelkiállapotát és vallásos lelkületét szépen jellemzi a következő ima, melyet börtönében irt, s melyet ezennel közzé teszek:

Égnek és földnek ura! mindenség alkotója! börtönöm mélyéből fohászokodom feléd! Átlépve e sötét falak küszöbét, egyedül, elhagyatva éreztem magamat — de a hit világánál elismertem jelenlétedet, s visszavonom az átkot, mely sorsom ellen ajkaimon ült, és nem zugolódok ellened!

Mint midőn az első ember paradicsomból kiűzetett, mint midőn az ég felé terjeszkedő koronás csert a villám lesujtja, úgy hatott rám karodnak büntető ostora — megismertetéd vélem a szabadság élvezet, meg a szerelem örömeit s midőn boldogságomban ringottam, erőszakos kezek téptek ki családom édenéből, utánam bánat, előttem vész — de én vétkem — tudom, hogy

Hazánk története nem sok özszeesküvésről beszél, mert a magyar soha sem tud conspirálni. Meg tudott verekedni, meg tudott halni, de titkos társulatokat nem tudott szervezni. Minthogy nem tételezte fel, hogy közte áruló akadjon, könnyen elárulta szándékát. De azt tudjuk, hogy akik ily özszeesküvésben valaha résztvettek, azok majdnem mind halállal fizették meg jóhiszeműségüket. Az osztrák kormány most is hű maradt régi szelleméhez; példásan kívánta büntetni a forradalmi politikának ezen utolsó fellobbanását: de a körülmények és az uralkodó család békülékeny szelleme egyiránt azt javallották, hogy az elfogottak szabadon bocsátassanak.

vétettem irányodban, tudom hogy igazságtalan nem lehetsz, ismerem örök jóságot, megnyugszom büntetésedben, s nem zugolódok ellened!

Sötét éjszakán háborgó tengerre lökted életem hajóját — de iránytű gyanánt adtál csillagához boruban is hű hitet s én ezáltal hozzád ragaszkodva bátran küzdök a hullámokkal s nem zugolódok ellened!

Rettenetes vagy ítéletedben uram! egy intésedre megrendül a föld, utat tévesztnek az égi testek, tűz és víz pusztítva dühöng a földgolyón s kétségbeesve jajveszékelnék a bűnösök — de egy percz alatt megzabolázod a vihart, parancsodra a háborgó természet megszeliidül — tisztult levegő életi zöld virányos partokon a vándort — mennyed boltozatja mosolyogva tekint milliárd fényeivel reánk, minden vigaszt, reményt és boldogságot lehel — a süjtő igazság szavát az atya kegyelme váltja fel — jó, véghetetlen jó vagy uram! s nem zugolódok ellened.

Mondjátok, hogy a börtön ösvénye a más világnak, előcsarnoka a halálnak, küszöbje a sirnak — de én látom, hogy éppen ez óriási szerencsétlenségben vagy hozzám legközelebb — a hitetlen sem tagadhatja itt meg vigasztaló jelenlétedet — a sötétség ez oltáránál lángol legforróban égi malasztod a legvakmerőbb bűnös önkéntelen is feléd nyújtja kezeit, s te nem tagadod meg kegyelmedet — csüggedjen a gyáva, én nem zugolódok ellened!

Véghetetlen bölcsességedben életet, jóságodban boldogságot adál, visszaéltem adományaiddal, megsértettelek elbizakodással Uram s büntetésed igazságos, de hiszem, hogy vezeklésemet meg fogod elégegni, visszaadsz házámnak, vissza családomnak s én nem zugolódok ellened.

Ha pedig örök bölcseséged úgy hozza magával, hogy lelkem testi hüvelyét elhagyni lesz kénytelen — ments meg Uram a gyáva haláltól, önts belém elégséges hitet, mely végperceimben támaszoszlopa legyen szívemnek — távoztasd tőlem a kétségbeesést s engedd hogy azon reménynyel muljak ki, miszerint életem e földről kiemelkedve örökkévalósággal olvadand össze s tul a siron is benned, s veled élve soha okom nem lesz zugolódni ellened.

Terényi azontul még inkább visszavonult a nyilvánosságtól, s várta az Ausztriára nézve kedvezőtlen külesemények fejleményeit. A német »Bund« felbomlott, s Póroszország kiszorította onnét a vezérszerepet vivő osztrák császárt, Olaszországban is szerencsétlenül folyt a háboru. Lombardia és Velence urát cserélt, — s az emigransok oly mozgalmat indítottak az abszolút hatalomra támaszkodó Ausztria ellenében, hogy valóban nagy vakság kellett annak be nem ismeréséhez, hogy ez uton Ausztria végső bomlásnak megy, ha kormányrendszerét meg nem változtatja.

Ezt jóskolták az ország bensejében történt események is. Az egyházi szervezést célzó, törvénytelen módon kiadott császári patens ellen harczoló protestansokhoz az ország összes felekezetei csatlakoztak, a Kazinczy- és Széchenyi ünnepélyek politikai jelleget öltöttek országszerte. A hazafiak által énekelt »Szózat«-nak nagyobb ereje volt, mint az olasz földön harczoló katonák fegyvereinek. Minden csatavesztés örömmel üdvözlötte, mert azáltal az abszolút hatalom megtörésének és a magyar alkotmány visszaállításának reménye erősített meg a hazafiak lelkében.

Deák Ferencznek híres husvétii cikke valóban új nemzeti élet feltámadását jelezte. Az októberi diploma pedig kétségtelenné tette, hogy Ausztria végképen szakított régi politikájával, és az egységes birodalom eszmájének elejtésével a történelmi alakulás jogosultságát ismerte el. Ez nagy jelentőségű esemény volt. Magyarország legkiválóbb férfiai éppen Békésmegyében, a híres csákok vadászaton kapták a lapokat, melyek az esemény hírét hozták. Általános volt a meglepetés. Nem csoda, hogy rögtön eltérő nézetek nyilvánultak fellette, jöllehet már akkor látható volt, hogy a többség örömmel fogadja »az engedményt« oly alapul, melyen a legközelebb összehívandó országgyűlés lesz hivatva, a jogfolytonosság kimondására, annak alapján az ország belső szervezetének újabb megalkotására.

IV.

Nem szükség mondanom, hogy az események láttára Terényi Lajos is remélni kezdett. Ott hagyta az eke szarvát, midőn 1860. év őszén újra megnyilni látszottak a sörpók a hazafiui tevékenység előtt. A vármegyék szervezése országszerte megindult, és az ujonnan kinevezett, de már az 1848-iki dicső események idején is főispáni hivatalt viselt b. Wenckheim Bélát Terényi üdvözölte a reformátusok gyulai templomában. Gyula városa talán soha sem volt nagyobb lelkesedésnek színhelye, mint mikor 1860. év végén b. Wenckheim Béla körül összesereglett a vármegyének színe-java azon termekben, melyek 1849. óta nem láttak alkotmányos tanácskozást. Hát mikor decz. 11-én a tisztválasztásra került a dolog!

Szebbnél-szebb beszédek hangzottak el, melyekben a multak keservei mellett a jelennek nehéz küzdelmei s a jövőnek reményei és aggodalmai vegyesen nyertek sokszor erős színezetű kifejezést. Megható jelenet volt együtt látni a megye azon fiait, akik a hazáért küzdöttek, börtönt szenvedtek, és látni a választó közönség azon őszinte ragaszkodását és lelkesedését, melylyel azokat mintegy jutalmul a megye tisztí állásaira helyezte.

Terényit a mostani kultusz-miniszterrel, Trefort Ágostonnal együtt az alispáni székbe ülteté a közbizalom; tehát azon székbe, melyből 1849-ben az osztrák hatalom elől már egyszer menekülnie kellett. A vármegye kormányzatában azonban kevés ideig vehetett részt. A következő év tavaszán a nemzettel kibékülni óhajtó fejedelem országgyűlésre hívta össze az ország főrendeit és képviselőit, — s Terényi az orosházi választó kerület által nagy lelkesedéssel egyhangulag országgyűlési képviselővé választatott azon nagy ev. templomban, melynek száz esztendő emlékét 1886. decz. 5-én ülte meg Orosháza népe. Talán még sokan emlé-

keznek arra a páratlan jelenetre, arra a megható egyetértésre, melylyel akkor a választás történt. A mostani pártokat még névről sem ismerték. Az elnöklő Justh István háromszor ismételt azon kérdésére, van-e valaki a választók között, aki Terényi Lajoson kívül mást akarna országgyűlési követnek? az volt a lelkes válasz:

Senki, senki! Nem akarunk szavazni! Éljen Terényi! A nép ősi szokás szerint vállaira emelte és körülhordozta őt. Talán arra is emlékeznek többen, mit válaszolt az őt követnek üdvözlő Torkos Károly szavaira, midőn a bizalmat megköszönve utalt az összehívott országgyűlésnek korszakalkotó voltára. »Én — ugymond — igyekezni fogok hazám javára tehetségem szerint közreműködni; s ha nem lehetek nagy harang, mely az irányt jelzi, leszek legalább kis harang, mely éles szavával keresztül hat a harmónián, melyet az együttes működés feltételez.« És valóban ott találjuk őt a nagy férfiak sorában, — osztozni azoknak aggodalmaiban, s harczolni azoknak küzdelmeiben.

Tudjuk, hogy akkor még nem állottak egymással szemben szervezett pártok. Az 1861-iki országgyűlésen nem elvek küzdöttek egymással; a pártok nem a fenforgó kérdés lényegére, hanem inkább csak a formára különböztek egymástól. Önkénytelenül érezték a követek, hogy válságosabb körülmények között sohasem nyilott meg országgyűlés, mint most. A király megnyitó beszéde mély hatást tett a nemzetre és midőn annak képviselői arra válaszolni készültek, nem a teendő válasz tartalma, hanem csak a felett vitatkoztak, hogy az felirat, vagy határozat alakjában közöltessék-e a koronázatlan fejedelemmel? A nemzet és a bécsi kormány feszült figyelemmel várta, hogy 12 évi kényszerített hallgatás után, mit fog mondani az ország törvényes képviselője! A legfőbb és leglényegesebb alkotmánykérdésben egy értelem uralkodott. Egyetlen egy vélemény uralkodott e házában arra nézve, hogy az ország a koronázási egyezkedésbe

bele nem ereszkedhetik, míg Magyarország törvényes függetlensége területi és politikai épsége biztosítva nem lesz, míg az 1848-iki törvények vissza nem állíttatnak, míg V. Ferdinánd lemondásában azon hiány, hogy a külön kormányzattal bíró Magyarországhoz külön oklevél intézve nincs, utólagosan helyre nem hozatik, — és amíg végre hazátlan vagy börtönben szülő hazánkfiak előtt a haza — s illetőleg a börtön ajtai meg nem nyílnak.

Ilyen féle eszmék voltak fejtegetve Deák Ferencz azon korszakalkotó beszédében, melyben felirati javaslatát indokolá, és ilyenek voltak Tisza Kálmán azon beszédében is, melyben Teleki Lászlónak közbejött halála után a határozati javaslatot előterjeszté.

Terényi a határozati párt egyik kiváló tagjaként szerepelt. Részt vett e párt programjának szerkesztésében és részt vett annak védelmezésében is. Éles hangja belevegyült a nagy harangok hangjába, melyre egy egész nemzet hallgatott. Az ékesszólásnak és politikai bölcsességnek olyan mesterei között minők voltak Deák mellett b. Eötvös József, Szalay László, Lónyay Menyhért, akkor békési követ, Andrássy Gyula, Kazinczy Gábor, Trefort Ágoston stb. stb. küzdött Tiszával, Jókaival, Ivánka Imrével és a későbbi balközép főoszlopaival Terényi Lajos is.

A felirat s határozati vita második napján szólalt fel április 17.

Beszédében kifejté azon meggyőződését, hogy Magyarországot annyi vad ellenség fegyverei és annyi művelt ellenség ármányai ellenében egyedül a nemzeti jogaihoz való szívós ragaszkodás tartotta fenn. Ezen jogérzet annyira áthatotta kebelét, miszerint bátran kimondá, hogy: »inkább csapjon össze fölöttünk a sötét kétségbeesés árja, hogy sem jogainktól egy vonalnyira is ellépjünk; ellépjünk kivált azok kedvéért, kik háromszáz év óta nem tanítottak meg bennünket arra, hogy őket szeressük; sőt akik ellenkezőleg arra tanítottak, hogy óvakodjunk tőlük.«

Ilyen elvek alapján ő habár elismeri, hogy Deák F. nézetei helyesek s lényegileg az ő nézeteivel egyezők — Tisza Kálmán határozatát pártolta.

Egyik főérve a felírás ellen az volt, hogy Ferencz József ő Felsége nincs megkoronázva; tehát az országgyűlés ő hozzá, mint meg nem koronázott királyhoz közvetlenül fel nem írhat. Ám koronáztassa meg magát; ne játsza a hódító szerepét, akkor aztán más hangon fognak beszélni. Nem fél a felelősségtől, melyet egyenesen a bécsi kormányra hárít. »Az én nézetem szerint — ugymond — a felelősség ott van, ahol a bűn; a bűn ott van, ahol a törvényszegés; a törvényszegés Bécsben székel; ott székel a bűn, ott székel a felelősség is!»

Nem fél attól sem, hogy a határozat által a nemzeti-ségek el fognak idegeníttetni a magyar nemzettől. »Egyesítsen minket — mondá a közös jog, a közös érdek, a közös szabadság, de ne a közös szolgaság! — Attól sem fél, hogy a határozatnak ne volna hatása felfelé; mert hiszen nem a nemzet kereste a kibékülést, hanem a hatalom. »Mi ott állottunk az ekeszarva mellett, bizonyos contemplatív politikát folytatva; nyugodtan türtünk, vártunk és reméltünk. Nem kértünk mi semmitse, mert meg valánk győződve, hogy jogunk van követelni; s vártuk az időt, midőn követelésünket érvényesítsük. Felülről zendült meg a varázs sip, mely minket az alkotmányosság ezen gunyterére csábított...« s itt rámutat a régi financzokra, adótisztviselőkre és egyéb hivatalnokokra, a kiket a hatalom még megtartott. Terényi az őszinteség napvilágát követelte Bécestől, mely hasonlóképen őszinteséget szül, de míg ez nem történik, addig ő a bizalmatlanság éjsötét palástjába burkolózik. Hivatkozik végül Békésvármegye álláspontjára, mely a január 16-ki leirat alkalmával se választott.

Ezen állásponton maradt ő egész az országgyűlés szétoszlásáig.¹⁾

¹⁾ Lásd országgyűlési napló illető helyén.

Az e gyűlésen elmondott beszédek nemcsak a politikai ékesen szólás példányai lesznek sokáig, hanem egyszersmind a magyar államjog alapja gyanánt tekintethetnek. A beterjesztett javaslatok és óvások oly közjogi igazságokat tartalmaznak, hogy ha a magyar alkotmány írott emlékezeteiből nem maradna az utókor számára más, mint ezek, a magyar államjog restituálható lenne belőlök. Fájdalom, hogy későbbben a pártszenvédély azok kisebbitését fegyverei közé fogadta. Pedig az 1861. pártok a leghiggadtabb fegyverekkel harczoltak; s az a párt, melyhez Terényi tartozott, többségben is volt. De a szavazás előtt — Almássy Pál és Komáromy György rábeszélése következtében átengedte a győzelmet a felirati pártnak, — nem azért, mintha megijedt volna a felelősségtől, mint sokan hívék, hanem azért, mert a hatalomnak nem akart ürügyöt szolgáltatni arra, hogy erőszakos tényeit a határozati párt csekély többségével igazolja a világ előtt. A következőzés megmutatta, hogy eljárása helyes volt. Ha csakugyan a határozati párt többsége döntött volna, a bécsi kormány, sőt itthon az ellenpártiak is annak tulajdonították volna az országgyűlés eloszlatását. Így kétségtelenné vált, hogy Bécsben az engesztelékeny felirati párt politikáját éppen úgy gyölölték, mint a keményebb határozati pártét. A felosztatás bekövetkezett.

Egyik párt sem vádolta a másikat, hogy miatta történt az, ami valóban bekövetkezett. Midőn ezen országgyűlés első feliratára merev visszautasító válasz érkezett, Deák egy másodikat szerkesztett, melyet a határozati párt is vita nélkül elfogadott. Ez által is azt akarta bebizonyítani, hogy nem a határozati párt, hanem a bécsi hatalom csökönysége miatt vált lehetetlenné a nemzet és fejedelme közötti béke.

Aug. 22-én szétoszlattatott az 1861-iki országgyűlés, miután a kormány erőszakosságai ellen szóló méltóságteljes óvást elfogadta volna.

Hogy mi következett azután, azt mindnyájan tudjuk.

Ismét szomorú időszak, mely ép oly sötét volt, mint a forradalom utáni 12 éves absolutismus. De a felébredt nemzet küzdelme ezuttal diadalmas volt. A király kibékült nemzetével. Fájdalom, hogy azt Terényi már meg nem érthette. Ő — miként előre kijelenté — mélyen és sötéten hallgatott magányában; várva a bizonyosnak hitt új fordulatot, sem ő, sem barátai nem hitték volna, hogy az 1861-ki országgyűlésen való rövid szereplésével befejezte politikai pályáját, melyen kétségtelenül előkelő szerepre volt hivatva. Minden tulzás nélkül mondhatjuk, hogy ha Isten életének kedvez vala, alkotmányos életünknek egyik vezérsillaga leendett.

Ezen állításra feljogosítanak az általam halavány vonásokban imént ecsetelt rövid életpályájának szép eredményei; de feljogosítanak különösen azon kiváló szellemi tulajdonok és jellemvonások, melyek őt a közönség kedvenczévé tévék.

Mint politikus, ifjú korától fogva a szabadelvű demokratikus eszmék hirdetője és követője volt. Ezen eszmék rajongó szeretete azoknak ékes tolmácsává tévé őt. Az ékesen szóllás mesterségének azt a módját, melylyel a fiatal-ságot és a néptömeget el lehet ragadni, senki sem ismerte jobban, mint Terényi Lajos. Bátor fellépése, mely a meggyőződés szilárdságát jelölé, megnyerte a közönséget. Délcezeg magatartása, elegáns külseje, férfiasan szép feje és hangja bizonyos tiszteletet parancsoltak. Eszméinek tisztasága, azoknak értelmes fejtegetése, az érzelmre hatni képes hasonlatok és képek ügyes alkalmazása mind összeműködtek arra, hogy a hallgatóság necsak meggyőződttnek, de egyuttal lelkesültnek érezze magát általa. Erről tanubizonyságot tehet az orosházi nép is, amely ugyis mint szolgabíráját, ugyis mint országgyűlési képviselőjét, nem egyszer megtapsolta és vállain meghordozta.

És nem csupán a vidéki közönségre, de az ország legműveltebb közönségére is tudott hatni, amint azt az ország-

gyűlésen tett felszólalásai mutatják. Míg gondolkozásában és érzelmeiben a legvalódibb demokrata állott előttünk, finom modorában és lovagias magaviseletében mindig az arisztookrata jellemvónását ragyogtatá. — Egyfelől szülőföldjének bérezes vidéke, s az ottani 1848. előtti közép osztály ősi typusa, mely úgy a társadalom, mint a természet külső formájának egyenlőtlenségét tárta fel előtte; másfelől nevelő földjének róma tája és a demokratikus élet egyenlősége akként tudták benne kifejleszteni a kétféle irány tulajdonait, hogy ő azokkal a legmagasabb és legalsóbb társadalmi körökben egyiránt hódítani tudott. Az előkelőség és népiesség ritkán vegyült egy férfiuban oly érdekesen és teljesen, mint Terényiben. Igen, ő büszke volt, gőg nélkül; előkelő volt hányavetiség nélkül; tekintélyes a dicsőség hajhászata nélkül; népies, parlagiasság nélkül; nyájas hizelgés nélkül, leereszkedő lealacsonyodás nélkül, bátor és nemes kihívó nyegleség nélkül. Szívesen és gyakran megfordult az előkelő körökben; de a földmives kérges kezét is szívesen megszoritotta. Szóval a társadalom minden rétegében otthonos volt, és önmagához mindenütt hű maradt. Ezért el lehet róla mondani, hogy ámbár a nyilvános küzdelmet nem kerülte, neki ellensége nem volt egy se, híve sok, tisztelője mind.

Ki ne ismerné családi erényeit és apai boldogságát? Szeretett és viszont szerető neje ma már a társadalom szép helyét elfoglaló kedves gyermekeivel elmondhatják, hogy a legjobb apát akkor vesztették el, mikor annak támogatására legnagyobb szükségük lett volna! Keblének kincseit két oltárnak áldozta: a haza és a család oltárának. E kettőnek élni, e kettőnek dolgozni édes élvezet volt neki. És mikor férfias munkája közepett a kór erőt vett rajta, s ő meggyőződött arról, hogy sem az orvosi tudomány segélye, sem a fiatal kor életeréje nem képes többé legyőzni a halálos betegség erejét, utolsó kérése is az volt hátrahagyott kedve-

seihez, hogy gyermekeiből jó hazafiakat neveljenek! S ma már, mikor e gyermekekből emberek lettek, mondhatjuk, hogy a haldoklónak ezen utolsó kérését meghallgatá az ég.

Mikor elterjedt a gyászhir, hogy Terényinek nemesen érző szive megszűnt dobogni,¹⁾ az egész vármegye közönsége mély megilletődéssel és részvéttel vette körül elhagyott családját. Miként ha a szívnek egy ere megszakad, a vér odatódul, — úgy özönlött a nép mindenfelől Gyulára, hol a megye szívének egyik főhurja pattant el. Orosháza külön gyász-isteniszteletet tartott emlékezetére; H i a d o r, a lánglelkű költő pedig egy emelkedett hangulatu költeményben siratta meg barátját, melyből a következő sorokat kell kiemelnünk:

Terényi ott . . . mit mondjak sírodon?
Mit mondanék? azt, amit mond a hon,
Szép volt a pálya, amit futál!
Bátor kezekkel szórtad a magot,
Ha elfogyott ez, szórtad a napot,
Fogyott egünkön a homály.

Megszűnt dobogni a nemes kebel,
Szép szónokunk többé nem szerepel,
A sirba szállt virágzó szép korod,
Könnyel hiába áztatjuk porod.
Merész csatárunk oda van!

Midőn beszélt, tüzet szórt homloka,
Szemében is az a tűz loboga,
Hegyet mozdított meg hite;
Oly ifju volt, öröm volt hallani,
Virág nyelv, mint virágzó napjai
Oly lelkes volt, mint nemzete . . .²⁾

Igen is lelkes volt, mint az ő nemzete. Azért oly szent nekünk hű emlékezte, azért gyűltünk össze ma Orosházára, hogy friss koszorut küldjünk régi sirhalmára.

Zsilinszky Mihály.

¹⁾ 1863. ápril 6-án.

²⁾ „Ország tükre“ május 20—31.

II.

Egyetmás Orosházáról.

Azt megyénkben mindenki tudja, hogy Orosháza nagyon fejlődik, de hogy már mennyire fejlődött: azt jóformán maguk az orosháziak sem igen vették még számba.

Legyen szabad néhány perczet arra kérnem, hogy a fejlődés ezen mérvét feltüntethessem.

Nem szólok csak a multról, hanem egyszersmind a jelenről is; annyiival is inkább, mert erős meggyőződéseim szerint Orosházának nem annyira multja, mint inkább jelenje és jövője van.

1744-ben alapították a tolnamegyei Zombáról s általában dunántuli magyar megyékből ide költözött evangélikusok.

A kis telep gyorsan nőtt; különösen gyorsan nő és fejlődik vasutja megindulta óta.

1827-ben még csak 9400 lakosa volt, most van 20000; pedig Bánfalva, Csorvás, P.-Földvár, N.-Szénás, Sz.-Szt-Tor-nya és F.-Varsánd lakosai vagy egészen, vagy részben Orosházáról települtek ki. A negyvenes években még 59-ik, az 1887-iki népszámlálás szerint népességre nézve már 43-ik Magyarország községei között.

A mily arányban szaporodott a lakosság, oly arányban emelkedtek terhei is. 1751-ben a község összes kiadása 877 frtra rugott, bevétele pedig 972 frtra; 1886-ra az előirányzat szerint bevétele 71000, kiadása pedig 44000 frt lesz.

Érdekes lesz talán az 1751-iki költségből egy-két té-
telt főlemlíteni az akkori árak föltüntetése végett.

»Gyulára küldetett Nótárius uram Törvénybíró Takáts

István Urammal Taxa restantiával úgy az generális gyűlésre és harmadnapig ottan levén, költöttek 27 krt.«

»Nótárius Úrnak conventiójába egy sörtes 3 frt.«

»Nótárius Úrnak két pár fejér ruhájáért és egy Pár fejellés esizmájáért (conventióba) fizettem 3 frt.«

»Magam Nótárius Urammal Posenban voltunk Méltóságos Fő Ispán Urunkhoz és Tettes Lehotzki Urunkhoz a Monori Puszta éránt, a hol is két heteket az utazásban töltöttünk, lovakra és magunkra költöttünk összvességesen 7 frt 11 kr.«

»Egy fias tehén a kocsis conventiójára 13 frt.«

»5 köböl abrak 3 frt 45 kr.«

»11 véka árpa 1 frt 55 kr.«

»4 szekér deszka 8 frt 13 kr.«

Ezek arányában természetesen csekély volt mindenféle fizetés is; p. o. a jegyzőé 1766-ban: készpénz 150 rhfl. fagygyu 25 font, kása 1 véka, széna 3 boglya, buza 8 köböl, esizma két pár uj. (A széna persze jószágának; a mit azért jegyzek meg, mert megyénkbeli egyik város jegyzőjének conventiójában hajdan a conventiójában »negyedmagával való marhatartás« is volt.)

Bezzeg olesón lehetett régente mindent kapni! Most száz esztendeje még a vármegye szabta meg mindennek az árát, ilyen formán :

marhahus fontja 4 kr,

egy malacz 25 kr,

12 tojás 5 kr,

egy pár tyuk, egy lud 20 kr.

Öreg és legjobb béresnek *esztendőbeli fizetése* 34 frt.

Négy, öt s több vagy kevesebb ló mellett szolgáló jó és tudós kocsisnak 30 frt.

Főzést és kenyérsütést jól tudó szolgálónak 18 frt.

Kaszásnak étel nélkül naponkint 8 garassa.

Mennyivel felszökött azóta mindennek az ára, bére !

Magáé a földé is, hiszen még 1804-ben a földvári pusztá holdjáért 35 krt fizettek bérbe, most megadnak érte 20—25 frtot.

No de ha emelkedett az érték, emelkedett ám az adó is!

Ezelőtt 100 évvel köteles volt a község évi adóban a pénzen kívül, a mi 2400 frt körül járt, 2067 varjut, esókát, 6201 verebet, és 2 farkast kellett beszolgáltatni. A farkas, varju, verébadó elfogyott, hanem a pénzadó bezzeg derekasan megszaporodott!

1856-ban a földadó 13000, most 45000 frt; személyes kereseti adó akkor 2000, most 27000, általános jövedelmi pótdó 1866-ban 1500, most 20000 frt; együtt 20 év alatt több mint háromszorosra emelkedett a község adója.

Hanem éppen ennél ne sokat emlegessük a régi jó időket, mert bizony-bizony még visszakivánjuk; ami pedig már belevág a politikába. Nem tartott az ország annyi katonát; 1792-ben Orosházának csak hármat kellett állítani; nem tartottak annyi hivatalnokot, irka-firka nélkül, kurtán, hamar elintézték az ügyes-bajos ember dolgát; néha nagyon kurtán elbántak ugyan vele, de nagyon bölesen is.

Káromkodik a »nyalka legény« a csapszékben, »érte a deresben 25 jóforma pálczaütésekkel megbüntettetett«; egy asszonyt pedig »nyelvellésért« 24 »jóféle« pálczára ítélték.

Ugyan vajjon tudna-e most annyi jóféle pálcza teremni, amennyire szükség volna? — nem az asszonyok nyelvellését értem, hanem a nyalka legények káromkodását.

Bőven adták, olesón is számították a pálczát: 25 pálczaütést lehetett megváltani 1 frttal. Kevésre becsülték!

Legfuresább büntetés a következő: egy férfit és egy nőt tilos tetten kaptak, a község-házához vezették, békóba verték; vallottak; így történvén állapottyok — beszéli a jegyzőkönyv — tüstént tiszt. praedicator Urunk eleiben kényszerítettek menni és ottan megesküttetvén, csendességben elmentenek haza és így esküvés szerint az szent

házasságban béavattattanak és öszvekerültenek az megéntéssel.«

Ez a megintés ilyen előzmények után talán büntetésnek is megjárta volna, csakhogy az ilyen büntetést nem lehetett volna ám pár forinttal megváltani, úgy mint a jóféle pálczaütéseket.

Bizonyosan a bíró bölcsesége sem büntetésnek kívánta azt tekinteni, hanem a hiba jóvátevéseinek; legalább arra lehet következtetni azon körülményből, hogy Orosháza népe most is szívesen veszi fel a házasság rózsás igáját; a mi vagyonos, erőteljes és erkölcsös voltáról tanuskodik.

1000 lakosra itt évenként 14 házasságkötés esik, az országban csak 10, Ausztriában 8, Romániában csak 6.

Még inkább tanuskodik erről a születések nagy száma. 1000 lakosra itt évenként 65 gyermek jut, Magyarországon csak 44, Ausztriában 38, Franciaországban csak 25.

És hogy a születések ezen nagy száma mellett még sem szaporodik megfelelő arányban a lakosság: annak oka a gyermekek nagy halandóságában rejlik.

100 halott közül itt 5 éven aluli átlag 63, az országban csak 50, Romániában 42, Franciaországban meg éppen csak 26. Általában is igen nagy nálunk a halandóság, mert 1000 lakosból évenként 35 hal meg, Franciaországban csak 23, Norvégiában 17.

Hanem a kik életben maradnak, azok csakugyan életrevalókká fejlődnek.

A megyében, a környéken igen élelmesnek, üzletben ügyesnek ismerik az orosházit.

Van is itt nagy forgalom! Csak gabona elment az itteni vasuti állomáson 1885-ben 220000 mm.; a mi pedig már inkább a nőket fogja érdekelni: leölt és élőszárnyas elküldetett 1885-ben 3470 mm. Hány darab csirke és liba ártatlan vére hullott ezért a nagy számért, hogy hirdethesse

Német-, Francia-, és Angolországban az orosházi baromfi-
tenyésztő gazdasszonyok életrevalóságát!

Vasuti forgalomban Orosháza messze túlhaladja a megye
minden helységét a lakosok száma arányában; itt ugyanis a
teheráru forgalomból 100 lakosra 4212 mm. esett, Csabán
2627, Gyulán csak 733.

Természetesen a távirat sem marad el ettől: 100 la-
kosra itt 75, Csabán 51, Szarvason 28, H.-M.-Vásárhelyen
27 távirat esik.

Igen érdekes a pénzforgalom kimutatása is: a megyé-
ben mintegy 15000 lakosra jut egy pénzüintézet, Orosházán
4000-re; a betétből a megyében egy lakosra mintegy 24 frt,
a nyerevényből 70 kr, Orosházán a betétből 53 frt, a nye-
reményből 2 frt esik.

Ha nem is másfélszáz évi idő alatt annyira fejlődött
ez a falu, hisszük, reméljük, hogy polgárainak egyetértő,
önzetlen törekvése által hasonló arányban fog fejlődni ezután
is. Vajha mentül több község haladhatna velünk együtt ezen
az uton, mert gazdag, tehetős lakosok tesznek gazdaggá va-
lamely községet, s gazdag községek teszik gazdaggá a hazát.

Veres József.

III.

A Hunyadyak békésmegyei birtokai és a Dobozi Dánffyak.

A Hunyadyak neve oly fényesen ragyog hazánk történelmének lapjain, oly mélyen bele van vésve a magyar nép szívébe azok emlékezete, hogy a magyar embert érdekli minden dolog, a mi a Hunyadyakra vonatkozik. Mi, békésmegyeiek, azonban emez, általános visszaemlékezésen kívül más tekintetből is érdeklél viseltethetünk a Hunyadyház irányában; azért t. i. mert e halhatatlan emlékü család története megyénk történetével szoros kapcsolatban áll. Nemcsak Békésmegyében nyugosznak az utolsó Hunyady, Hunyady Erzsébet, Corvin János leánya, porai,¹⁾ hanem egyszersmind e család tagjai a törökverő, hős hadvezértől kezdve végig békésmegyei birtokosok is voltak.

Régi családaink hatalmának és fényének emelkedésével rendesen lépést tartott a család birtokainak szaporodása. Királyaink hiveiknek a hadi, vagy egyéb téren szerzett érdemeit birtokok adományozásával jutalmazták meg; mással nem is jutalmazhatták részint azért, mert a sárkányrendet kivéve semmi egyéb kitüntetés nem létezett, ez is csak 1412. óta, kiváltképen pedig azért, mert a saját bandériumokkal harczóló főurak egy-egy hadjáratban vagy egyéb királyi szolgálatban sokkal nagyobb pénzbeli áldozatokat hoztak, hogy sem annak fejében valami egyszerű kitüntetés elegendő jutalmazás lett volna.

¹⁾ Szerémi György: Emlékezete. 45. l.

Innét van, hogy azon derék hazafiak, akik fényes haditetteikkel vagy serény, lelkiismeretes szolgálatukkal családjukat az egyszerű, néha egész alacsony sorsból főuri rangra emelték, rendszerint nemcsak családjuk felemelői, hanem egyszersmind, mult századi nyelven mondva, közszerzői is voltak. Egy emberöltő alatt mértföldekre terjedő uradalmakat szereztek össze, úgy, hogy utódaiknak egyébről nem kellett gondoskodni, mint a szerzetek megtartásáról. Mutatják ezt a Laczkfyak, Maróthyak, Országok példái.

Hunyady János, a Hunyadyház nagyságának megalapítója, szintén ilyen közszerző volt. A mint Zsigmond király udvarába került s királyi testőrségre emelkedett, nyitva állott előtte a tér az érdem- és birtok szerzésre. A csehekkel folytatott háboruban kardjával, Zsigmond hosszas, kalandos utazásaiban serény szolgálatával tüntette ki magát s ezért már 1435. előtt adományt kapott még pedig a Körös-Marosközben. Egy Papi nevű, a Maros mellett, (a mai Arad és Pécska közt) fekvő város volt ez adomány,¹⁾ de felért jövedelme kis híján hét nyolecz oláh faluével. El is vette tőle nemsókára Zsigmond s helyette s még 300 frtéért Lugas tájékán adott egy egész, Komjáth nevű oláh kerületet.²⁾

Azonban csak rövid ideig tartott az az állapot, hogy Hunyady János a Körös-Marosközén nem volt birtokos. — Még Zsigmond életében (meghalt 1437. decz. 9-én) új adományokat nyert ő itten, sőt alig telt bele tiz esztendő a hód-mező-vásárhelyi és világosvári uradalmak megszerzésével ő lett legnagyobb birtokosa a Körös-Marosközének.

Bennünket azonban közelebbről érdekel az, hogy a még Zsigmond adományából birt birtokok békésmegyei faluk voltak. És pedig ezek azok: Szent-András, Csabacsüd és Szentetornya számos ezekhez tartozó pusztával, melyeknek neveit az idő már elmosta s csak emlékezet okáért írjuk ide:

¹⁾ Pesty: Krassó megye története III. k. 351. l.

²⁾ U. o. 351. l.

Gádoros, Lábasegyház, Őrszegegyház, Zeleméres, Libeczegeyháza, Tökemonostora, Csorvás (nem a falu, mert az az Ábrahámffyaké volt,) Gellértegyháza, Apáczaegyháza (ez sem a Gerendás mellett eső Apácza, mert ez időtájban az falu volt, nem pusztá,) Kétkupa és Tompa.¹⁾ A három falu ismeretes előttünk. Kettő ma is virágzó község, egy pedig (Csabacsüd) népes pusztá. A hozzájuk tartozó puszták közül csak egynek, Zeleméresnek, ismerjük fekvését; ez ugyanis, a mint a következőkből kiviláglik egy a mai királysági pusztával. Megjegyzendő azonban, hogy a többi pusztá sem volt messze az említett 3 falu (Szent-András, Csabacsüd, Szent-Tornya) egyik-másikától. Mert e században, melyről értekezésünk szól, híre sem volt az olyan kecskeméti, szegedi, debreczeni fajta, vármegyékkel felérő határoknak; ismeretlen volt az is, hogy egy községnek pusztája 4—5 mérfölddel odább essék (mint pl. Gyulaváros pusztája volt, Csorvás még nem oly nagyon régen.) Az ilyen állapotokat az alföldön a török uralom hozta létre, azelőtt kicsiny, de nagyszámu faluk borították az alföld téreit, s e faluk mindegyike a telekkönyvek és pontos fölmérések hiányában a birtokjog megőrzése végett jól megjegyzett határdombokkal volt körülvéve, s egymástól elkülönítve.

Ennélfogva a Szentandrás-, Csabacsüd- és Szent-Tornyához tartozó utolsó Tompa pusztá nem egy a Hódmező-Vásárhelytől északra eső, ma is meglevő Tompa pusztával; mert ezt a legközelebb eső Szent-Tornyától is két falu, Mágócs és Ujfalu választotta el. A Kétkupa pusztá közül egyik sem egy a Kúnágota és Dombegyháza közt fekvő Kupa pusztával, mert hiszen ez valami 5—6 mérfölddel távolabb esik a Hunyadiak három falujától. — A többi pusztákat is mind csak az említett három falu határában kell nyomoznunk, a mint Zeleméres később Királyság példája is mutatja.

¹⁾ Oklevélmásolatok a békés-gyulai muzeumban. 51. sz.

Azért fejtegettük itt bővebben, hogy e 11 pusztá mind Szentandrás, Csabacsúd és Szenté-Tornya mellett feküdt, mert e puszták közül hatnak a neve valóságos történelmi emlék. Különösen megérdemli figyelmünket Tökemonostora, mely egy, megyénk nyugati részén állott monostornak emléket, s e monostor alapítójának nevét tartotta fön számunkra.¹⁾

Az az öt »egyház«-zal végződő helynév pedig az állandó megtelepedésre vonatkozó, korai és csak rövid ideig tartó kísérletek muló emlékei. Mivel ugyanis a középkori ember nem tudott el lenni egyház nélkül, a birtokosnak és telepítőnek első gondja volt egy kis kápolnát építeni, elnevezte azt a maga nevérol Libecz-, Gellért- stb. egyházának, s ezzel meg volt adva az új telepítvénynek a neve is. Egy két helyen utczák az első sor ház mellé, másutt pedig az az egy sor ház is elpusztult, a faházakat lerontották; s a volt falunak hire-nyoma veszett.

Nem sokára Szentandrás, Csabacsúd és Szenté-Tornya birtokba vétele után, vagy talán ugyanakkor kapta Hunyady a hódmező-vásárhelyi uradalmat. Ezzel megint két most békésmegyei falunak ura lön Hunyady: Sámsonnak és Szőlősnek, a melyek akkoriban a hódmező-vásárhelyi uradalomhoz tartoztak és Csanádmegyében feküdtek.²⁾ S miután ezt megkapta, elhatározott szándéka volt Hunyadynak legalább tettei ezt mutatják, hogy lehetőleg a Körös-Marosközén szerez birtokokat és így jószágait egy helyen központosítja.

¹⁾ Igaz ugyan, hogy Csongrád megyében Szentes felett ma is van egy pusztá, melynek neve Tőke, s első pillanatra azt hinné az ember, hogy itt állott Tökemonostora; s ebből lett rövidítve Tőke. De szorgosabb vizsgálat után e nézet tarthatatlanná lesz. A mai Tőke pusztá a három falu közül legközelebb esik Szentandráshoz, de ettől is akkoriban legalább 3 falu határa választotta el (Báboczká, Ecsér, Kún-Szentmárton kún faluk) s a mi fő a mai Tőke pusztá akkoriban falu volt (Történelmi Adattár Csanád-egyházmege hajdanához 1871. évf. 376. l.) Tökemonostorát pedig az 1456-iki oklevél határozottan pusztának (predium) nevezi; már pedig a »predium« Hunyadyak korában ellentéte a possessio- (falu) nak

²⁾ Müncheni oklevél másolatok a b.-gyulai muzeumban 51. sz.

E végből Brankovics György szerb despotától 1444-ben megszerezte a rengeteg világosvári uradalmat, a melyhez kis hiján egészen hozzátartozott a Fejér-Körös völgye a mai Buttyintól följebb.¹⁾ Rosz nyelvek azt beszélték, hogy ezt Hunyady az 1444. aug. 4-én kötött szegedi béke kieszközléséért kapta. Megszerezte továbbá adomány útján a kerekegyházi uradalmat, a hires, fényes, de ekkor már kihalt Kerekegyházi Laczkfyak ősi birtokát, a melyhez tartozott Batonya, Bak-Tornya, Sziond, Basarág, Kyngyed, Vinga és Azony. 1454-ben be is iktatták e birtokokba.²⁾ Ugyanezen évben nevezetes cserét kötött Tapsonyi Antimi Jánossal. Oda adta ennek Falkasfalva nevű baranyamegyei birtokát s fizetett még neki kétezer arany forintot s ezért megkapta Antiminek a Maros mentén fekvő birtokait: Veresmartot, Szemléket (ma Szemlak Aradm.) egészen, Nagyfalut, Rohonczt, Harmadot részben.³⁾ Megszerezte továbbá Komlóst Csanádmegyében vagyis a mai Tót-Komlóst a Simonkerekiektől és Komlóssi Keserü-ektől.⁴⁾ Ujra visszakapta Papit Kamarás nevű faluval megtoldva; és még Temesmegyében is szerzett magának egy Szécsény (ma Szécsány) nevű falut.⁵⁾

Mit tett már most Hunyady János békésmegyei birtokainak fölvirágoztatására, adatok hiányában meg nem mondhatjuk. Az bizonyos, hogy nagyon rajta volt, hogy e birtokokat magának és családjának megtartsa. E végből nem rettent vissza a pörlekedéstől sem. Két pörbe is kezdett; egyiket a hódmezővásárhelyi uradalomért, a másikat Szent-Andrásért. A hódmezővásárhelyi pör oly érdekes fényt vet a középkori állapotokra, hogy jónak látjuk azt elmondani, bárha talán Békésmegyét kevésbbé érinti.

Zsigmond király udvarában az ő uralkodásának utolsó

¹⁾ Pesty: Brankovics Gy. birtokviszonyai Magyarországbán 24—27. II.

²⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 67—69 II.

³⁾ Hazai oklevéltár 420. I.

⁴⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 66. I. II. k. 66667.

⁵⁾ Müncheni oklevél másolatok 51. sz.

éveiben egy biharmegyei nemes ember, Zomlini Gábor deák, kapott alkalmazást, még pedig az udvari kanczelláriánál. Rövid időn egészen belegyakorolta magát az oklevelek készítés módjába, ámde szerzett tudományát arra használta föl, hogy hamis okleveleket gyártson s e tekintetben akkora ügyességre tett szert, hogy még a kanczellár szemét is megcsalta. — Ez a Zomlini Gábor 1440. táján két hamis oklevelet gyártott a Szekesői Herczeg család számára. Ez oklevelek arról tettek volna bizonytságot, mintha Zsigmond király beleegyezését adta volna ahhoz, hogy Tamássy Henrik birtokait (azok közt a hód-mező-vásárhelyi uradalmat is) a Herczeg fiukra hagyhassa. Mikor Tamássy Henrik meghalt a Herczegek e hamis oklevelek előmutatásával ugy sarokba szorították a két Héderváryt, Lőrincz nádort és fiát Imre bánt, a kikre Tamássy javainak szállaniok kellett volna a köztök kötött valódi és érvényes csereszerződés értelmében, hogy nem merték perre bocsátani a dolgot, hanem egyezkedésre léptek a Herczegekkel s Tamássy javai közül többet, s azok közt a hód-mező-vásárhelyi uradalmat is a Herczeg fiuknak adták. A Herczeg fiuk pedig nem gondolva azzal, hogy a hód-mező-vásárhelyi uradalmat tetteleg nem a Tamássyak, hanem Hunyady János birta, beiktattatták magukat ez uradalomba, de csak ugy egyszerűen, minden zaj és ünnepesség nélkül, ugy hogy Hunyady meg sem hallotta az iktatás hírét. — Így aztán Hunyady tetteleg ugyan nem, de jogilag elvesztette a hód-mező-vásárhelyi uradalmat.

Rövid időn azonban fordult a kocka, s az igazság fényes diadalt aratott. 1448-ban Zomlini Gábor családja kitűdött; elfogták őt és megégetésre ítélték. Gábor diák mielőtt a máglyára lépett volna, töredelmes vallást tett minden hamisításáról, s így a Herczeg fiuk javára szóló Zsigmond féle oklevelek hamissága is napfényre jött. Hunyady ezután az országtanács előtt pörbe fogta a Herczeg fiukat; azok pedig látván ügyük vesztét, meg sem jelentek a törvényszék

előtt s így önnönmagukat itélték el. — De még egy akadály volt. — Mikor Tamássy Henrik és Héderváry Lőrincz csere-szerződésre léptek, a szerződés levélhez Hunyady is beleegyezését adta és ezáltal azt, mint az ország kormányzója megerősítette; pedig e szerződés levélben a Tamássy birtokok föl volt sorolva a hód-mező-vásárhelyi uradalom is. Ez által legalább látszólag Hunyady maga is föladta jogát Hódra és Vásárhelyre.

Ez ellen Hunyady akkép védekezett, hogy ő nem tud latinul és nem tud olvasni (illiteratus existens) s így nem tudta mihez adja beleegyezését, a kanczellár pedig nem nézte át azt az oklevelet; különben is fiai jogainak és érdekeinek sérelme nélkül abba bele nem egyezhetett. — Az ország-tanács elismerte e védekezés jogosultságát, s visszaszállította Hódot és Vásárhelyt Hunyadynak, a ki most birtokjogának még nagyobb megerősítésére másodszor is beiktattatá magát a csanádi káptalan által Hód- és Vásárhely birtokába.¹⁾

Szent-Andráson az Úszvásáry vagy röviden Úsz családdal volt valami pöre Hunyadynak. Az Úsz család tagjai rendszeren fent Sárosmegyében laktak s így nem viselhettek elég gondot szent-andrási birtokukra; így aztán a szomszédokkal mindjárt bajuk akadt. 1555-ben egyszerre 6 Úszvásáry tiltakozik az ellen, hogy Hunyady János az ő szent-andrási birtokukat (bizonyosan csak egy részét annak) elfoglalta.²⁾ Akkoriban ez még csak első lépés volt egy-egy pörben, s Hunyady János napjai már nem voltak elegendők arra, hogy ennek végét érje.

Hunyadynak békésmegyei birtokai érdekében tett lépései közül bizonyára az volt az utolsó, hogy V. László királyunktól e birtokaira új adománylevelet kért, hogy ha talán valami hiányosság lenne e birtokok megszerzése módjában, ezzel az kipótolja, s a megtámadásnak elejét vegye.

¹⁾ Teleki: Hunyadyak kora. X. k. 250. l. s köv. ll.

²⁾ Hazai oklevéltár 422 l.

1456. május 12-e után a török ellen folytatandó hadjárat nagy gondjai közt kapta meg az új adománylevelet,¹⁾ melyel e birtokokat családjának biztosította s ezzel is megnyugtatta ment Nándor-Fejérvár alá az élet-halál-harcz vívásra, kivívta a győzelmet s aztán 11 napra visszaadta lelkét teremtetőjének.

A Hunyady-ház további sorsát ismerjük. Tudjuk azt is, hogy Hunyady László lefejezése után a Hunyady fiuk nagybátyja Horogszegi Szilágyi Mihály vette kezébe az özvegy Hunyadyné és Hunyady Mátyás ügyeinek vezetését. Ő viselt gondot a békésmegyei birtokokra is. Heves és erőszakos természeténél fogva azonban oly dolgot vitt itt végbe, a mely sok időre fölzaklatta a békésmegyeiek békés nyugalmaát.

Említők már föntebb, hogy megyénk nyugati része jóformán akkor kezdett népesedni, mikor a Hunyadyak itt birtokosok lettek. A Maróthyak maguk is előmozdították e mozgalmat és Szénás falujok mellett egy másik Zeleméres nevű falut telepítettek. De Zeleméreshez a Hunyadyak is jogot tartottak és Szilágyi nem sokat törődött az igazság rendes utjával, a törvényszékkal, hanem rárohant az új falura, lerontatta az új (legnagyobb részt fa-) házakat s onnan távolabb költöztette a jobbágyokat, s hogy a réginek még emléke se maradjon, az így telepített falut, a mely most már a királyé, Hunyady Mátyásé volt Királyságnak nevezte el.²⁾ A Maróthy testvérek, Lajos és Mátyás, addig, míg Szilágyi élt, a hatalmas embertől való féltükben, szólni sem mertek az erőszakoskodás ellen; de a mint Szilágyi elhalt, mindjárt panaszra mentek a királyhoz. Az igazságos király, mindamellett, hogy az ő birtokáról volt szó, nem volt ellene az igazság kiderítésének. Irt is mindjárt a békésmegyei alispánoknak a vizsgálat megtartása végett. De hiába tartott Békésmegye egyetemes gyűlést Békésen,

¹⁾ Müncheni oklevél másolatok 51. sz.

²⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 67. l.

hiába hallgattak ki az alispánok 113 békésmegyei nemest, a kik mind azt bizonyították, hogy Szilágyi erőszakosan telepítette át Királyságot, hiába írta meg a vármegye deákja az erről szóló hosszú levelet,¹⁾ Királyságot később mégis a Hunyadyak kezén találjuk. De e miatt nem vádolhatjuk I. Mátyás királyt részrehajlással, mert ez esetben csakugyan neki volt igazsága. Az oklevelekből ugyanis kitűnik, hogy a zeleméresi pusztát, a melynek területén az új Királyság falu épült, a Hunyadyaknak adta Zsigmond király és nem a Maróthyaknak.²⁾ Az, hogy a Maróthyak hamarabb telepítettek oda falut, nem elég a birtoklásra, mert azt a régiek is csak olyan jól tudták, hogy »qui in fundo alieno aedificat, non sibi aedificat« (a ki idegen területen épít, nem magának épít,) mikor erőszakhoz nyult, de nem rabolt el a Maróthyaktól földbirtokot.

A mint I. Mátyás királyunk az ország kormányát egészen kezébe vette és Szilágyi gyámságát magáról lerázta, békésmegyei birtokaira nézve több czélszerű intézkedést tett. Első intézkedése az volt, hogy a szent-andrási birtokért folyó pörnek véget vetett. Egyszerűen visszaadta az Usvásáryaknak azt a földrészt, a melyért pört indítottak.³⁾ — Aztán összes e tájon fekvő birtokait a lippai várhoz csatolta. A fiui kegyelet azonban rövid időn arra bírta, hogy 7 jövedelmező falut, s azok közt Szent-Tornyát, s ugyanekkor vagy nem sokkal később: Királyságot újra elszakítsa a lippai uradalomtól és azt életfogytiglan édes anyjának, Szilágyi Erzsébetnek adja.⁴⁾

¹⁾ U. o. 67—71. ll.

²⁾ A Maróthyaknak adott adománylevélben szó sincs Zeleméresről, míg a Hunyadyakéban világosan ki van téve. V. ö. müncheni oklevélmásolatok. 8. és 51. sz. sz.

³⁾ Századok 1884. évf. 107. l.

⁴⁾ Az erről szóló oklevél hiányosan van kiadva. Következik ez abból, hogy Szent-Tornya, Donáttornya, Dombegyháza stb. mind aradmegyei helyeknek nevezi, (Békésmegyei oklevéltár I. 71. l.) pedig ez lehetetlen, s más adatokkal össze nem fér. Aztán nem sorolja föl Szilágyi Erzsébet birtokai közt Királyságot, pedig más oklevélből bizonyos, hogy ez is az övé volt. (Békésm. oklevéltár I. k. 89. l.)

Szilágyi Erzsébet fiának belegyezésével 1471-ben Szentetornyát a budai új prépostságnak adományozta.¹⁾ A prépostság később vagy megszűnt, vagy e birtok helyett mást kapott, mert kétségbe vonhatatlan adatok szerint Szentetornya 1484. körül már megint Hunyady kézen volt.

Mielőtt I. Mátyás királyunknak békésmegyei birtokaira vonatkozó utolsó intézkedéseit felsorolnók, föl kell említenünk, hogy időközben a Hunyadyház birtoka egy új békésmegyei faluval gyarapodott; az új falu neve: Szent-Miklós.

Hogy megyénkben hajdan két Szent-Miklós nevű falu volt, azt már az 1560. és 61-iki összeírásokból is tudtuk; ugyanezekből az is kivehető volt, hogy e két falu nem egymás mellett esett, mert hiszen egyik az I. a másik a III-ik szolgabírói járásba volt beosztva; de míg az egyikről biztosan tudtuk, hogy a mai szent-miklósi pusztára helyén állott, a másik fekvésére nézve minden utmutatás hiányzott. A margitszigeti apácák részére kiállított, Donáttornya és Királyságról szóló oklevél adja meg erre nézve az egyedül álló, de eléggé tájékoztató utmutatást, midőn említi, hogy Királysággal szomszédos volt egy Szent-Miklós nevű falu.²⁾ Minthogy pedig keletről Szentetornya, Szénás- és Csabacsüd békésmegyei faluk voltak határosak Királysággal, Szent-Miklós csak északról lehetett szomszédja és így e falu a mai kákai és királysági puszták között feküdt.

Alig halt el I. Mátyás királyunk anyja, s alig kapta vissza ezzel I. Mátyás békésmegyei birtokait, már is egy, igen nevezetes intézkedést tett azok érdekében. 1484. márczius 16-án kelt szigorú parancsolatával fölmenti Szent-Miklós és Királyság békésmegyei, Donáttornya, Ötvenablak és Komlós (ez a mai Tót-Komlós) csanádmegyei falukban lakó jobbágyait és hiveit az ország rendes bíráinak, főispánoknak, várnagyoknak stb. joghatósága alól, s egyedül saját

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 88—89. II.

²⁾ M. O. D. L. 20. 324. sz.

biráik ítélete alá rendeli őket, s megtiltja, hogy senki ezek ingó javait, kereskedésre szánt portékáit le nem foglalja. Ha valakinek mégis baja vagy pöre volna ezen királyi jobbjágyokkal, a nevezett faluk birái előtt kellett panaszt tennie, s ott kellett igazságot keresnie.¹⁾ Oly szép és becses kiváltság volt ez abban az időben, hogy csak ez az egy is elég volt e helyek fölvirágzására, benépesedésére és vagyonosodására. Ha ez nem következett be egészen, annak csak az volt az oka, hogy az említett faluk alig 7—8 évig éltek e kiváltsággal.

Még ugyanazon évben november 11-én megint új urat kaptak a Hunyady-ház békésmegyei birtokai. I. Mátyás fiának Corvin Jánosnak adományozta azokat.²⁾ Ez a változás azonban csak úgy írásban, a pergamenen történt meg, mert hiszen az új földes ur csak 1473. április 2-án született,³⁾ s így 1484. novemberben még csak 11 és fél éves volt. Tettleg tovább is a király kezelte és birta e birtokokat, úgy hogy az oklevelek Corvin János jobbjágyai egyszerűen csak királyi jobbjágyoknak nevezik.⁴⁾

1490-ben, atyja halálával, nemcsak jogilag, hanem tettleg is kezéhez kapta Corvin János a neki adományozott birtokokat. De a Hunyady-ház régi békésmegyei birtokait jóformán csak azért vette kézhez, hogy mi hamarabb tulajdon rajtok. Gyenge jellemű, jószívű, könnyelműn adakozó ifjú volt ő, midőn az atyjától összegyűjtött roppant vagyon ura lett, 17—18. éében járt még csak — s nem volt oldala mellett senki, a ki vigyázott volna rá. Így történt aztán, hogy egyik jó órájában a Hunyady-ház békésmegyei régi (a gyulai vár uradalmához nem tartozó) birtokait Szent-Andrást, Csabacsüdöt, Szent-Miklóst, Királyságot és Szent-Tornyt,

¹⁾ M. O. D. L. 18. 943. l.

²⁾ Teleki i. m. V. k. 302. l.

³⁾ Századok 1880. évf. 850. l.

⁴⁾ M. O. D. L. 19. 378. sz.

továbbá a hód-mező-vásárhelyi uradalomból: Donáttornyát és Ötvenablakot a Dobozi Dánffy család egyik tagjának Dánffy Andrásnak adta.¹⁾

Honnan származott és mi volt ez a Dobozi Dánffy család? A név olyan ismerősnek tetszik, mintha valami tősgyökeres, békésmegyei családdal volna dolgunk?! Hisz ott van a Fekete-Körös partján a régi Doboz falu, a melyről e család tán előnevét vette; ott van attól nem messze Dánfok, a mely tán ősi fészkrét képezte?! — De a látszat itt is hinárba vezetne bennünket, ha vakon követnénk. A békésmegyei Dobozról nem vehette előnevét egy család sem egész 1566-ig, mert mind az ideig e falu a gyulai uradalom tartozéka volt s nem nemesi birtok. A dánfoki nemeseket is ismerjük meglehetősen, de ez időben mindig Bakffy, Békéssy, Kis ezeknek neve,²⁾ s nincs közöttük Dánffy. Másfelé kell fordítani kutató szemünket.

A lent, Krassó-Szörénymegye határszélén eső Jerszeg (hajdan Egerszeg volt ennek magyar neve) határjait írja le egy 1369-iki oklevél. Mikor a határ már északra fordul, azt jegyzi meg az oklevél, hogy itt Jerszeg szomszédos »vicinatur possessiani Doboz dan et filiorum suorum,« »Dánnak és fiainak Doboz nevű falujával.«³⁾ Ime itt van egyszerre az a Dán, akinek fiai Dánffy nevet viseltek; itt van az a Doboz, melyről előnevüket vették. Ma is létezik ez a Doboz, csak hogy most már kis változtatással Dubosznak hívják.

A Dánffy család őse, amint neve elárulja, oláh volt. De ebből nem következik, hogy oláh vagyis rumuny lett volna mai értelemben; a név ellenkezőleg épen úgy, mint Hunyady János atyjának neve, Vuk, délszláv eredetre mutat.⁴⁾ A Balkán tájékáról, Szerb- vagy Bolgárországból, te-

¹⁾ Hazai okmánytár IV. k. 441. l.

²⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 52. 145. 172. ll.

³⁾ Pesti: Krassóvármegye története III. k. 90. l.

⁴⁾ V. ö. Réthy L. értekezését a Turulban 1884. 137—142. ll.

lepülőnek érkezik hazánkba ez a Dán; de szívvel-lélekkel hazájának fogadja azt az országot, a mely neki védelmet, földet és kenyeret adott. Fiai már a magyarokkal egy sorban harcolnak és katolikusok. — Különösen egy vált ki fiai közül: Dánffy László, aki 1380-ban egy hadesapatnak vezére volt s azzal Horváthy János fővezérsege alatt Nápolyba indult, hogy segítsen azt Durazzói (kis) Károlynak elfoglalni.¹⁾

E hadjárat alkalmul szolgált Dánffy Lászlónak arra, hogy magát serénységével és pontosságával kitüntethesse s ekkép családját s magát fölemelje magasabb polczra. De Horváthyval együtt az ő érzelmeit is megmérgezte az olasz levegő. Olaszországból visszajövén Kis-Károly pártosa lett, s Nagy Lajos leánya Mária ellen fondorkodott. Kis-Károly halála után bizonyára nagy része volt neki is abban, hogy a szörényi bánság, Krassó, Temes, Keve és Torontál megyék a Horváthy-párt kezére jutottak.²⁾ De mikor aztán Garay Miklós és Losonczy László Temesvárnál Horváthy Lászlónak, nagyrészt oláhokból álló seregét leverték,³⁾ a Dánffyaknak csillaga egy századra letűnt. Csak I. Mátyás korában szerzett magának annyi érdemet az említett Dánffy András, hogy a királyi udvarba juthatott. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy hadi vagy szolgálatai érdemein kívül még talán a Hunyady házzal való rokonság is befolyással lehetett arra, hogy I. Mátyásnak s onnan Corvin Jánosnak udvarába jutott. Nem mondjuk e rokonságot bizonyosnak, csak némi tekintetben hihetőnek, mert hiszen tudjuk, hogy I. Mátyás nagyanyja, Marzsinay Erzsébet, szintén krassómegyei nemes család ivadéka volt, mint ő.

Hogy mikor kapta Dánffy András a békésmegyei Hunyady birtokokat, azt pontosan meg nem mondhatjuk, mert adománylevelét mindeddig nem látott napvilágot. De az bizo-

¹⁾ Anjoukori Dipl. Emlékek. III. k. 387. l.

²⁾ Pesty i. m. III. k. 168. l.

³⁾ Pesty Frigyes i. m. III. k. 163. l.

nyos, hogy még 1494. előtt, mert ez évben az Úsz család egyik tagja: Gábor megint tiltakozik és pedig Dobozi Dánffy András ellen tiltakozik, a ki állítólag az ő szent-andrási birtokát elfoglalta.¹⁾ Maga Corvin János is azt állította a királyhoz benyújtott 1498-iki panasz-levélben, hogy ő Szent-Andrást, Csabacsüdöt, Szent-Tornyát és a többieket még akkor adta a Dánffy Andrásnak, mikor még a törvény szerint ő még kiskoru volt és így birtokait el nem adhatta se' el nem adományozhatta.²⁾ Hogy Corvin János akkor még nem volt 24 éves, az bizonyos, de mivel jószágait akkor már egészen birtokába vette, nem fogadták el ezen kifogását.

Különben, a mint egy utólag kezünkhöz került oklevél mutatja, Corvin János nem egészen ingyen adta e birtokokat Dánffynak. Dobozi Dánffy András özvegye ugyanis még 1501-ben is 100 frtot fizetett Corvin Jánosnak,³⁾ amelylyel hitetőleg Dánffy András még adós maradt.

Dánffy András neje volt Vicsápi Koller Borbála.⁴⁾ Nejével kapta a nyitramegyei Vicsápot, a honnan neje előnevét vette, és még egy-két trencsénmegyei birtokot.⁵⁾ De hogy történhetett az meg, hogy egy krassómegyei nemes nyitramegyei nőt vesz el?! Nagyon könnyen. Dánffy bizonyosan részt vett a hosszantartó cseh háboruban s ez alkalmalmmal ismerkedett meg nejével. — Békésmegyei birtokait különben nem sokáig birta. Alig kapta kezéhez, már is arról kezdett gondolkozni, minő végrendeletet tegyen. Nem akart úgy kimulni, hogy valami jótettet ne vigyen végbe, s halálját ezáltal le ne rója a gondviselés iránt, amely őt szegény vagy legalább is csak egyszerű nemes létére annyira megsegítette, hogy mint hét falu gazdag és hatalmas ura

¹⁾ Századok 1884. évf. 107. l.

²⁾ Hazai okmánytár IV. k. 441. l.

³⁾ M. O. D. L. 21043. sz.

⁴⁾ M. O. D. L. 20. 490. sz.

⁵⁾ U. o. 19. 800. sz.

végezi pályafutását. Mit tett tehát?! Budán létében látta akárhányszor a margitszigeti apácza-monostort, annak templomában talán maga is többször ájtatoskodott; ki tudja talán anyja, vagy neje ott ez önfeláldozó apáczák közt nevelkedett; tudta azt is, hogy e jó lelkek legtovább tartják fenn jótevőjük hálás emlékezetét, s imádkoznak majd érte; elhatározta tehát, hogy ezekre hagyja két faluját: Királyságot és Donáttornyát. Elment a váradi káptalanba s ott ünnepiesen kinyilvánította ebbeli szándékát. A káptalan íródeákja szépen írásba foglalta ezt a nemes nyilatkozatot, a kanonokok ráfüggesztették a hitelesítő pecsétet, s aztán sietett Dánffy András Budára a királyhoz. A király előtt hivatkozott hűséges szolgálataira, érdemeire, a melyekért ő jutalmat addig alig kapott, s kérte királyától azt a kegyelmet, hogy egyezzek bele az ő szándékába s erősítse meg végső akaratát. II. Ulászló királyunk más dologban is könnyen engedett a kérelemnek, ebben a dologban még könnyebben. Megbizta tehát a kancelláriát, hogy készítsen oklevelet arról, hogy a király beleegyezik abba s jóvá is hagyja, hogy Dobozi Dánffy András a békésmegyei Királyság és esanádmegyei Donáttornya nevű falut a margitszigeti monostornak hagyhassa és adományozhassa. Az »litterae consensuales« 1495. június 1-ére készen volt.¹⁾

Nem ok nélkül sietett annyira Dánffy András végrendeletének elkészítésével. Sulyos, nehéz betegség fogyasztotta az ő életének erejét. Alig kapta meg a végrendeletét jóváhagyó királyi oklevelet, elköltözött a jobb hazába. 1495. január 12-én már temetését is elvégezték, a király kiadta a rendeletet, hogy az elhunyt végső akarata végrehajtsék, s a margit szigeti apáczák Királyság és Donáttornya birtokába beiktattassanak. E rendeletnél fogva orosházi Komlóssy Balázs királyi ember és Szálláspataky István budai kanonok

¹⁾ M. O. D. L. 20. 316. sz.

mindjárt Péter-Pál nap után (jun. 30.) megjelentek Donáttornyan és Királyságon s a szomszéd mágócsi, fábián-sebes-tyéni, szent-lászlói és szent-miklósi megbízott jobbágysok jelenlétében beiktatták a margit-szigeti apácázakat e két falu birtokába.¹⁾ A királysági jobbágysok nemcsak új, hanem egyszersmind irányukban méltányos, jogaik védelmében erőlyes és hatalmas földes urat nyertek.

Dánffy Andrásné még jóval túl élte férjét, mint vallásos nő. 1497-ben az elefánti pálosok templomában misealapítványt tesz és Vicsápon és Nyitra-Apátiban 12 jobbágysoktelket a pálosoknak adományoz,²⁾ de azért még nem gondolt a halálra. Gazdag nő volt ő, mert hisz pl. a Kompolthyak szentjakabi birtokát (Heves m.) 800 frtéért vette zálogba, s az ilyen nők akkoriban is kapósak voltak. Nemsokára letette az özvegyi fátyolt s férjhez ment egy zemplénmegyei nemeshez Szepetky Sebestyénhez 1501-ben még él.³⁾

Dánffy Andrásnak az eddigi adatok szerint egy fia maradt: Márton. Első pillanatra úgy látszik, mintha ez talán testvére volna Andrásnak, mert elhalálozásuk közt alig 15 év van, de ha az adatokat jól összevetjük, kitűnik, hogy Márton nem testvére, hanem fia volt Andrásnak. Első bizonyság erre az, hogy ha ezek testvérek volnának, akkor a nekik adott 7 falun való megosztzkodást kellene föltételeznünk, s akkor Andrásnak jutott volna 3 falu (Szent-András, s ez nem is egészen, Királyság és Donáttornya) Mártonnak négy (Csabacsüd, Szent-Miklós, Szent-Tornya és Ötvenablak,) a mi aránytalan; s azonkívül érthetetlen lenne, mért rendelkezik Dánffy András csak Királyságról és Donáttornyáról?! holott neki ez esetben nem lett volna ivadéka, testvére pedig nem szállott át a birtok. Második bizonyság erre nézve az, hogy Corvin János arról tanuskodik, hogy ő e hét falut egy

¹⁾ U. o. 20. 324. sz.

²⁾ M. O. D. L. 20. 491. sz.

³⁾ U. o. 21. 343. sz.

embernek: Dánffy Andrásnak adományozta. Igaz, hogy leveleiben épen az erről szóló rész hiányos: »illa bona . . . ee Damfy donaveram«,¹⁾ de az is igaz, hogy ez csak így egészíthető helyesen: »illa bona, (que Andr) ee Damfy donaveram« (»azon javakat, melyeket Dánffy Andrásnak adományoztam.«) S ha látjuk azt, hogy adományozott 7 falu közül 5 később 1495—1500-ig Dánffy Márton kezén van, s tudjuk azt, hogy a magyar jog szerint testvéréről-testvére nem szállott a birtok, hanem csak apáról fiura, ebből természetesen azt kell következtetnünk, hogy Dánffy Márton fia volt és nem testvére Dánffy András. S ha ugyanezen jogot szemelőtt tartjuk, még inkább utbaigazit bennünket az, hogy Szent-Andráson a Hunyady-féle rész 1494-ben még Dánffy Andrásé,²⁾ 1498-ban pedig Dánffy Mártoné,³⁾ a ki ezt atyjától örökölte.

Dánffy Márton már egészen békésmegyei ember volt. Szent-Andráson vett magának állandó lakhelyet, itt volt curiája, úgy hogy 1497-ben egyszerre három oklevél is »Szent-Andrássi« előnévvel említi föl,⁴⁾ elhagyván a régi »Dobozi« előnevet. Többi birtokait tisztekkkel kezelte. Atyjának végső-akarataiba ő is belenyugodott s mikor a margitszigeti apáczákat Királyság és Donáttornya birtokába iktatták, megbizta egyik szent-miklósi jobbágyát, Nagy Jánost, hogy az ő képeben az iktatáson jelen legyen, hogy a határokat megtartsák, de különben ne mondjon ellene a beiktatásnak.⁵⁾

Nagy János nem is mondott ellen semmiben, pedig, a mint utólag kitűnt, hogy a bekövetkező viszálykodásoknak eleje vetessék, jó lett volna, ha nem is ellenmondani, de legalább azt kinyilatkoztatni, hogy Királyság és a többi Dánffy birtokok közt ezentul megszűnik a régi viszony;

¹⁾ Hazai okmánytár IV. k. 441. l.

²⁾ Századok 1881.

³⁾ M. O. D. L. 20. 626. sz.

⁴⁾ U. o. 20625—27. sz. sz.

⁵⁾ U. o. 20. 324. sz.

ezentul nem lesz helye annak, hogy egy-egy darab földet, rétet stb. a királyságiak közösen használjanak a Dánffy jobbagyokkal. S mivel ez nem történt meg, elkerülhetlen volt a határvillongás. Volt Királyság és Csabacsüd közt egy Téglásallya nevű rét. Ezt a rétet addig, míg a két falunak egy földesura volt közösen használták (régiesen mondva: együtt éltek) a királysági és csabacsüdi jobbagyok. De a mint Királyság az apáczáké lett, Dánffy Márton, megtiltotta a királysági jobbagyoknak e rét használatát, azt vitatván, hogy ez csak Csabacsüdot illeti. De a királyságiak hivatkozva a régi gyakorlatra továbbra is ki kimentek a Téglásallyára s ott maguknak nádat vágtak. Ezt látván Dánffy először, megbizta csabacsüdi tiszteit Komlóssi Huszár Pált és Horváthot, hogy a királyságiakat büntessék meg. Ezek engedelmeskedtek, s a Téglásallyára kimenvén a királyságiaktól vágott nád egy részét elhordatták és egy Kőrössy Péter nevű királysági embert elfogtak. — S mintha tiszteinek eljárását nem eléggé szigorunak tartotta volna, másnap maga ment ki Dánffy Márton a Téglásallya rétre a szent-andrási fegyveres tisztekkel és jobbagyokkal s onnan több mint 1500 kéve nádat, a melyet a királyságiak vágtak, Szent-Andrásra vitetett; egyszersmind a réten talált két királysági jobbagyot, Ugron Gábort és Kún Gált is elfogta, Szent-Andrásra vitt lovaikkal és kocsijukkal együtt, s előbb nem eresztete őket szabadon, míg 120 dénárt birságul le nem fizetettek.

A margitszigeti apáczák ügyivője e sérelmek hallatára mindjárt a királyi kuriához fordult orvoslásért. A hatalmaskodás után alig egy hónapra Szent Kelemen napra (nov. 23.) összehívott országgyűlés épen jó alkalmat nyújtott a vizsgálat megejtésére, mert az országgyűlésre jött nemesek könnyen adhattak fölvilágosítást a panasz valódiságáról, vagy hamisságáról. A királyi kanczellária, a nádor és országbiró egyszerre és együttesen küldötték ki embereiket, (az ország-

biró embere épen Tomory Pál volt, a későbbi híres kalocsai érsek,) hogy a békésmegyei nemeseket ez ügyben kihallgassák. A kihallgatásról szintén mind a hárman adtak bizonyság-leveleket, s ezek szerint a békésmegyei nemesek a panaszt valódinak s a hatalmaskodást megtörténtnek állították,¹⁾ de a per további menetéről hallgatnak az oklevelek. S épen ez mutatja, hogy a felek kiegyeztek.

Nemsokára ezután Dánffy Márton két szente-tornyai jobbágynak Tót Miklósnak és Balog Lőrincznek volt bajok a királyságiakkal. Az ebből keletkezett pör igen érdekes megyénk történetére nézve. Az említett két szente-tornyai jobbágy ugyanis két gyürkei jobbágygyal Gáspárral és Benedekkel egyetemben bizonyos dolgok, hihetőleg erőszakoskodás miatt perbe fogtak 18 királysági jobbágyot, névszerint: Kovács Mátyást, Bosnyák Pétert, Bosnyák Balázst, Szűz Kelement, Szűz Ambrust, Szűz Mártont, Horváth Mihályt, Varga Demetert, Lázár Lukácsot, Nagy Gergelyt, Koros Ambrust, Csókás Lászlót, Raskó Györgyöt, Libocz Mátét, Urhidai Demetert, Dos Andrást, Petkó Györgyöt és Veres Györgyöt; és pedig perbe fogták őket Békésvármegye törvényszéke előtt, mely az alispánból, szolgabírákból és esküdtekből állott. Ámde a királysági jobbágyok nem tartoztak Békésvármegye törvényszékének joghatósága alá. Ez alól, mint láttuk, már I. Mátyás király fölmentette őket, de különben is a margit-szigeti apácák jobbágyságai sehol sem tartoztak az ország rendes biráinak joghatósága alá, ez alól királyaink általában fölmentették őket. Csak a király és saját törvényszékük ítélt felettük.

Békésmegye tisztikara, illetőleg törvényszéke, e kiváltsággal épen nem törődve a szente-tornyai és gyürkei jobbágyok kérésére megejtette a vizsgálatot, s megkezdette a pört. A királyságiak hiába hivatkozván kiváltságukra tisz-

¹⁾ M. O. D. I. 20625. 20626. 20627. sz. sz.

teikhez, ezek pedig az apáczák ügyvédői által a királyhoz fordultak. A király egymásután két parancsolatot is küldött a megyei tisztikarhoz, hogy a kezdett pört hagyják abba, s a második parancsolatban a megyei tiszteket az esetben, ha nem engedelmeskednének, meg is idézte 1500. Szent-György nyolczadára maga elé. — Ámde II. (Dobzse) Ulászlónak ekkorára már egészen lejárt a tekintélye. A megyei tisztikar semmibe sem vette a királyi parancsolatokat, hanem folytatta a pört s azonfelül a küldött királyi leveleket nem adták vissza az apáczák embereinek, nehogy azok felmutatásával az apáczák ügyvédői a királyi kuriánál ellenők megindithassák a pert a királyi parancsolatok áthágása miatt. A király megharagudott, s hogy többé parancsolatját ki ne lehessen játszani, most a budai káptalant küldi ki, hogy a békésmegyei tisztikart parancsolatáról értesitse, s egyszersmind meggyőződést szerezzen magának arról, vajjon a két királyi rendeletet visszaadták-e az apáczák embereinek? Akár engedelmeskednek a megyei tisztek, akár nem, a budai káptalan válaszából biztos értesülést nyerhetett a király arról, hogy rendelete a megyei tisztikar tudtára van adva, s így ellene a további lépéseket megtehetette. A káptalan meg volt bizva azzal is, hogy makacs ellenállás esetén egyuttal idézze is meg a tisztikart a királyi kuriába az idézés napjától számítandó 32-ik napra.

Ugyanesak sietős dolga akadt a budai káptalan egyik emberének, mikor a királyi megbízás kezéhez jutott. Az erről szóló királyi levél junius 23-án volt kiállítva, s ha mindjárt másnap a káptalannak kézbesítették is, akkor is csak 5 nap volt hátra a megbízás teljesítésére, mert Békésmegye közgyűlése, a melyen a megintésnek végbe kellett mennie, Péter-Pál napra (jun. 29.) volt kitűzve. A káptalan János papot választotta ki a megbízás elvégzésére. Ez azonnal indult s először is Halásztelekre ment a királyi emberhez Szabó Benedekhez, s bizonyára egymás közt előre megbe-

szélték a követendő eljárást. Innen aztán mindaketten együtt mentek el Békés városába,¹⁾ a hol akkor a nemesség megyei gyűlést és törvényszéket tartott. Előadták a király parancsolatát, hogy a királyságiak ellen kezdett pört hagyják abba, s a két királyi levelet adják vissza. — Megbizásuk többi részére már nem volt szükség, a megyei tisztikar megelégte az ujjhuzást a királylyal, Dánffy jobbjágyainak érdekében elment a végső határokig, s azért engedelmeskedett a királyi parancsolatnak, a pert megszüntette, a leveleket visszadta.²⁾

E pör lefolyását Dánffy Márton egy évtizeddel alig élte tul. Következik ez abból, hogy halála után özvegye Borbála, újra férjhez ment Nagyfalusi Toldy Mihályhoz, és mégis 1512-ben már megint özvegynek van írva, már második férjét is elvesztette.³⁾ Dánffy Mártonnak nejétől egy leánya maradt: Anna. Ez 1512-ben még hajadon volt, s nem kapta ki atyja birtokaiból az őt illető leány negyedét. Innen van, hogy 1512-ben Borbála, Dánffy Márton özvegye, tiltakozik az ellen, hogy a király férjének birtokait eladományozza. A tiltakozás nem volt egészen eredménytelen, mert bizonyos, hogy az özvegynek később Szent-Andráson volt valami birtoka, amelyet 1525. táján a margit-szigeti apáczáknak adományozott.⁴⁾ Volt-e fia Dánffy Mártonnak? erre bizonyost nem mondhatunk; de ha volt is, 1512. előtt ez is meghalt, különben a király nem vehette volna szándékba birtokok adományozását.

Még két oklevél szól a Dánffyakról, de sajnos az egyik nem eredeti, hanem csak másolat, s nem lehet reá biztosan építeni, legfeljebb kombinációkat lehet vele alkotni, a másik pedig oly szegény adatban, hogy csak fölingerli tudásvá-

¹⁾ „Oppidum.“ Itt neveztetik Békés először városnak.

²⁾ M. O. D. L. 20. 952. sz.

³⁾ Egyetemes magyar encyclopaedia III. k. 1300. l.

⁴⁾ Egyet. m. encyclopaedia III. k. 1300. l.

gyunkat, de nem elégíti ki. Az egyik oklevél szerint II. Lajos király 1524-ben Thelegdi Dánffy Tamás birtokait és pedig Szent-Miklós falut Békésmegyében egészen, Telegden és Székelyhidon, Biharmegyében, több részbirtokot Csulai Móré Lászlónak és Ártándy Balázsnak adományozta.¹⁾ A másik oklevél szerint Szapolyay János király 1535-ben Szent-Miklóssi Dánffy Józsnak birtokát, Szent-Miklós egész falut, Békésmegyében, Widi Bereczffy Mihálynak, az ő szakácsának adományozza.²⁾ Hogy az 1524-iki oklevélmásolat hibás, azt mindjárt az 1535-iki oklevél gyaníttatja, mert ez Dánffy Józsnak nevezi Szent-Miklós egykori földesurát, nem pedig Tamásnak. Méginkább kitűnik a másolat gyarlósága abból, hogy ennek a Dánffynak »Telegdi« előnevet ad. Telegd akkoriban, mikor e Dánffy élt, egészen megoszlás nélkül a hatalmas és gazdag Telegdy családé volt; itt Dánffynak nem volt birtoka, tehát előnevét sem vehette innen. Az eredeti oklevél bizonyára »Tulogd«-ot irt. Tulogd pedig egy Székelyhidtől északra fekvő kisebb falu volt régenten. Az is furesa, hogy a másolat a másik biharmegyei falut egyszer »Zehehyd«-nak, másszor »Zekehyéd«-nek írja, pedig a kettő közt nagy a különbség. Ha az első jó, akkor a falu neve Székelyhidnak, ha a második jó, akkor Szökesöd azaz Szöcsköd-nek olvasandó. Mivel tehát ennek a másolatnak hasznát nem vehetjük, a két oklevélből csak épen azt az egyet tudhatjuk meg, hogy a XVI. század első évtizedeiben élt még egy Dánffy, Dánffy Józsa, a ki a békésmegyei Szt-Miklós falut birta. Azt, hogy fia volt-e ez Dánffy Mártonnak, vagy tán testvére; valamint azt, hogy miképen oszlott el Csabacsüd és Sente-Tornya négyfelé, újabb adatok fogják eldönteni. Némely jelek nyomán alkottunk ugyan már erről magunk véleményeket, de fölöslegesnek tartjuk azok felsorolását addig, míg határozott tudósításokra lehet reménységünk.

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 127—129. ll.

²⁾ U. o. I. k. 156. l.

Az bizonyos, hogy az az 5—6 faluból álló uradalom, melyet a törökverő hős, Hunyady János, megszerzett, I. Mátyás fölvirágoztatni igyekezett, egy félszázad alatt szétfoszlott Corvin János gyengesége következtében. Ez is bizonyítja, mennyire igaz a régiek mondása: »Non minus est virtus parta tueri« — »A szerzettek megőrzése csak oly nehéz, mint a megszerzése.«

Dr. Karácsonyi János.

IV.

Tót-Komlós.

— Magánrajz. —

Irodalmi források.

Tót-Komlósról a magyar földrajzi könyvek vajmi keveset tudnak; ha felemlítik, mindössze is csak annyit irnak róla, hogy mintegy nyolcz ezer lakosa földmiveléssel, kender és lentermeléssel, következőleg szövéssel is foglalkozik, s hogy a lakosság tisztán tót ajku. Ennyit mond róla Fényes Elek »Magyarország leírása. Pest 1847.« czimű munkájában, s ezt ismétli, vagy teljesen mellőzi azóta a hazai földrajz-írók legnagyobb része.

Az 1880-ik évig csupán Haan Lajos említi fel »Békés megye hajdana« czimű régészeti és történelmi munkájában, melyben kutatásai alapján bebizonyítja, hogy a mai Tót-Komlósnak megalapítása előtt már volt egy Komlós.

Csak az 1880-ik évtől kezdve irnak mind többet-többet Tót-Komlósról, azóta kezdik felismerni különösségeit, fontosságát; fekvésének, természetének s népének előnyeit.

Külön füzetben magánrajz Tót-Komlósról egyetlen egy jelent meg e czim alatt: »Kalászok Tót-Komlós multjából és jelenéből. Emlékül összeszedte 1880-ban Horváth Sámuel. Békés-Csabán, 1880-ban.« Sok érdekes adatot tartalmaz, a falut azonban inkább történeti mint föld-, természet-, és néprajzi szempontból tárgyalja.

A Zsilinszky Mihály által szerkesztett »Békésvármegyei régészeti és művelődés-történeti társulat« évkönyvének

1881/82. évi kötetében Békésvármegyéről pontos térkép jelent meg, melyet Mihályffy József rajzolt s látott el jegyzetekkel. E térképen Tót-Komlós határa is fel van tüntetve.

Ugyanezen társulatnak 1882/83. évi kiadványában a következő dolgozatok jelentek meg:

1. Tót-Komlós monographiája. Irtta Wallaszky Pál 1779-ben, magyarra fordította s közzé tette Gajdács Pál, a falu jelenlegi egyik lelkésze. Tárgyalja a falu megalapításának s első küzdelmeinek történetét 1779-ik évig. Wallaszky e munkája csak kéziratban van meg, a tótkomlói egyház okmányai közt; Horváth Sámuel szintén felhasználta.

2. »Zsilinszky Mihály: Wallaszky Pál emlékezete. Felolvasztatott Tót-Komlóson 1883. szept. 23-ikán.« Szerző ez értekezésében Wallaszky Pál életrajzát, irodalomtörténeti és egyházirodalmi működését ismerteti: Tót-Komlósról keveset említ fel.

3. »Tatay János: Egy emléklap Tót-Komlós közel-multjából. Felolvasztatott Tót-Komlóson 1883. szept. 23-dikán.« Az 1863-iki borzasztó szárazság szomorú következményeit tárja elénk; érdekes adatokkal bizonyítja a falunak gazdaságát.

4. »Csermák Kálmán: A tót-komlói ágost. hitv. ev. anyaegyház történetéből,« mely a falu rövid, de velős történetét adja; különben adatainak nagy részét már Horváth Sámuel »Kalászai«-ban is feltaláljuk.

5. »Zsilinszky Mihály: Tót-Komlós rövid históriája;« ezen rövid, igen érdekes és talpra esett magyarsággal írt, de nagyon hiányos és még maga a szerző által is javításra és kibővítésre szánt dolgozatot, mely kéziratban 53 lapra terjed, 1846-ban írta Tót-Komlós valamelyik jegyzője. Magánrajz akart lenni s két czime van: »Tót-Komlós helységének közjavát tárgyzó jegyzőkönyv« és »Tót-Komlós históriája.« Szól a falu határaitól, eredetéről, papjairól, birtokosairól stb., de oly hiányos, mint egy felületes vázlat. Tartalmazza még a Daróci familia genealogica deductióját, a

cholera európai útjának leírását, ennek egyedüli orvoslási módját »melyet Tisza-Bábolnai plebános tisztelendő Morvai János ur talált fel.« Következik ezekután egy »Isten dicsőítés a cholera megszűnte utáni örömnünpre Tót-Komlóson, 1832-dik évben,« s végül még néhány történelmi adat. A békésvrm. rég. és műv. tört. társ. évk.-ben Zsilinszky Mihály tette közzé. Két számadatot kivéve másban nem használtam ez értekezés keveréket.

6. Egy 1788. február havában készült térkép a következő felirattal: »Delineatio viridi colore designata exhibit Plagos, qui ut Komlosienses referunt ante Annos circiter triginta quatuor per metalem Processum e Terreno Komlosiensi Comitatus Békésiensi ingremiato ademtae sunt, a quibus subtracta Quadratis calculata :

Jugera 6866

Vena Szárazér et via constituunt 147⁶/₈

Itaque integradis extensio plagarum

constituit iugera 7013⁶/₈

Delineata et calculata

Per Josephum Vertics

anno 1788. mense februario

Cottensem geometram.«

*

Ezek azon irodalmi források, melyeket többé-kevésbé felhasználtam. Hasznukat csupán a történelmi részben vettem. Statistikai adataimhoz Povázsay Mihály tót-komlósi jegyző és Gajdács Pál lelkész szivessége folytán jutottam; az első a községházán levő iratokból a gazdasági és tanügyi adatokat volt szives átadni, a második pedig az anyakönyveket és Wallaszky kéziratát bocsátotta rendelkezésemre.

Dr. Borbás Vincze »Békésvármegye flórája« czimű dolgozatát nem használhattam, miután ez Tót-Komlós vidékét teljesen mellőzi; a tót-komlósi flórát Thaisz Lajos gyógyszerész-segéd és én gyűjtöttük össze.

Én magam négy év óta foglalkozom a falu föld-, ter-

mészet- és néprajzának megismerésével; felkerestem a népet falujában, családi tűzhelye mellett, istentisztelet közben, munkájában, örömeiben és bánatában; összeállítottam egy herbariumot Tót-Komlós vidékének flórájából s egy katalógust az általam és mások által észlelt állatokból; bejártam Tót-Komlós egész határát, és a szomszédos városokat és falvakat, hogy talajviszonyait tanulmányozzam s hogy más városok véleményét is meghalljam Tót-Komlósról.

I. Tót-Komlós föld- és természetrajzi viszonyai.

Neve: Tót-Komlós nevét a jelen alakjában a mult században kapta. Régi első neve Békés-Komlós volt; Komlós nevét a vidéken az árkokban vadon termő komlótól nyerte, míg Tót neve a lakosság nyelvétől s fajtától, a tóttól származott. Tótajkuságát a falu annyira megtudta őrizni, hogy még öt-hat évvel ezelőtt alig volt 3—4 tiszta magyar család.

Fekvése: Tót-Komlós fekszik a 38°24' k. h. és 46°25' é. sz. fokok alatt, Békésvármegyének orosházi járásában. A budapesti időjáráshoz viszonyított időkülönbség 6 percz és 40 másodpercz. A falu helyzete igen érdekes, terület tényleg Csanád és Csongrád megyékbe nyulik s csak nyugaton és északon érintkezik a Szöllős puszták által Földvárrel, majd ettől nyugatra Orosházával. Az Orosházától Tót-Komlóstra vezető teljesen egyenes országút azonban Hód-Mező-Vásárhely (Csongrádm.) tanyáin megy keresztül, úgy hogy ezek az úttól jobbra és balra terjednek el. E sajátságos beékeltség helyzete miatt, mint azt a történelmi részben bővebben fogjuk látni, birtoklásáért már kora megalapítása idejében is vitatkoztak Békés és Csanád vármegyék. Magának a népnek hajlandósága, mint mindenben, e tekintetben is ingatag s jelenleg az értelmiség inkább Békésmegyéhez szít, míg ellenben a polgárság és parasztság, mely két elemben a haladás vágya nagyon kifejezett, inkább azt óhajtja, hogy Csanád megyéhez csatoltassék.

Kiterjedése: Tót-Komlós határának területe 1754-ben 15,556 katasteri hold volt, de ez évben határából per útján 7000 holdat vesztett, mely a kinstár, a csanádi püspök és a Károlyi grófok között osztatott meg. 1788-ban területe $7013\frac{6}{8}$ holdat tett; jelenleg 8556 katasteri hold 1591 öl, melyből:

szántás alá esik	7916	hold	110	□	öl,
kertül szolgál	121	»	1069	»	»
szőlőül	187	»	325	»	»
legelőül	299	»	107	»	»
nádasul	32	»	158	»	»

Összesen: 8556 hold 168 □ öl.

Termel évenként:

25—30 ezer hl. búzát,

10—15 » » árpát,

12—16 » » kukoriczát stb.

és a házi szükségletre elegendő bort.

Domborzata: Tót-Komlós domborzati viszonyairól nem sokat lehet mondanunk. Sik mező az egész terület, melynek legdélibb pontja a Bartahalom, mely egyszersmind a megyének is legdélibb emelkedése. Három méter magas halom ez, melynek tetején négy kisebb domb van. Nevét a szomszédos földek birtokosaitól, a Barta testvérektől kapta. Botanikai szempontból annyiban érdekes, hogy a tót-komlósi határban a Glaucium (Papaveraceae) egyetlen lelhelye. A Bartahalomon kívül az egész határban más domb nincs. A Szárazér egy vagy másfél méter mély völgyet vájt magának a részben homokos, részben agyagos talajban, bár a víz mélysége a két métert csak ritkán haladja meg. Daczára a talaj e sik természetének a vidék még sem egyhangu, mert a fásítás nagyon előre haladt, bár ez ismét az Alföld egy páratlan szépségétől, a tündéries délibábtól fosztja meg a vidéket. A nagyobb területű síkföldeken szikes talajt gyakran találunk, de a sóréteg itt sem nagyon mély s területe is

keskeny határok közé szorul, úgy, hogy inkább csak egyes foltokat alkot, mint nagyobb területeket változtat terméketlenekké. E szikes talajt is megvizsgáltam s azt találtam, hogy ugyanazon minőségű, mint a milyen Békés és Csanádmegye többi szikes területe s melyre vonatkozólag Dr. Borbás Vincze »Békésvármegye flórája« czimű értekezésében a következő megjegyzést találjuk: »Dr. Szabó József szerint Békés és Csanádvármegyékben a szék vagy székes homok egészen, mint Szeged és Dorozsma táján. Csak a név és a felület fehér színe közös. Békés és Csanádban a vakszék anyaga finom csillám és kovarészek, Szeged és Dorozsma körül pedig seperhető széksó. A békés-csanádi szik, a legtömöttebb, legsűrűbb talajnem, melyen a víz át nem hat s felületen megázásához is tetemes eső szükséges; a szeged-dorozsmai a leglazább homoktalaj, melynek hézagain keresztül a víznek legkönnyebb útja van. Amaz a legfinomabb iszapolás eredménye; ez pedig kovának és natröntartalmu földpát ásványok elmállásából származó termékek legdurvább halmozódása; amaz székes vagy szikes, emez széksós vagy sziksós föld.« — Tót-Komlós talaja igen termékeny diluvialis és alluvialis rétegekből áll, mint az egész Tisza medrének alföldi része; termékenységevel Békés, Csanád, Csongrádmegyék legjobb gabnatermő területei sem állják ki a versenyt a buzában.

Vizrajz: A falu, mint látni fogjuk, két részből áll s e két részt a Szárazér választja el. A vadvizekre a magyar nép tudvalevőleg három kifejezést használ: az ér, a fok, a derék. Az ér csekély meder, melyben a vadvizek összegyűlnek; a fok az az apró mellékág, mely kisebb nagyobb folyókból szakad ki, s végre a derék mindkét előbbinél a meder kiszélesedését jelenti. A Szárazér mint neve mutatja, ér, mely azonban eredetileg fok volt s csak az utolsó huszonöt év alatt száradt ki érré. Sokan állíták előttem, hogy mintegy harmincz évvel ezelőtt a Szárazéren a Marosról fát szállított-

tak ide az építkezésekre; másrészt a meder sokkal mélyebb, mint az az ereké szokott lenni s lerakódásaival eléggé bizonyítja ez állítást. Különben egy 1848-ban készített igen jó térkép*) egész világosan kimutatja, hogy a Szárazér a Marosból veszi eredetét és pedig a Marosnak Aradtól keletre fekvő első kanyarulatánál kiszakadó és Pécskánál az anyafolyamba újra visszatérő Holt-Marosból, s Tornyán, Batonyán, Mező-Kovácsházán, Tót-Bánhegyesen keresztül jut Tót-Komlós alá. Különben néhány év óta hajózható csatornát akarnak belőle alakítani, mi így a vadvizek levezetésében is hasznos szolgálatot tenne.

Égalj: Tót-Komlós égáljára vonatkozólag kevés megfigyelés történt s így e helyett csak rövid vázlatos leírást nyújthatunk. Az égálj általános jelleme: szárazföldi; télen csikorgó hideg fagyasztja keményre a hó felületét, nyáron a tartós meleg érleli a gabonát; közben-közben egy-egy zivatar vagy felhőszakadás nem ritka; az átmenet az őszből a télbe, a télből a tavaszba igen gyors; esőzés dolgában szegény s a magyar alföld azon regiojához tartozik, melyen az évenként lehullott esőmenyiség 5—600 mm. közt váltakozik. A nagyobb szelek, kártékony jégesők, melyek maguk előtt rendesen hatalmas portengert hajtanak előre, többnyire északról jönnek, s 1885. év aug. első felében oly óriási jégeső vonult keresztül a vidéken, hogy több mint 275 erőteljes és vén akácfát a szó szoros értelmében megcsavart és ketté tört, vagy gyökerestől kiforgatott. E jégeső, mint később megtudtam Szarvasról indult el éjjeli félkettőkor, ami pedig a jégesőknél igen ritka dolog, s így Dufournak a jégesőkről szóló elméletét megingatja. (Éjjeli jégesőt már másutt is tapasztaltak.)

Növényzet: Tót-Komlós flórája**) és faunája a magyar

*) Carte Générale des Postes du Royaume de Hongrie par E. de Zuccheri, A Vienne 1848.

**) L. szerző „Tót-Komlós flórája“ czimű értekezését a „Term. rajzi füzetekben“ 1886. 2. füz 1.

alföld természeti életének általános képét tartja elénk. A növényzet nyolcz formációja közül Tót-Komlós flórájában az erdőt nem találjuk fel. A vizjárta szikes területeket, mint a székegyházi puszták egy részét, melyeket közlegelőknak használják, a következő nemek jellemzik: *Festuca*, *Polygonum*, *Matricaria*, *Lepidium*, *Ceratocephalus*, *Arenaria*, *Poa*, *Marrubium*, *Erodium*, *Myosurus*, *Ranunculus*, *Centaurea*. A vetések között és szélén a keleti és közönséges szarkaláb (*Delphinium orientale*, *Consolida*), a piros hérics (*Adonis flammea* és *aestivalis*), a buzavirág (*Centaurea Cyanus*), pipacs (*Papaver Rhoeas*). Ezeken kívül *Thlaspi*, *Lepidium*, *Lithospermum*, *Echinospermum*, *Vicia*, *Bromus*, *Poa*, *Potentilla*. A parlagon heverő földeken nőnek: *Mentha*, *Plantago*, *Myosurus*, *Aegilops*, *Taraxacum*, *Alopecurus*, *Triticum*, *Bromus*, *Lolium*, *Elatine*, *Limosella*, *Carex*ek, *Agrostis*ok, *Aira*, *Festuca*, *Phleum* nemek, szagos levelű *Achilleák*, sárgavirágú *Potentillák*, gyógyhatású *Hypericum*, a számos fajban jelentkező *Trifolium*ok s néhány *Umbellifera*. A művelt földeken és utakon a *Plantago*, *Lappa*, *Stachis*, *Trifolium*, *Erysimum*, *Chenopodium* csaknem soh'sem hiányzik. A Szárazér képviseli a patakok formációját, s ennek flórája a leggazdagabb. A parton *Salix*ok, beljebb nád, a *Stachis palustris*, sok *Juncus* és *Scirpus* faj, azonkívül a *Butomus umbellatus* stb. nő. A nyílt vizen a *Polygonum amphibium* 1880-ig igen bőven termett, de ez évben egy szálat sem találtam, nyomtalanul kiveszett. A békalencse (*Lemna*) elég bőven terem, míg a viz alá merülten a *Ceratophyllum* fonalait találjuk lel. A nádasban, a réten, a parlagokon a *Convolvulus*ok henyélő száalai kúsznak. Az *Eryngium*, valamint a *Xanthium*, e két veszedelmes növény s a gazdák két legnagyobb réme igen elterjedt. A vidék s egyáltalában az Alföld főfája az akác (*Robinia Pseudoacacia*), amelyet itt a legszorgalmasabban ültetnek és lehetőleg sok hasznot huznak belőle. Fáját faragásra, a háncsát kötözésre, száraz

ágait pedig tüzelésre fordítják; virágzásakor virágait megmossák, mint a csirkét, tojással, liszttel s morzsával kirántják s megeszik. Az akác uralkodó fa, lassankint kiszorította a Salixokat és a Populusokat, melyekből már csak a Szárazér és a temető mellett maradt meg egy néhány csoport. A fásítás gyorsan halad, a tanyákat körülültetik, az utakat szegélyezik. Utolsó harmincz év alatt a fásítás érdekében Horváth Sámuel tett a legtöbbet.

Állatvilág: Tót-Komlóson az állatvilág fajai, mint a növényeké is, a Szárazér mellékére csoportosulnak. Csak néhány oly faj él, mely mindenütt elterjedt. Így az emlősök közül a vakondok (*Talpa europaea*) a réteket turja fel; a mezei egér (*Hypudaeus arvalis*) a gabna tövének elrágásával okoz károkat, s néha még a hörcsög (*Cricetus frumentarius*) is elődugja foltos fejét. A tanyákon a patkány (*Mus rattus*) támadja meg a gabnatárákat, a falu házaiban pedig a nagy és falánk vándorpatkány (*Mus decumanus*) pusztít az egérrel (*Mus musculus*) együtt. A nádasban, bár most már nagy ritkán, a réti farkassal vagy toportyánnal is találkozunk; a szőlőkben a nyúl (*Lepus timidus*) igen gyakran ugrik fel; a házakban pedig a házi nyulat (*Lepus cuniculus*) tenyésztik. A házi szárnyasok legnagyobb ellensége, a róka (*Canis vulpes*) szintén előfordul. A madárvilág elég élénken van képviselve; a veréb (*Fringilla domestica*) és a fecske (*Hirundo domestica*) mindenütt felüti tanyáját, ahol csak emberi hajlék van. A seregély (*Sturnus vulgaris*) egész nagy tömegekben, 2—300 együtt rebben fel a kukoriczából. A szarka (*Corvus Pica*) a szántó-vető mögött az eke nyomán halad, hogy a felforgatott földből kikapja a magot s a rovarokat. A fákon a bábaszarka (*Lanius Collurio*) fogdossa a rovarokat, apróbb madarakat s gyikot stb., hogy tövisre szurva azokat, akkor egye meg, amikor akarja. A vetésben a fürj (*Coturnix dactylisonans*) és a fogoly (*Perdix cinerea*) rakja le fészek nélkül tojásait, míg az ugar földeken a pi-

piske vagy búbos pacsirta (*Alauda arvensis*) énekel. A Szárazér körül már vidámabb a madarak élete. A nádveréb örökös vidám rikácsolás közt fonja fészkrét négyszál nádra, hogy belé tojja kék alapszínben fekete pettyes tojásait; napfelkelte előtt és naplemente után a fekete szárása és a vízi csirke lubiczkol a nádas szélén, a víz tisztás helyein; este felé a vadkacsa (*Anas Boschas*) húz át a vidék felett, míg hajnalban a mezei sas kóvályg a levegőben. A varju és holló szintén nem ritka. Régebben még a gém (*Ardea*) két fajtát is vadászták itten (a kócsaggémet is!), de ezek már teljesen elhagyták e vidéket.

A békák közül a zöld, a varangyos és a kecskebéka a leggyakoribbak. A kigyók közül csak a közönséges vízi siklót látjuk a Szárazér zsombékjain. A zöld gyikot a fű között, a faligyikot a kerítések alatt találhatjuk fel. A rovarvilágból a gyümölcsökben a szarvasbogár és a czinczér gyakori, míg a leveleken az Aphisok néhány faja pusztít. Az alsóbb rendű lényekből a giliszta bőven tenyészik. A csigákat több faj képviseli. A Szárazér felszínén a *Limnaeus stagnalis* és *Planorbis corneus* uszkál, majd el-el merül. A pióczák a jó- és lópiócza fajokban gyűjthetők. A pókok hálójukat a fák ágai közé szövik s onnan lesnek zsákmányukra; a vízipók pedig a Szárazér nagyon csendes felszínén veti ki hálóját.

A cserebogár, a temetőbogár (*Necrophorus Vespillo*.) a szú, a tücsök, légy, szunyog, darázs, szitakötő, a legközönségesebb rovarok. Sokkal érdekesebb a *Phryanea flavicornis*, mely petéit partokra rakja, s álczája föig be van burkolva egy sajátságos hüvelybe, melyet növény hulladékból, apró csigákból, homok szemekből s több e féléből készít. Ez álczatokokat a Szárazér vizén sokszor gyűjtöttem. Szintén érdekes még a Tiszavirág (*Ephemera vulgata*) jelenléte is, mely alig pár órára terjedő életét a víz színe fölött tölti lebegve könnyen, mint a szélről felkapott virágszirom. — A

Szárazérben sok hal is van. A ponty, a potyka szép nagyságot érnek el, s mikor már jól megnőttek, este vagy hajnalban a parasztfiuk furkós bottal ütik agyon.

Ilyen a növény és állat-élet Tót-Komlós és vidékén.

II. Tót-Komlós története.

Mielőtt a falu leírására és ethnographiájának ismertetésére áttérnék, épen ez utóbbinak megértésére szükségesnek találom, hogy a falu történetét röviden vázoljam. És e történet annál is inkább érdekes, mert a falu első megalakulásától mind e mai napig ismerjük, minthogy fejlődésének egész koráról hiteles irott adataink vannak.

A falutól dél felé, a Szárazér mellett, a Mezőhegyesre vivő uton az ecclesia mai birtokainak tájékán a földből kiásott kőedény és pénzdarabok, téglák és épületrészletek bizonyítják, hogy 1746. előtt állott itt már falu, melynek neve a szóhagyományok és néhány hitelt érdemlő okirat szerint Békés-Komlós volt; ezen nézetet vallja Wallaszky Pál is 1779-ben készült kéziratában; ezt fejti ki a régészeti leletek alapján Haan Lajos is; ezt követi Horvát Sámuel is s magam is hajlandó vagyok e vélemény követői közé sorakozni. Az egykori Békés-Komlóst egykori lakosai, (valószínűleg tiszta magyarok,) ugy a törökök üldözései miatt, mint a Szárazér folytonos áradásai miatt hagyták el. E falu fenállásának idejét Wallaszky a XVI. századra teszi, míg Haan Lajos a XV. századra. Én magam Wallaszkyt követem azon hozzátevással, hogy e falu még a XVII. században is fenállott.

A mai Tót-Komlós 1746-ban keletkezett. Ugyanis Gömör és más kárpáti megyékből származó több tiszta tót család települt már régebben le Szent-Andráson (Szarvas mellett Békésmegyében;) itt azonban annyira felfszaporodtak, hogy báró Rudnyánszky József 1746-ban egy jó részüket a mai Komlós helyére telepítette le s az ezen telepítés által ke-

letkezett község neve lőn Tót-Komlós. A község megalapítását báró Rudnyánszky József a következő feltételekhez kötötte :

1. Keményen lekötik magukat a települők, hogy csak jámbor és istenfélő gazdákat fognak magukhoz csatolni.

2. Jobbágyi váltság fejében 700 rénus forintot fizetnek, egy akó konyhára való olvasztott vaját s ajtón hizott szalonnát.

3. Minden veteményből egy kilenczed az uraságot illeti.

4. A pusztát védeni és a szent-andrási tiszttartónak engedelmeskedni tartoznak.

5. Az isteni szolgálat szabad.

Ezek a szerződés főpontjai, ez azon alap, melyből a község erkölcsi és anyagi jóléte, politikai szabadsága fejlődött s a falu egész történetére rendkívüli fontossággal birt. A lakosság tényleg buzgó vallásos emberekből áll, lopás alig fordul elő közöttük, gyilkos meg épen nem.

1746-ban 80 protestans ágostai hitvallásu család települt itt le; Wallaszky ezeket mondja ez időről: »Sajátságos, hogy földesurunk (báró Rudnyánszky J.) embereinknek gyakran szívökre kötötte, hogy római katolikus hitvallásu lakosokat ne bocsássanak magok közé, hogy magoknak a jövőben keserü bajokat ne szerezzenek.« Ebből egyszersmind megérthető, hogy mért tudta a nép oly tisztán megtartani felekezeti és nyelvi egységét.

A falunak békés nyugalma azonban nem soká tartott; egy hosszú bonyodalmas, a maga nemében érdekes per zavarta meg csendes békéjét. Csanád- és Békésvármegyék egyre versenyeztek a falu tulajdonjogáért; a per a nádori törvényszék elé került, s ennek ítélete folytán a község Csanádmegyéhez csatoltatott, bár maga a lakosság ez ellen zúgolódott, s ebbe beleegyezni semmi áron sem akart, annál kevésbé, mert maga a földes ur, Rudnyánszky is méltatlanak és igazságtalannak találta az ítéletet. Békésvármegyeye

nem is maradt nyugton és 1748-ban nem rettenve meg a nádori törvényszéknek csak előbb hozott ítéletétől, a pert másodszor is megindította és meg is nyerte. Csanádmegye ezt nem tűrte el, s a falu történetében páratlan s a letelepülési szerződés ötödik pontjával teljesen ellenkező esz-
közhöz nyúlt, azaz: az egyházat bezáratta, lepecsételtette, az istentisztelet tartását betiltotta. Békésmegye erre is megfelelt; Csanádmegye pecsétjére a saját pecsétjét üttette rá, sőt a papot is el akarta fogatni. És ez a kínos állapot három hosszú évig így tartott, s a község e három viszontagságteljes év alatt az istentiszteletet istállóban tartotta.

Ez a pör 1754-ben véget ért s most egy új baj, a határkérdés merült fel. Ekkor nyirbálták meg Tót-Komlós területét három oldalról; azt a részt, mely a kamara tulajdonába szállott át, Székegyházának nevezték; az összes elvesztett terület hét ezer holdat tett ki. De 1879-ben a község a székegyházi pusztát örök áron megvette s úgy azt visszaszerezte.

A templommal egyidejűleg iskola is alapíttatott. A fiúk és leányok tanítását már 1758-ban külön választák. 1763-ban merült fel az a kérdés, hogy új és nagy templomot építsenek; ennek alapját 1766-ban tették le és hossza 14 öl, szélessége 6 öl volt. E templomot 1767-ben szentelték fel s ugyanezen évben a község külön leányiskolát is kapott. Wallaszky Pál, a híres tudós lelkész 1769-ben lépett hivatalába. 1770-ben ültették el az első szőlőt, mely adat az ampelographusokat bizonyára érdekelni fogja. 1777-ben a község lakói külön egyházi alapot tettek le, mert a község már nem bírta fedezni a kiadásokat. Ugyanazon évben a község ötven házzal szaporodott meg s a lakosság ez évben 3458 lélekből állott. 1792-ben kezdett épülni a mai, tehát a harmadik templom. 1829-ben hívott először két papot Tót-Komlós községe, mely intézmény azóta állandóan megmaradt.

Az 1848-idiki forradalomban Tót-Komlós szintén részt vett, amennyiben a pap a tót-komlósi nemzetőrökkel együtt a Bánátba ment. Hat hét múlva mind visszatértek, csak egy mult ki közülük s az is természetes halállal. A forradalmi korszak Horváth Sámuel nevével és sorsával áll a legszorosabb összefüggésben. Az ő szenvedései a község kinjait tárják elénk, míg másrészt az az odaadó, kifogyhatlan buzgalom, melylyel a tót-komlósiak mindent elkövettek fogságba jutott papjuk kiszabadítására, a tót-komlósiaknak határozottan dieséretére válik. E pap az elfogatás elől bujdosott, mire a politikai hatóság köröztetni akarta őt; amint ezt meghallotta, Békés-Gyulára sietett s önként feladta magát. Fogságba került, de a tót-komlósiak Szegeden kiszabadították, s bár őket még azután is jó ideig zaklatták, végre a vészes felhők eloszlottak fejük felett.

1850-ben 26 zsidó család költözött a faluba.

1852-ben a forradalom után, június 12-dikén és 1872. május 9-dikén Ő Felsége I. Ferencz József magyar király látogatta meg a falut. Az első látogatás idejétől kezdve, bár attól függetlenül a falu anyagi jóléte egyre javult, takarékpénztárt állított fel, és a mai időkben a magyar faluk között anyagi helyzetben első helyen áll, mert adóhátraléka nincs, sőt 1879-ben a $7774^{1231}/_{1600}$ holdas székegyházi puszta vetette meg csaknem 160 ezer forinton, sőt most egy vasut van tervben, mely 250 ezer forintba fog kerülni.

A falu dúsgazdagsága az 1863-diki iszonyu szárazságot követő inségben tűnt ki. A falu akkor 8000 lakost számlált és ebből 4000 embernek nem volt meg a mindennapi betevő falatja; a község ez irtózatoss inség enyhítésére negyvenötezer forintot áldozott s kölcsönt vett fel Deutsch Ignác aradi terménykereskedőtől, ki elmondhatta magáról és el is mondta: »Tót-Komlós községének még a templom kulcsa is zsebemben van.« Az értelmiség egyesült, s adakozásból egy »inséges konyhát« állított fel, és még a mellé az államtól nem ka-

pott segélyt. S az inség multával büszkén jelenthette ki, hogy: »egyetlen éhhalál sem történt.«

Ennyit kívántam e helyen a falu történetéből feljegyezni.

Tót-Komlós történelme az egyház történelmével a legbensőbb összefüggésben áll; már a falu megalapításának feltételei bizonyítják ezt. És ez természetes. A faluban a legnagyobb áldás volt a jó papok hosszú sorozata, kik e falu anyagi és szellemi jólétét mindig szemelőtt tarták s úgy a szószékről, mint az életben hatottak és javítottak. És e sorozat még mindig nő s nem szabad azt állítanunk, hogy a tót-komlóiak háládatlanok lettek volna. Az egyház karolta fel a nevelés ügyét, az iskolákat ő állította fel és rendezte be a község segedelmével. S végül az egyház oltotta be a lakosság kebelébe azt a bátor és szabad szellemet, melyet mindenütt tanusítanak, ahol kell és jogos. És ez utolsó nemes vonás annyira kifejlődött s a lakosságba a függetlenség oly érzetét csepegtette be, hogy mikor 1860-ban július 24-dikén a báttonyai császári, királyi szolgabírói hivatal a bánáti iskola építését betiltotta, a község merészen ellent mondott és az iskolát a szolgabíró daczára felépíttette s megnyitatta.

III. Tót-Komlós leírása.

Tegyünk most egy kis kirándulást a falu tornyába, s ismerkedjünk onnan meg Tót-Komlós helyrajzával, s nevezetesebb épületeivel.

Maga a templom a falu közepén áll; egy korlát keríti körül, melyen belül vén akáczfák terjesztik árnyékukat a templom falára, melynek egyszerűsége azonnal elárulja protestans voltát. Hossza 22 öl, szélessége 10, magassága 7 öl. Egyszerű goth-féle stylben épült sekrestyéje az északi részben van; ha a templomba belépünk, meglep azon szembezőkő ellentét, mi az oltárnak valóban ragyogó gazdagsága

és a templom többi részeinek csaknem szegényes egyszerűsége között van. Midőn ez iránt egy polgárhoz kérdést intéztem, azt felelte, hogy a templom egyszerű, de a fény mindig eszébe juttatja a hely szent voltát.

Az oltár márványozott s két alabastrom szobor díszíti. Az oltárkép Krisztus menybemenetelét ábrázolja, míg a kép alatt virágedények vannak, megrakva aranynyal átszőtt virágbokrétaikkal. Az oltár felett van a szószék, több szent életéből vett ábrákkal és márványozással; az egész oltárt izléses kerítés veszi körül, alól, kívül a szokásos bőrszmolyokkal az urvaesorával élők számára. Az oltárral szemben van az orgona (18 változattal, manuallal, positioval, tremulával és pedállal), mely 2320 frtba került. A karzatok a templom belső falát patkóalakban futják be és égetett téglából készültek. Különben a templom erős mű, teteje bolthajtásos, padlója aszfaltírozott. A déli homlokzaton hét sorban ezt találjuk írva: »Deo Opt. Max. Sibi Et Suae Posteritati Salutarem Hanc Molem Posuit Ecclesia Ev. A. C. Bekes Komlosiensis Anno Quo Rite Coronatur Franciscius Ut Ista Locatur Aedes Cui Sit Sacra Liberave Sedes.« A templom épült 1792. június 6-ától 1795. nov. 8-dikáig.

A nagy magyar Alföld falui, tehát nem egyszersmind városai közül legszebb tornya Tót-Komlósnak van, s ezért érdemes róla többet szólnunk. Magassága 30 öl. Óraműve 6 mázsa, több mint 500 frtba került s 1800-ban gazdagíták vele a templomot. A torony első burkolata rézből készült 1824-ben, mely csaknem 24 ezer forintba került s rajta szép megaranyozott ábrák voltak láthatók. A fedelet 1871-ben megújították és még gazdagabban állíták elő s ez ismét csaknem 2000 frtba került. A torony csúcsán egy 10 akó nagyságu megaranyozott golyó áll, felette még egy csillag hosszú száron. Az óra alatt egy vasrostélyos folyosó futja körül az egész tornyot mintegy 25 öl magasságban, honnan igen szép kilátás nyílik az egész vidékre. A torony-

ban négy harang függ, a legnagyobb 847 fontos s 1816-ban készült Pesten. A második 500 fontos, 1768-ban készült Budán. A harmadik $267\frac{1}{2}$ fontot nyom és szintén 1816-ban öntetett Pesten. A negyedik 111 fontos. Ennek jellemző története van. A legelső települők egy 60 fontos harangot hoztak magukkal Szt.-Andrásról s ugyanezek még 7 aranyat kaptak Ő Felségétől vitézségükért. Ők e hét aranyhoz a saját zsebükből még 60 frtot toldottak s ezzel megcsináltatták az első harangot; e kis harangot azóta már kétszer is átöntötték.

Ha kilépünk a torony folyosójára és körütekintünk, megismerkedhetünk a falu helyrajzával. Az egész falu egy kis paradicsom, minden udvar és kert telve szép nagy fakkal. A falun kívül az Alföld legjobb és legszebb buzáját termő talajon az aranykalászt rengeti a szél, az egyes tanyák kifehérlenek a környező fák közül, míg a távoli láthatárt a fasorral szegélyezett utak kellemes zöldje szegélyezi. A falun és a vidéken a Szárazér kigyózik keresztül, melyben a víz már csak itt ott csillan fel a roppant sűrűn termő nádas közül. A nádas szélét rendszeren a gyékény egy kores faja szegélyezi, melyet itt »pauká«-nak neveznek; ahol ez hiányzik, ott a nádas alkot falat; alul száradó szára sárga, majd feljebb az egészséges zöld szín tűnik fel, míg az egész nádas tetejének a virágok oly szint kölcsönöznek, mintha gyengén átlátszó barnapiros lepellet volna befedve. A Szárazér a falut két részre osztja, a Szárazértől nyugatra esik a falu fő és régibb része, míg keletre a külvárosnak megfelelő Bánát, mely csak az ötvenes években keletkezett, de már is igen nagy és külön iskolája van.

A templom előtti téren vannak a legszebb épületek. Legszebb ezek közül kétségen kívül a »Szálloda a vad Komlóhoz,« (a szállodák ily czime az alföldi városokban igen divatos,) melyet néhány évvel ezelőtt építettek. Egy emeletes épület ez, melynek földszinti helyiségeit a szálloda fog-

lalja el, kis kerttel és kuglizóval, míg az emeleten a kaszinó helyiségei vannak, és egy nagy terem, melyben mulatságok, s néha felolvasások is szoktak tartatni. Itt szokott egyszersmind délutánonként a dalegylet összejönni.

A piac vagy főtér jobb oldalán látjuk a községházát, melynek kapuját egész éven át éjjel és nappal őrizik; az őrt a község lakói adják, és pedig minden ház egy év alatt egy embert ad egy éjre. A községháza egyszerű és mindenféle diszítésektől ment, 1817-ben épült s rajta a következő latin chronostikon olvasható:

»Hanc erexit Komlós aera suo quoque voto,

Ut sibi venturis hincque det jura suis;«

mit Sárossy magyarra így fordított:

»Ez rakatott házban Komlós községe tanácsot

Tartani fog, ezéjét jóra segítse az ég.«

Van ezeken kívül Tót-Komlóson két jegyzői lak, két paplak, igen szép kertekkel, négy gőzmalom, melyek közül a Bánátban levő az ev. egyházzal $\frac{1}{3}$ -ban közös. Nyolcz iskola és tanítói lak, egy a Bánátban; egy szikvizgyár és három egy emeletes épület. Ezek közül egyik a kaszinó, másik takarékpénztári helyiség s az egyház tulajdona. Volt három községi szárazmalma két-két kőre, ezeket azonban már lerontották. Van egy egyházi olaj és kásamalom, mely még 1777-ben épült, mint Wallaszky mondja: »az egyház terheinek könnyítésére, melyet azon időkben nagyon megterheltek rendkívüli kiadásokkal, s így más egyházi jövedelem forrásról kellett gondoskodni.« Van még egy zsidó iskola, tanítói lakkal és imaházzal. A gyógyszerár nem községi tulajdon. Ezeken kívül még egy »Epres-kert« is tartozik a községhez, hol nyári multságokat szoktak rendezni és egy fáskertje, melyet a gyógyszerész gondoz és a tanító kezel.

Ezek a község főépületei. Sok igen szép magánház is van, melyek méltán sorakozhatnak ezek közé. A többi házak rendesen vályogból épültek, s vagy zsindelylyel vagy nád-

dal bőven fedettek. Nem tarkák, egyszerűek, kimeszeltek és tiszták. Csak a ház alja és az ablakmélyedések vannak rendszerint kékkel befestve, míg a ház előtt egy kis pad van, hová esténként kiül a család.

Tót-Komlós földbirtokát négy részre oszthatjuk. Először a szántóföld, melytől gabnát nyernek s mely a legnagyobb. Azután a gazdának lehet még birtoka a »szőlők«-ben, mely mintegy 150 hold terjedelmű s mely a falu környékének legfásabb helye; továbbá a Szárazér, mely évenként igen sok nádat és gyékényt terem és végül a »nyomás.« Volt ugyanis Tót-Komlós körül egy nagyobb terület, amelyen a marha szokott legelni, ezt hívták »nyomás«-nak; az utolsó években azonban az egészet felosztották a lakosok közt, kik most e területet épügy felhasználgák szántás-vetés alá, mint a többi.

IV. Tót-Komlós népe.

Tót-Komlós lakosságát, a faji tisztaságát bámulatosan megőrzött szláv tót képezi; az egyes családok mind Felső-Magyarországból származtak, s minden más idegen elemet sajátos szivóssággal szorítanak ki; a falunak 8678 lakosa közül 7898 tót. Nyelvök a tót, magyarul azonban a férfiak legnagyobb része tud s a magyarosodás ügye a lelkes tanítók buzgó közreműködésével gyorsan halad előre. Vallásra nézve a fentebbi számadat szintén áll, amennyiben a 7898 tót lakos ágostai hitvallásu.

A nép anthropologiai szempontból különbözik a magyar fajtól; anthropologiai adataim és méreteim azonban még nagyon hiányosak és egyoldalúak, s így azok közlését is mellőzöm itt. Általában a férfiak jóval magasabbak és erősebbek, mint a magyarok.

Tót-Komlós lakossága lassan gyarapodik; ha együtt volnának mindazok, kik itt születtek, a lakosság már legalább 20,000 lakost számlálna. 1777-ben 3458 voltak; a mult

század utolsó tizedében számuk a 8000-re emelkedett, ekkor azonban a falu két rajt bocsátott ki, melyek közül az egyik Tót-Bánhegyest alapítá, s így a lakosság száma ismét leolvadt 3000-re. Azóta mindegyre szaporodik; az első ötven év alatt a lakosság száma megkétszereződött, úgy hogy 1846-ban 6972 lelket számlált, daczára annak, hogy 1844-ben ismét rajt bocsátott ki magából Alberti megalapítására; majd az utolsó negyven év alatt volt lakosságának egy harmadával tehát csaknem 2000 lélekkel szaporodott, úgy hogy lakosainak jelen száma 8678.

A nép legnagyobb része földmiveléssel foglalkozik. Az őszi és tavaszi vetés alá használt terület 8010 hold, amelynek fele búzát, negyede kukoriczát, egy nyolezada árpát termel. Ezeken kívül még kétszeres buza, zab, köles, kása, burgonya, kender, burgundi és luzerna terem. A bor nagyon kevés; ma Tót-Komlós környékén csak 150 hold szőlő van, de 1846-ban még 259 hold volt. Az itt termett bor savanyu és olesó, eladásra belőle nem kerül s épen e sikertelenség veszi el a gazdák kedvét a szőlő míveléstől.

A gazdálkodás magas színvonalon áll, a gazdák a gépeket nagyon szeretik és sokat vesznek. Csak ennek az aránylag kis községnek 22 cséplőgépe van. A váltógazdaságban a búzát és kukoriczát forgatják. A talaj kitünő, Békésmegyében s így egész Magyarországon a legjobb és sokat terem. A gazdák az adót pontosan fizetik, ez csaknem 43000 frtot tesz ki s a hátralék 50—60 forintnál nem tesz többet, ez pedig igen kevés. Az adóbehajtónak kevés dolga van. — A konyha kertészet és gyümölcsészet elég jól kifejlett; elsőt a nők, másodikat a férfiak mívelik. A konyha kertből a zöldegek, sok ugorka és finom dinnye kerülnek ki mindenféle fajtákban; a gyümölcsösökben mintegy husz féle almát, 35 féle körtét (leginkább nyári meg őszi, a téli igen kevés,) olvastam össze; azonkívül pedig cseresnye, meggy, szilva, (különösen a magvaváló,) dió stb. terem. A kertészetben a hasz-

nos növényeket ápolják, s ezért a méhek számára kiválóan alkalmas méz tartalmu virágokat ültetik. Erdészetről szólni sem lehet, erdők nincsenek, mindössze szép akáczutakra s a Szárazér mentén kis füzesre akadunk. — Igaz ugyan, hogy a földmivelés ma sokkal fejlettebb, mint 40 évvel ezelőtt volt, de ez az állattenyésztés rovására történik, mert akkoriban ez oly kifejlett volt, hogy a falu a marhatartásból és gyapju eladásból élt és ruházkodott. Az állattenyésztés legmagasabb pontján akkor állott, mikor még a szent-tornyai és székegyházi pusztákat jutányosan bérelte, és míg a »nyomás« fel nem osztatott; azóta azonban, hogy a székegyházi pusztát megvették, és a szt.-tornyai pusztai bérlettől elestek, s a »nyomás«-t felosztották, az állattenyésztés egyre csökkent.

Az iparnál mindennekfelett legfontosabb a házi ipar. A szövő- fonó-ipar rendkívül kifejlett, az asszonyok bőven termesztenek kendert s azt maguk dolgozzák fel. Ponyváknak, zsákoknak és fehér öltönyöknek való kitűnő vásznat szőnek, s volt oly esztendő is, amelyben csupán a zsákokból 30000 frtot vettek be. Amit fel nem használnak a falubeliek, azt eladják a piacon vagy Komlóson, vagy Orosházán. Már Fényes Elek is felemlíti Tót-Komlós szövő- fonó-iparának fontosságát. A többi iparosok közül a kerékgyártók és kovácsok tűnnek ki, de a céhek eltörlését mindenki súlyosan érezi. Ujabban egy kis malomipara is kezd fejlődni.

A kereskedelem, bár eddig csak tengelyen tartották fenn a közlekedést, mégis elég élénk; a vasuti összeköttetés és a csatornaépítés kétségenkívül rendkívüli lendületet fog annak adni. Kiviteli czikke a gabona és sertés. A gabnakereskedelem nagy része zsidókézből van, de a másik részt néhány igen jó módu gazda tartja kezében s ez némilég ellensúlyozza a zsidó befolyást. Bolt, üzlet elég sok van, nagyobb részének zsidó a tulajdonosa, csak a vasfélét, min oly nagyon sokat nem lehet nyerni, árusítják a keresztények.

A nép viselete a század első felében felvidéki volt, most azonban magyarosodott. Mint Horváth Sámuel munkájából értesülünk, a század elején: »az előbbkelő gazdák fehér posztókabátot és sötétkékszinű nadrágot viseltek, világos kék zsinórzattal, a szegényebbek pedig valamennyien ködmönt. A menyecskek fehér fátyolos, széles, tarka, hosszan lelógó pántlikákkal feldiszitett főkötőkben jártak s viganójuk sarkig ért. Téli felső öltönyül atillaszabásu báránybőrből készült ködmön, az időseknél rókaprémes mente szolgált.«

Ma a férfiak nagyjobb részt széles és kurtaszáru gatyában járnak; és zsinórzott sötétkek kabátot viselnek; lábukat csizma fedi. Télen a gatyát sötétkek, zsinórzott magyar nadrág váltja fel. A kabát neve: kakadó. Az öregek kakadójáról hiányzik a zsinórzat.

A nők viselete a leányoknál és asszonyoknál különböző. Egyiket sem jellemzi a virágos tarkaság, mely elárulja a nép vidor kedélyét, mint p. o. a közeli hód-mező-vásárhelyieknél, hanem a nép az északvidékek komorságát, a protestáns vallás egyszerűségét viszi át ruháinak készítésére is; és valóban ez a lakosság nem oly kedélyes, vidám, mint a magyar paraszt nők köre szokott lenni, s nem is oly dalos. A viganó nem ér sarkig s e viselet kissé kihívó, mely a komlói papoknak nem egyszer adott okot a szószékről való megrovásra. Pedig hát ez a megrovás nem egészen illeti meg a tót-komlói népet; nem kaczérságból teszi az azt, hanem szokásból, és ezt a szokást a felvidékről hozta magával, hol a hegymászásnál, erdőjárásnál nagyon is előnyös a rövidebb szoknya. A krinolin hordás még néhány évvel ezelőtt általánosan elterjedt szokás volt, ma már nincs többé divatban. Az asszonyok egyszerűbb, a lányok kissé élénkebb színű kabátkát hordanak. A nagy selyemkendőket szeretik. A lányok nyári kabátkája ujjatlan, ahelyett az ingváll nyúlik ki, mely a könyökön felül szalaggal szép ránczokba van

összeszorítva. A főkülönbség a lányok és asszonyok közt a hajékitésben van. A lányok egy fonatban engedik le hajukat, melybe virágos, élénkebb színű, két rőf hosszú szalagot fonnak, mely két ágban a szoknya széléig nyulik le. Az asszonyok kis főkötőt viselnek, mely egyszerű csipkével van körülvarva; ritka átlátszó mollból készül; ebbe szoritják be a kontyot, melyet hátul egy réznyil vagy kapocs által erősítenek a főkötőhöz. Az egész főkötő igen egyszerű s kiki maga varrja meg magának.

A tót-komlói nép vallásos a szó legszorosabb értelmében, csak így óvhatta meg szabadságát úgy a vallás, mint a politika terén már alapításától kezdve. Lopás igen kevés, gyilkolás meg épenséggel nem fordul elő. A közerkölesiség elég jól áll, de az aratások a két nem érintkezésére nem ritkán veszélyesek s innen származnak a törvénytelen gyermek születések is. Az istentiszteletet télen többen, nyáron a mezei munka miatt kevesebben látogatják. Mindenesetre kellemetlen körülmény az is, mit Horváth Sámuel felemlít, hogy a mezőhegyesi vásárok vasárnap tartatnak s így sokan éppen e miatt nem jelenhetnek meg az istentiszteleten. A házi nevelés egyoldalúsága miatt, mely a gazdasági téren való hasznavehetőséget tüzi ki főczélul, kissé hiányos, minek következtében, mint Horváth Sámuel mondja: »az alvás, süsogás templomukban nem éppen ritka vendég,« de én magam ennek tanuja nem voltam. A papokat az egész nép szereti és tiszteli, s bárki lássa meg őket az utcán, tiszteletteljesen köszönti, mit az alföldi magyar falvakban éppen nem lehet tapasztalni.

Az általános műveltség elég magas fokon áll. Irni, olvasni csaknem mindenki tud. A komlói gazda, ha szabad ideje van, nem ül társaival a boros kanesó mellé kártyázni, hanem felmegy a kaszinóba, s olvas, vagy ujságot vagy könyvet; meg van benne az akarat és képesség a szellemi fejlődéshez, s ez habár nem is óriási léptekkel, de bizton halad

előre. A tanítók minden erejüket az ifjuság gondos és magyar szellemű nevelésére fordítják; a kaszinó egyszersmind olvasó-kör, mely első megalapítása óta négyszer bukott; de végre most ötödször, makacsul ragaszkodva az élethez, újra feltámadt s leküzdötte a kezdet nehézségeit. Az első ily olvasó-kör még a forradalom előtt keletkezett, s ez bizonyítja leginkább, hogy mennyire érdeklődik a külvilág iránt.

Az ifjuság, — s itt az oroszlánrész ismét a lelkes fiatal tanítóké, — az utolsó időkben dalkört is alakított, mely szépen halad előre. Egyes mulatságokat, melyek felolvasással kezdődnek s tánczczal végződnek, szintén szoktak rendezni, de ezeken kívül a társadalmi élet jeleire másutt alig akadunk. A lakodalmakat és névnapokat családi körben tartják, s ezeken csak a közeli rokonság jelenik meg; a disznótorok borral kezdődnek s borban végződnek, tehát a társadalmi életnek csak árnyoldalait tüntetik elő; a kötőkék és fonókák, a pletykák kiinduló helyei rossz hirben állanak, s az utolsó időkben számukat nagyon megritkitják. E téren tehát még sok tenni való van.

A keresztelezés, avatás, házasulás és halálozás körül előforduló szokások csak néhány vonásban hasonlítanak a magyar népszokásokhoz, hiányzik belőlük a végtelenbe nyúló mulatozás; nem oly dinom-dánom kedvelő nép ez; s e szokásaiban jelleme híven tükröződik vissza.

A keresztelezésben csak a legbensőbb rokoni kör vesz részt; a meghívásokat a bába végezi; a lakomát a keresztelezés után két órákor tartják.

Az avatás szintén csak a legbensőbb rokoni körben történik.

A házasulás nagyobb és több szertartással jár, mi jele annak, hogy e nép e lépést nagyon fontosnak találja. A násznagy szombaton, délután 2 órákor a jegyesekkel együtt a paphoz megy. Itt megtörténik a kézfogás, s utána mindegyik násznagy haza kíséri a maga felét. Este felé »gyertya-

gyujtatnál« a vőlegény, násznagyjának kíséretében, a menyasszonyi házhoz megy, hol egy kis időre szállást kér. A vőlegény násznagyja kérdi a menyasszony násznagyját: Vajjon nem volna-e kedve a leánynak a bevezetett legényhez nőül menni? Ha igen, akkor a leány násznagyja átadja a leányt szerencsekivárat mellett a legény násznagyjának, a legény pedig a lánynak 3—4 forintot fizet ingre. Következik a háromszori kihirdetés. A lakodalom a harmadik kihirdetés után következő hétfőn estve kezdődik. Kedden esküsznek. Esküvő előtt a menyasszony ládáját, ágyneműjét s még a többi jelvényeit, danolás és ostopattogás között a vőlegény házához szállítják. Esküvő után a meghívott felek a vőlegény és menyasszony laka felé zenesző mellett vonulnak. Rövid időn következik az ebéd. Amint megebédeltek, adakoznak a menyasszony örömfájára és az egyházra. A begyűlt pénzt elviszik a vőlegény násznagyjához, ki azt átveszi és a menyasszonynak személyesen által adja. Miután bekonyolták, menyasszony tánczot járnak vele. Ilyenkor kiki annyi pénzt ad a menyasszonynak, amennyit akar. A lakodalom tart szerdáig. Befejezi azt a kása, mi jeladás arra, hogy a lakodalomnak vége van. Csütörtökön ismét kezdődnek az esküvők és a lakodalmak. Az özvegyek többnyire hétfőn esküsznek.

A temetésnél a halott-virrasztás itt is divatozik; a gyermekek énekszóval és imával, a fiatalok és vének rendszeren beszéddel és bucsuztatóval temettetnek el. A halottat nagyban megsiratják, s hajadon fővel kísérik a temetőbe s úgy amugy térnek vissza onnan. A gyászt befejezi a tor.

Ezek Tót-Komlós népének általános szokásai.

Már fentebb megemlítettem, hogy a tót-komlói nép nem igen dalos; de azért ennek e népnek is meg van a maga népköltészete; mindaz mi más népeknél, nála is dalt teremt s érzelmeinek kifejezéseiben közvetlen. Mint minden más nép, ő is visszaemlékezik a fiatal kor örömeire, ő is érzi

a szerelem csalogását, őt is felbuzditja a szabadság érzete, s egygyütt sir a fia-vesztett madárkával. Szerelmes dalaiban itt-ott csintalan ; nemesak érzelgésből, lyrai hangokból áll, de tárgya is van. Egyik másik versében a románczot és balladát közelíti meg. Ezen elemet költészetébe a nép kétségen kívül régi ősi hazájából, az éjszak honából hozta.

A nép, valamint költészetének nyelve tót ; sok szót kölcsönzött a germán nyelvekből, mikor még a felföldet lakta, de most ujabban sok magyar szót is használ. A hasonlatokat kedveli, de leginkább egyszerű hangja nyeri meg a hallgatót. Egy részüket magyar nóták dallamaira éneklik, másokat ismét eredeti szláv dallamokra, melyekből sentimentális buskomolyság sugárzik ki. Tót-Komlós eredeti népdalaiból a következő hatot közlöm a tót eredetiben s magyar fordításban, s úgy hiszem, ezek kiegészítik azt a képet, melyet a tót-komlósi népről nyújtani igyekeztem.

I. Zpomenutie na mladost.

1. Zahučaly hory,
Zahučaly lesy ;
Kamže sa podely
Moje mladie čazy ?
2. Časy, moje časy,
Neužily krásy,
Moje mlade leta,
Neužily sveta.
3. Mladost, milá mladost,
Vyšlas mi na márnost,
Vyšlas mi na márnost,
Pre moju nedbalost.
4. Mladost, milá mladost,
Ver si sa stratila,
Jakoby ten kamen
Do vody hodila !

I. Visszaemlékezés az ifjúságra.

1. Elsusogtak az erdők,
Elsusogtak a berkek ;
Ugyan hová repültek
Ifju éveim ?
2. Éveim, éveim,
Elszállt örömtők,
Én ifju éveim,
Nem élitek világtokat.
3. Ifjúságom, kedves ifjúságom,
Tönkre jutottál te,
Megsemmisültél te,
Meggondolatlanságom miatt,
4. Ifjúságom, édes ifjúságom,
Bizony eltűntél te !
Mint az a kő,
Mit a vízbe dobtak.

5. Ešte sa ten kamen
Vo vode obáti,
Ale moja mladost
Nikoly sa nevráti!

II. Zarmutené srdce.

1. Svitaj, Bože, svitaj,
Aby skor mrkalo,
Aby mojho veku
Skorej ubyvalo.
2. Zaspievaj slávičku,
Vzelenom hajičku,
Urob polahčenie —
Mojemu srdiečku.
3. Potešil by jeden,
Ale je daleko!
Potešil by druhý,
Ale nevie — jako?

III. Trebars som chudobný . .

1. Trebars som chudobný
Len si som slobodný.
Čo ma po chudobe?
Len si som v slobode.
2. Lepšie tvrdé chleba
Mati v slobodnosti,
Ako meký koláč
V tvrdej paddanosti.
3. Červená fialka,
Chlapci podperme sa;
Panskyho hajducha
Chlapci nebojme sa!
4. Chlapci! zaskočme si,
Vyššie ako duby.
A keď príjde hajduch:
Vytrčme mu zuby.

5. De még az a kő is
Megfordul a vízben
Míg az ifjuságom
Soha vissza nem jő.

II A bánatos szív.

1. Virraszsz, Istenem, virraszsz,
Hogy mielőbb alkonyodjék,
Hogy az én életemnek
Mielőbb vége legyen.
2. Dalolj, kis fülmile,
A zöld ligetben;
Enyhítsed fájdalmát
Az én szívemnek.
3. Azt csak egy vigasztalná meg,
De az messze van!
Megvigasztalná azt más is,
De nem tudja, hogy mikép?

III. Habár szegényen is . .

1. Habár szegényen is,
De én szabad vagyok;
Mit bánt szegénységem?
Csak szabadságom meglegyen!
2. Jobb száraz kenyérrel
Szabadon élni,
Mint puha kalácsesal
A kemény alattvalóságot.
3. Piros violával [fiuk!
Bokré tázzuk fel magunkat,
Az urasági hajdutól
Ne féljünk, fiuk!
4. Fiuk! ugorjunk egyet,
Magosabbat mint a tölgy.
És ha jó a hajdu:
Fogat vicsorítsunk rá.*)

*) Ez a dal második része az „urbériség megszűnése alkalmára“ készült csabai népdalnak. Az első rész csabai eredetű s azért a közlésből kihagytam

IV. Divoká kačka.

1. Kačička divoká
Letela z vysoka,
Šuhaj dobrý strelec
Strelil jej do boka.
2. Odstrelil jej krydlo
Aj pravu nožičku.
Horko zaplakala,
Sadla na vodičku.
3. Milý dobrý Bože,
Už som doletela,
Už som moje mile
Deťi dochovala.
4. »Moje drobnie det'i
Na kamenci sedia,
Kalnú vodu piju,
Drobný piesok jedia.«

V. Lubiv by ja moju milú
navštivit. . .

1. Lubiv by ja moju milú
[navštivit,
Lubiv by ja pri nej cely
[tyden byt,
Ked som pri nej dve, tri
[nocy, edon den,
Predca sa mi skoro vidi
[že tajdem.
2. Nejdi mily, vraví mila, po-
[l'utuj,
Moje srdce netrucuj, netru-
[cuj,
Ak tu budeš pri mne ešte
[nocovat,
Ne budeš ti moje srdce tru-
(covat.

IV. A vad rueza.

1. A vad rueza
Leszállt a magasból;
Egy jól lövő fiu
Az oldalába lött.
2. Ellötte a szárnyát
És jobb lábaeskáját.
Keservesen zokog,
S a víz színére ül.
3. Édes jó Istenem,
Utoljára repültem most,
Utoljára ettettem
Az én kedves fiaimat.
4. »Kavicsos parton ülnek
Kedves apró fiaim,
Forrás vizet isznak,
S homokszemet esznek.«

V. Szeretném kedvesemet meg-
látogatni.

1. Szeretném kedvesemet meg-
[látogatni,
Szeretnék én egész héten át
[mellette lenni;
Ha nála vagyok két három
[éj, s egy nappal
Mégis úgy látszik, hogy ha-
[mar mul az idő.
2. Ne menj kedves, mondja
[nekem, szánjál meg,
Szivemmel te ne daczolj,
[ne daczolj.
Töltsd itt az éjt én mel-
[lettem,
Akkor nem tész kedvem el-
[len.

3. Ked som prišov k mojej mi-
 [lej, už spali,
 Ej už ma tam ti vartáši ča-
 [kali,
 Tak sa oni dovrávali na boku,
 že ma budu chytat oni v
 [obloku.

4. To počula moja milá, že
 [klopu,
 že sa oni dovrávali na boku;
 Tak ma ona vypustila na
 [dvere,
 Ani jedon š tych somarov
 [nič nevie.

VI. Mlynárka a huska.

1. Kázala mi mati, biele husky
 [hnati,
 Ta dolu, ta dolu, k mlyna-
 [rovej hati.

2. Chytila mlinárka široku lo-
 [patu,
 Zabila mi husku najkrajšiu
 [kochlatu.

3. Počkaj len mlinárka, čo sa
 [tebe stane,
 Akže moja huska na nožku
 [nestane.

4. Hotuj sa mlinárka, do pans-
 [kiho práva!
 Lebo moja huska na nvožku
 [nestáva.

5. Počkaj len mlinárka narobim
 [ti škodu,
 Stanem na mlynicu, odražim
 [ti vodu.

3. Hogy hozzá mentem, már
 [aludtak,
 S az éjjelre már ott örök
 [vártak,
 Azt hitték ők rólam hallo-
 [másból,
 Hogy majd az ablakból ki-
 [jövet fognak el.

4. Meghallá a kedvesem zöre-
 [jüket,
 S meg, hogy ugy félvállról
 [ilyest mondogattak;
 Akkor szépen az ajtón bo-
 [csájt ki,
 S a szamarak, mit se tudnak.

VI. A molnárné és a libácska.

1. Kiküldött az anyám, a fehér
 [ludakat őrzeni,
 Lefelé, lefelé a molnárok ső-
 [vénye alá.

2. A molnár széles lapátot fo-
 [gott,
 S agyonverte legszebb bú-
 [bos libámat,

3. Várjál csak molnárné, mi
 [történik veled,
 Hogyha a libácskám lábra
 [nem áll többet.

4. Készülj, molnárné az uri
 [törvényhez!
 Mert az én libácskám lábra
 [nem áll többé.

5. Várjál csak molnárné, kárt
 [teszek én néked,
 Felállok a malomkerékhez s
 [elhajtom tőle a vizet.*)

*) Ez utolsó költemény már régibb eredetű s ma már kevesebben da-
 lolják, de minden libapásztorlány tudja. — E hat teljesen eredeti dalt Horváth
 Béla tót-komlói tanító ur szivességéből közlöm, ki a fordítást maga készíté hozzá.

E hat dalon kívül a lányok és férfiak nem igen dalolnak más eredeti tót dalt. Amit Csabán hallanak, azt majd mind tudják s nem ritkán a magyar dallamok búsongó áriája is fülünkbe hat. De csak az áriája, mert a verset tótra fordítják, érzelmeik szerint átalakítják s úgy dalolják. Az ily fordításra azonban főleg a szomorubb dalokat választják ki.

Ezekután, hogy a falu anyagi és szellemi fejlődését, születését, halálozását, s közegészségi állapotát számokban fejezzem ki, a következő öt statistikai táblát mellékelem még. Az első két táblázatot Povázsay tót-komlósi jegyző ur szíveségének köszönhetem, az utóbbi hármat Gajdács Pál lelkes ur segítségével én magam állítottam össze az anyakönyvek alapján. Ez alkalommal köszönetemet fejezem ki mindazok jótakaró támogatásáért, kik e monographia megírásához szükséges anyag összegyűjtésében segédkeztek.

V. Statisztika.

I. Táblázat a falu házi állatairól az 1884. évi kimutatás alapján.

Szarvasmarha (csak magyar faj van)	1520
Ló	1455
Sertés	4192
Juh és birka	0374
Kecske	0007
Bivaly, öszvér, szamár	—

Szárnyasok:

Tyuk	11536
Pulyka	138
Lud	5610
Kacsa	1899
Galamb	3577
Méh (családokban kifejezve)	474

2. Statistikai táblázat a tankötelesek kimutatására
az évi jelentések alapján összeállítva.

Év	Római katolicus					Görög keleti					Helvét hitvallású					Agostai hitvallású					Mózes hitvallású					Összesen
	6—12 éves		13—15 éves		Összesen	6—12 éves		13—15 éves		Összesen	6—12 éves		13—15 éves		Összesen	6—12 éves		13—15 éves		Összesen	6—12 éves		13—15 éves		Összesen	
	fiú	leány	fiú	leány		fiú	leány	fiú	leány		fiú	leány	fiú	leány		fiú	leány	fiú	leány		fiú	leány	fiú	leány		
18 ⁷⁹ / ₈₀	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1338
18 ⁸⁰ / ₈₁	5	2	3	3	12	6	1	—	—	7	2	—	1	—	3	490	525	206	224	1445	20	10	—	5	35	1502
18 ⁸¹ / ₈₂	2	1	4	2	10	—	—	—	—	—	2	—	1	—	3	557	524	206	241	1528	13	9	7	8	36	1577
18 ⁸² / ₈₃	—	1	4	1	6	—	—	1	—	1	1	—	1	—	2	585	575	140	155	1455	13	9	2	1	25	1489
18 ⁸³ / ₈₄	—	—	2	—	2	—	—	1	—	1	—	—	1	—	1	570	630	209	214	1633	9	13	4	4	30	1657
18 ⁸⁴ / ₈₅	3	4	1	3	11	—	1	—	—	1	—	—	2	—	2	689	669	224	128	1810	14	7	6	5	32	1856
18 ⁸⁵ / ₈₆	8	8	—	3	19	—	—	—	—	—	1	1	1	—	3	711	689	228	214	1852	13	6	5	4	28	1902

3. Tót-Komlós születési statistikája az utolsó 10 évben.

Év	Született egyen s z á m	fi ú	leány	törvényes	törvényt.	élve szül	halva lett	ikrek
1875	445	225	220	425	20	433	12	12 pár
1876	407	216	191	390	17	404	3	4 »
1877	519	260	259	503	16	502	17	12 »
1878	434	237	197	417	17	428	6	9 »
1879	488	261	227	477	11	474	14	13 »
1880	457	224	233	437	29	446	8	7 »
1881	453	215	238	437	16	442	11	7 »
1882	466	223	243	458	8	455	11	10 »
1883	453	228	225	438	15	440	13	8 »
1884	527	262	265	512	14	507	20	8 »

4. Tót-Komlós halálozási statistikája az utolsó 10 évben.

É v	Halott szám	Férfi	Nő	Beteg- ségben	1—10 évig	10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80	80—90
é v i g													
1875	322	170	152	310	186	10	22	23	26	25	22	8	—
1876	260	134	126	253	167	14	11	13	9	23	15	6	1
1877	261	135	126	253	159	14	13	10	14	20	21	8	2
1878	344	183	161	334	239	12	20	13	14	15	24	6	1
1879	316	172	144	299	195	14	15	17	13	29	21	10	2
1880	421	213	208	406	310	11	17	13	7	27	25	11	—
1881	273	140	133	258	161	9	10	12	18	23	25	13	2
1882	385	192	193	373	274	19	16	12	12	19	20	8	5
1883	244	111	133	232	161	11	10	9	9	11	21	9	3
1884	353	185	168	343	142	9	15	20	18	18	17	14	—

5. Tót Komlós halálozása okainak statistikája az utolsó 10 évben

Folyó szám	A halál neme	A halottak száma az egyes években										10 évi átlag
		1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	
1	Elaggulás	12	7	8	10	18	15	15	11	12	10	11·9
2	Öngyilkosság	1	1	1	3	—	—	—	1	—	2	0·9
3	Véletlen baleset	—	2	6	3	—	4	3	3	2	1	2·4
4	Szül. gyengeség	74	51	62	51	52	58	40	33	26	28	47·5
5	Gümőkór	45	34	27	30	26	28	22	23	28	33	29·4
6	Tüdőlobb	45	23	14	22	21	22	27	44	28	32	27·8
7	Vizkór	16	11	13	15	14	17	13	16	3	15	13·3
8	Bélhurut	15	17	9	49	15	97	14	24	13	33	37·5
9	Hagymáz	13	8	12	26	18	23	6	8	3	11	11·8
10	Göres	12	27	21	16	22	11	11	17	10	18	16·4
11	Halva lett	12	3	21	6	17	8	12	11	13	21	12·4
12	Gutaütés	11	11	12	11	11	8	17	13	10	18	12·2
13	Váltólázi senyv	10	6	3	3	2	3	3	2	2	—	3·4
14	Genyláz	8	5	2	5	5	4	—	2	1	4	3·6
15	Vérhas	6	2	3	8	5	11	2	3	2	6	4·8
16	Gyermekeági láz	5	—	3	—	—	2	1	3	1	3	1·7
17	Hashártyalob	5	—	2	3	—	—	2	5	1	2	2·
18	Kanyaró	4	13	—	—	6	5	11	—	—	2	4·1
19	Agylob	4	5	7	9	11	6	5	14	10	12	13·3
20	Vörheny	4	4	—	—	—	—	—	9	—	—	1·7
21	Szívbj	3	1	—	—	2	2	4	4	1	6	2·3
22	Tüdőlég daganat	3	4	8	3	8	11	3	5	7	4	5·6
23	Brightkór	3	2	2	2	2	3	3	22	5	10	5·4
24	Himlő	2	3	—	2	—	—	1	35	2	—	4·5
25	Tüdővizenyő	2	—	1	5	1	—	2	1	1	—	1·3
26	Gyomorlob	2	1	3	1	—	3	3	5	—	—	1·6

Folyó szám	A halál neme	A halottak száma az egyes években										10 évi átlag
		1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	
27	Vérszegénység	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	0·4
28	Gyomorrák	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0·1
29	Sárgaság	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	0·2
30	Görvélykór	2	1	3	3	2	2	1	3	—	8	2·5
31	Toroklob	—	3	3	13	12	12	10	21	12	13	9·9
32	Nyavalyatörés	—	3	2	2	—	1	2	—	—	—	1
33	Agyvizkór	—	2	—	2	2	—	—	3	—	—	0·9
34	Tüdőfenésedés	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	0·2
35	Agyálképlet	—	2	—	—	—	—	—	—	1	—	0·3
36	Vérzés	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	0·3
37	Orbáncz	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	0·3
38	Méhrák	—	1	—	2	—	—	1	—	—	2	0·6
39	Gégefedő vizenyő	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	0·3
40	Kizárt sérv	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	0·4
41	Májfajulmány	—	—	1	2	3	1	2	—	—	—	0·9
42	Derme	—	—	1	3	3	5	10	6	7	11	4·7
43	Pokolvar	—	—	1	3	3	3	1	1	1	3	1·6
44	Gyermekaszály	—	—	8	29	18	50	25	29	25	38	22·2
45	Hib. hátg. képződ.	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	0·2
46	Csontszu	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	0·2
47	Vizirák	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	0·2
48	Hökhurut	—	—	—	7	6	—	—	1	16	4	3·4
49	Végbéllob	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	0·1
50	Epeláz	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	0·1
51	Bujakór	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	0·1
52	Nehézszülés	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	0·1
53	Csecsrák	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	0·2
54	Gégelob	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	0·2
55	Spina bifida	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	0·2

Folyó szám	A halál neme	A halottak száma az egyes években										10 évi átlag
		1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	
56	Veres himlő	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	0.2
57	Agyrázkódás	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0.1
58	Végbélrák	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0.1
59	Lithisias	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0.1
60	Veselőb	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	0.2
61	Pseudoplazma	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	0.1
62	Kimerülés	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	0.4
63	Rák	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	0.1
64	Erőszakos halál	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	0.1

Ifju Jankó János.

V.

A puszta-földvári támadás 1488-ban.

»Nincs kő határán, nincsen kúnhalom,« — mondhatjuk a költő szavával ama tájékról, a hol e szerény értekezésben előadandó esemény történt. A jó Isten nemcsak dús termőerővel áldotta meg földét, hanem simává és egyenessé is tette, hogy a csendes békeesség üssön itt tanyát. Ámde, a mint az ember e tájon megjelent, változott a földnek arczulata. Ismeretlen nép ásó-véső eszközével fölszaggatta a föld keblét, árkokat vájt, sánczokat emelt rajta, hogy legyen neki buvóhelye, a hol magát védelmezhesse, vagy talán a hol rablott javait nyugodtan élvezhesse.

A magyar nép már itt találta emez, még a mult század közepén is látszó¹⁾ sánczokat, de aligha vette egyéb hasznukat, mint azt, hogy a köröttük települő falut Földvárnak nevezte el.

Megint eltelt egy ezredév s az idő, az emberi szorgalom, az eke elsimitotta a régi sánczokat. Egyik nép elenyésztette a másikat. De a régi sánczokkal együtt a mult emlékezete is eltűnt, és sok ideig úgy látszott, hogy Földvár is azon helyek közé fog tartozni, a melyeknek történetére csak maga a helynév derít gyér világot, a melynél inkább csak sejti az ember, mint látja: mi volt itt, mi történt itt?

De mégsem. A mult iránt való hazafiui kegyelet megmentett az enyészettől egy oklevelet, a melyet a jogtudósok

¹⁾ A békésm. rég. és tört. társulat évkönyve X. k. 35. l

bizonyára félrelöktek volna, mert nem lehetett volna vele pörölni. — Látszik is az oklevélen, hogy nem nagy becsben állott s hogy az idő, e vén sas, szörnyen megrugdosta. Már a vármegye deákja is olyan hanyagul vetette rá a betűket, mintha sok más, fontosabb dolga lett volna; aztán az írás elfakult, a papír szála engedett, itt-ott szétfoslott, elrongyolott, a mi megmaradt, 4 darabra szakadt. — Ily szomorú állapotban találtak rá az országos levéltár tudós tisztviselői, nem hagyták végkép elveszni, hanem beosztották a diplomatikai levéltárba 19378. szám alatt.

Megtudjuk ez oklevélből, hogy Földvár Hunyady Mátyás királyunk korában derék magyar falu volt. Volt benne 16—18 telkes gazda, s körülbelül ugyanannyi zsellér. Volt kis temploma, a melyben Orbán plébános hirdette az ígét s táplálta hiveit az élet kenyerével. A templom tornyában kis harang¹⁾ hívogatta a hiveket, keseregte a holtakat. Volt jó földesura, Posgay Gáspár, a ki nemesi kuriáján élve megosztotta jobbágyaival örömét és bánatát.

1488. tavaszán, épen történetünk idejében Petre Demeter és Pordányi Gergely voltak Földvár birái, Ferencz jobbágy pedig a templom kurátora. — A telkes gazdák közül ismerjük neveit a következőknek: Gyárfás Istvánét, Bálint nevű jobbágyot, Gula Benedekné és Agserő Fülöpnéét, Agserő Mártonét, Fekete Demeterét, Hatvani Gálét, Tuzsér Istvánnéét, Fodor Antalét, Domby Dénesét, Nagy Mártonét és Torma Ambrusét. — Ezek idejében történt ama zavarágás, a mely értekezésünk tárgya. De lássuk előbb, mi volt ennek az oka?

Akkoriban a szegény jobbágy nép művelte jóformán egyedül a földet, fizette az adót, adta a föld terményeiből a tizedet és kilenczedet, s azonfelül földesurának alá volt vetve mindenben, sokszor földesura halálra és ítélhette. A földesur

¹⁾ Talán épen az, a mely ma is egy eltemetett földvári kútban várja kihuzatása napját A bekésm. r. és t. társ évkönyve X. k. 193. l.

zsarnoksága ellen csak egyetlenegy fegyver volt a jobbágy kezében: a szabad költözködés joga. Ha igazságtalanul erőszakoskodott vele valamelyik nemes vagy annak tiszte, mindig joga volt a jobbágnak ahhoz, hogy az egyévre szóló földbért (terraquium) lefizetvén odaköltözködhessék, a hol emberségesen és igazságosan bántak vele. Három márka (12 arany forint) birságot szabott a törvény arra, a ki a jobbágyot e szabad költözködésében megakadályozta és letartóztatta.¹⁾ A jobbágyság jobb sorsának életfeltétele volt e joghoz kötve, mert egyes nemeseket semmi sem birhatott volt a jobbágyaival való szelidebb bánásmódra, mint az, hogy ellenkező esetben jobbágyai elhagyják, s földje ezáltal művelés nélkül, maga pedig jövedelem nélkül marad.

A jobbágyság ezen nagy fontosságu, s életbe vágó jogát 1488. tavaszán érzékenyen megsértették a földvári bírák, vagy legalább is akadályt gördítettek azok útjába, a kik azzal élni akartak.

Egy nap Gyárfás István nevü bodzási lakos jelenik meg a földvári bíró előtt, vele együtt egy földvári jobbágy is jelentkezik, értesítvén a bírakat, hogy Bodzásra akar költözni, Gyárfás pedig leakarja fizetni helyette a földbért. A bírák sajnálván falujuk elnéptelenedését, s attól tartván, hogy így nagyobb lesz a Földvárt maradtakra kiosztandó teher, nem jó szívvvel hallották jobbágytársuk költöző szándékát és utatmódot kerestek, hogy őt visszatarthassák. Azt mondják tehát Gyárfásnak és jobbágytársuknak, hogy 15 napig nem fogadják el a földbért, hanem addig várokozzék a jobbágy, s ha addig alkalmasabb és jobbágytársuknak inkább kedvére való telket találnak, kieszközlík, hogy azt kapja meg, s maradjon Földvárt. Hozzáadják még azt is, hogy jobbágytársuk, ha már minden áron menni akar, fizesse le minden tartozását, a papbért, pásztorbért s elégitse ki hitelezőit.

¹⁾ Szalay: Magyarország története II. k 411. l.

A földvári birák ezen felelete nem tetszett se' Gyárfásnak se' a költözködni akaró jobbágynak. Nem várták be a 15 napot, hanem erőszakhoz nyultak. Felrakták szekérre a költöző jobbágy minden ingóságát, s a biráktól bucsut sem véve Bodzásra hajtottak.

Mivel pedig a baj esüstől jár, rövid idő multán egy másik földvári jobbágy (ennek már nevét is tudjuk) Tulkos Gergely jó Petre Demeter és Pordányi Gergely birák elé jelentve, hogy Megyesre akar költözni, s hozza a földbért. A birák ennek is azt felelik, a mit Bodzásra menő jobbágytársuknak mondtak, s várakozásra utalják őt. De Tulkos Gergely sem hagyta, hogy őt költözködő szabadságában gátolják: titkon elhajtotta marháit, szekérre rakta ingóságait Megyesre költözött. -- A földvári birák pedig, a mint ezt megtudták, el akarták fogni Tulkost és megbüntetni. Ez azonban kárt és veszedelmet hozott fejükre.

Az elmenekült Tulkos és a másik Bodzásra költözött jobbágy föllármázták a szomszéd Gerendás, Sopron, Apácza, Bodzás, Meggyes, Bánkuta stb. falukat a földvári birák erőszakoskodásának hírével. Lett nagy zugás és tanácskozás különösen Gerendáson és Megyesen. A legnagyobb és legfontosabb jogukat megsértve látó jobbágyok elhatározzák, hogy megbüntetik a földvári birákat és nemes Posgay Gáspárt, a kiről talán azt hitték, hogy a földvári biráknak ő a felbujtójuk. Lehet, hogy egyéb okok is működtek még közre, apró torzsalkodások, határsértések stb. mindig fordultak elő akkoriban a szomszédos faluk közt, elég az hozzá, hogy körülbelül 60-an öszszegyülekeztek, nyilakkal, lándzsákkal fölfegyverkeztek, s Földvára indultak. -- De előbb lássuk névszerint, kik vettek hát részt a támadásban. Érdekel ez bennünket, mert sok békésmegyei embert találunk köztök.

Ábrahámfy Sebestyén Gerendás nevű falujából ott voltak: Komlóssi Benedek, Mátyás és Komlóssi Kis Balázs testvérek.

Komlóssi Tamás, Komlóssi Benedek fia.

Császár Mihály.

Császár Lukács.

Császár Péter.

Márk Albert.

Csuz László.

Tassi Barnabás.

Nagy Demeter.

Császár Bálint.

Császár Máté, az előbbinek fia.

Bornemissza Mátyás.

Csaszeria (?) Sebestyén.

Karikás András.

Komlóssi Balázs.

Márk Benedek.

Bódogh Fábián.

Czege János.

Halál Gyögy.

Ugyancsak Ábrahámfy Sebestyén Sopron nevű falujából¹⁾ ott voltak: Tót Mihály, Tót János és Ujhelyi Péter.

Apáczáról, a mely hajdan Békésmegyéhez tartozott és ekkor szintén Ábrahámfy Sebestyéné volt, ott voltak: Reszelő Péter, Reszelő Dénes, Szabó János.

Vitézlő Eteley György falujából, Bodzásról ott voltak: Hegedüs Sebestyén, Kún Márton, Garai Tamás, Szilas Fülöp, Demjén Márton, Szilassi László, Kerekes Demeter, Nagy Máté, Bán Albert, Gyárfás László, Gyárfás György, Gyárfás István, a mozgalom előidézőinek egyike, Ökmér Balázs, Ales Mihály és Vérmes Mihály.

A gyulai vár uradalmához tartozó Meggyes faluból²⁾ ott voltak:

¹⁾ Ma puszta a csabai határban.

²⁾ Feltűnő, hogy a meggyesi, továbbá a bánkúti és ottlakai jobbágycat a mi oklevelünk mindig „a királyi Fölség jobbágysai“-nak nevezi, holott I. Matyas királyunk Gyula várát a hozzá tartozó városokkal és falukkal

Sacz Péter, Sarkantyús György, Somogyi Tamás, Kenderes Albert, Balog Gergely, Tulkos Gergely, a mozgalom másik okozója és bizonyára egyik vezetője Kis Benedek és Pásztor György.

A gyulai várhoz tartozó másik faluból, Bánkutáról, csak egy jobbágy vett részt: Kápolnás Benedek.

Ottlakáról szintén volt jelen két királyi jobbágy: Kardos Gergely és ennek testvére.

Ottlaka mellett esett hajdan egy Jánosháza nevű falu (ma puszta), mely akkoriban Dóczy Imréé volt. Innen szintén előkerült két jobbágy: Nagy Ambrus és Lőrinez Boldizsár.

Ilyen nagyobb zendüléseknél sohasem hiányzott a csőcselék nép sem. De különben, ha nem is voltak többen, mint a hányat itten felsoroltunk, akkor is elegendő voltak Földvár ellen, mert hisz e kis falu legfeljebb 40 családból állott és a támadásra nem volt elkészülve.

S csakugyan, mikor az összegyűlt támadók nagy lármával a faluba rontottak, a földváriak félreverték ugyan a harangot, de különben semmikép sem szegültek ellene a hatalmaskodásnak. Az öreg biró becsukta minden oldalról a házát és a kisbiróval együtt elmenekült; a plébános is a szőlősi plébánossal Bálinttal együtt az orosházi uton állott s csak onnan távolról nézte: mi lesz most?!

A támadók miután a birákat meg nem csiphették, az öreg biró házához vonultak. Egy részök köztük Császárs Mihály azt kiáltotta, hogy föl kell gyújtani a házat, s lehet, ha közeliben tüzet kapnak raeg is teszik. De nagyobb részük nem várta azt, hanem neki rohant a háznak az ablakokat és ajtókat betörték, s aztán az egész házat elrontották, elpusztították. — Egyetlenegy ember akart nekik ellenállani,

együtt már 1482-ben Corvin Jánosnak adta. Ebből az következik, hogy Corvin János még 1488-ban is csak úgy névleg birta a gyulai várat s nem tett-leg. — Különben azt kellene mondanunk, hogy a szomszéd Csanádmegye deákja nem tudta jól még a korabeli dolgokat sem.

Posgay Gáspár Miklós nevű szolgája, ezt azonban mihamarabb lándzsával leszúrták és keményen megsebesítették.

Miután a bíró házában nem volt több rombolni való, Posgay Gáspár kúriájához vonultak. Itt azonban nagyon megfontolva viselkedtek magukat. Messziről ugyan sok nyilat lőttek a házra és a ház udvarára, de a józanabb rész úgy látszik nagyon tartott a súlyos következményektől, a melyek fejükre szalldandának, ha nemes ember kúriáját támadják meg és törik fel. Megelégedtek tehát azzal, hogy szidalmakat és fenyegetéseket szórtak minél nagyobb számban Posgay Gáspár uram ellen s aztán elvonultáltak és szétoszlottak kiki a maga falujába.

Ez volt az a földvári támadás, a melyről bizonyára sokat beszéltek a régi hírekben szegény világban, legalább is ott a környéken. A jobbágyok szabad költözködés joga meg volt védve. Tulkos Gergely elköltözhett szépen Megyesre, a másik meg Bodzásra. De a bosszuállás műve hála Istennek nem sikerült; az öreg bíró könnyen fölépítette kis házacskáját, Miklós szolga kiheverte a lándzsa szurást, s elmúlt, elmosódott minden következménye a támadásnak. Annak is az oka, hogy ez esemény nem enyészett el minden nyom nélkül az utókorra nézve, nem Miklós szolga sebe volt, hanem Posgay Gáspár uram nemesi önérzete és büszkesége.

Posgay nem akarta elszenvedni, hogy »a paraszt« őt, a nemes embert, büntetlenül szidalmazza és fenyegetse. Bement azért Csanádra és ott Serjéni Ráday Lukács alispánnak előadta a rajta ejtett sérelmet és vizsgálatot, meg elégtételt kért. — Az alispán a szolgabírákkal és esküdtekkel együtt éppen törvényszéket tartott, könnyű volt tehát a vizsgálat megejtését elhatározni és foganatosítani. Kiküldték Földeáki Pető Bereczk szolgabíró és Földeáki Dékán Sebestyén esküdtet a vizsgálat megejtésére.

A küldöttek Földvára érkezvén összegyűjtötték mindazokat, akik a támadásról valamit tudtak és azoknak vallo-

másait fölvevették. Először is a Földvárral tőszomszéd Szöllős lakosait vették elő tanuknak. E kis falut akkoriban Serjényi László nemes ember birta; lakosai közül többen a támadás idején épen Földvárt voltak, s ezeknek vallomása, mint szemtanuknak, nagy fontosságu volt, ellenök semmi kifogást sem lehet tenni, s azért főleg ezek vallomásán alapszik a mi elbeszélésünk is. A kihallgatott szöllősilakosok ezek voltak: Temesvári Lukács, Pordányi Benedek és Pordányi János.¹⁾

Kihallgatták továbbá özvegy Jaksith Demeterné két nagylaki jobbágját: Eres Mártát és Tóté Mátét, a kik véletlenül szintén jelen voltak a támadáskor. Aztán kihallgatták Kállay János két kaszapereghi jobbágját: Márijáni Demetert és feleségét; Serjényi László két városi jobbágját: Rárosi Osvátot és feleségét; Érsek László két jobbágját: Pap Ferenczet, felgyői lakost és Boldizsár Lászlónét, Orsolyát, szegelaki lakost, végre magukat a földvári jobbág্যokat.

Békésmegyei embert csak egyet találunk a tanuk között. Ez az egy Orosházán lakott, Szabó Lőrincz volt a neve, s az Orosházát legalább is egy évszázadig birt Orosházi Komlóssy család egyik tagjának Balázsnak volt jobbágya. Szabó Lőrincz különben nem sok fölvilágosítást adhatott, mert a harangok félreverésének hallatára Földvár felé lovagolt ugyan, de utközben találkozott a földvári és szöllősi plébánosokkal s ezek ötet visszatartóztatták s ennél fogva hallotta ugyan a nagy lármát, de semmit sem látott.

A szolgabíró és esküdt fölvevén a tanuvallomásokat, visszaindultak Csanádra. Ott aztán előadták a vizsgálat eredményét és a vallomásokat; a vármegye deákja egy nagy darab papirost teleszántott apró betűkkel, összevont latin szókkal, míg az egészet oklevél formába tudta önteni.²⁾ Erre

¹⁾ E Szöllős falu ma pusztá, ujabban megyénkhez csatolva. Hajdani történetéhez ez a vallatás szolgáltatja a legrégibb adatokat.

²⁾ Az oklevél 1488. május 10-én kelt.

aztán a négy szolgabíró ráütötte a pecsétet, s Pozsgay már most kereshette tovább az elégtételt, mert a rajta ejtett sérelem hivatalosan meg volt állapítva.

A további elégtétel szerzésről nincsen tudomásunk. Bajosan is történt ez ügyben egyéb lépés. Csanádmegye, ha már megkezdte az ügy vizsgálatát, könnyen megbüntethette volna a támadókat. De épen az volt a bökkenő, hogy a támadók közül egy sem tartozott Csanádmegye hatósága alá, hanem a gerendásiak, soproniak, apáczaik Békésmegyéhez, a bodzásiak, meggyesiek, oltakaiak, jánosháziak Zarándmegyéhez tartoztak. S már ennek a két vármegyének törvényszékéhez kellett volna fordulni, ha őket Pozsgay uram megakartá volna büntettetni, s nagy kérdés, vajjon a gazdag Ábrahámfy Sebestyén s a hatalmas gyulai várnagyok engedték volna-e, hogy jobbágyaikat megbüntessék?! Ebből magyarázható ki véleményem szerint, hogy ez ügyben több oklevél még nem került elő.

Mily eleven képet mutat ez a tájék oklevelünk adatai szerint nagy királyunk, I. Mátyás, idejében, falu falut ért itt, s jó módu magyar nép szántogatta földjét. Egy század mulva jött az irtózatoss vihar, a török uralom, s elseperte a falukat, egyházakat, népet, mindent. Földvár, Szöllös, Apácza, Gerendás, Meggyes, Bodzás helyén a pusztaság méla csöndjét alig, alig zavarta meg egy-egy nyáj kolompja. De hála Istennek új élet támadt az elhagyott sikon! Komlós, Orosháza, Apácza, Meggyes, Bodzás egyenkint népesedtek be; s napjainkban Pusztá-Földvár is éledni kezd. Orosháza derék, szorgalmas népe behintí sűrű tanyákkal, hol csend és békeség lakik, s a föld mint hajdan, örömmel táplálja az őt művelő magyar népet.

Dr. Karácsonyi János.

VI.

Békésvármegyének szolgabirói járásokra való régi felosztása.

Mint a többi vármegyének általában, úgy Békésvármegyének is régen négy szolgabirája volt. A ki kételkednék benne, utaljuk őt Luka János királyi adórovó 1554-iki számadásához, a hol az is olvasható, hogy egy-egy szolgabíró évi fizetése 18 frt volt, az alispáné pedig 24 frt.¹⁾ Négy szolgabíró volt már Berend Márton főispánsága idejében, 1329-ben. Egy, ez évben kiállított oklevél alján most is látható a négy szolgabíró pecsétjének helye; mert szokás szerint a megye pecsétje négyfelé volt osztva, s a négy szolgabíró csak együttesen üthette rá a vármegye pecsétjét a levélre, úgy volt annak hitele.²⁾

Nagyon érdekes volna azonban tudnunk azt, mikép volt megosztva megyénk területe a négy szolgabíró között? Ez volna úgy is a legnevezetesebb fénysugár, a mely világosságot vetne megyénk közigazgatásának multjára. Szerencsére ebbeli, jogos kíváncsiságunkat meglehetősen kielégíti megyénk 1560-iki összeírása. — Nem tudom, miért-miért nem ez összeírás eddig nem részesült kellő figyelemben; legalább akkorában nem mint az 1561-iki. Lehet, csak az az oka ennek, mert jóval később látott napvilágot, mint az 1561-iki. Pedig ez az 1560-iki összeírás sokkal többet ér mint az 1561-iki. Nem sorol ugyan föl annyi birtokost, annyi portát, falut, mint az 1561-iki, de nem is ir ám Környe

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 140—141. ll.

²⁾ U. o. I. k. 16 l.

helyett Konsiczot, Szent-Tornya helyett Szent-Katarinát, »Zakach« helyett Zupakot stb., hanem a mit ír, az jó, vagy legalább kis igazítással használható, s a mi fő elősorolja a szolgabírói járásokat.

Ez összeírás szerint megyénk első járásának, a mely megyénk déli részén terjed el, szolgabírája volt Pinczik Gergely. E járáshoz tartoztak a következő faluk: Orosháza, Murony, Apáca (most Csanádmegyében fekszik,) Gerendás, Csorvás, Csákó-hegyesse (most Csákó,) Szent-Miklós, Sopron, Csaba, Kigyós, Mező-Megyer, Gyur, Püski, Gerla, Dánfok. — Az összeírásban ki vannak hagyva, de kétség kívül e járáshoz tartoztak még: Veszé, Ajtós, Ölved, Csatár, Szerhet, Vári és Gyulának Békésmegyébe eső része. Mért hagyta ki ezeket az adórovó? Ajtós, Ölvedet és Csatárt azért, mert nem volt bennök jobbágy, csupa nemesek lakták. Szerhetet, Várit és Gyulát azért, mert lakosai föl voltak mentve az adózástól. Veszét, lehet csak véletlenségből. Különben a gyulai várhoz tartozó falukkal a szolgabíró uram sem sokat gondolt, mert ezek lakói felett nem ő, hanem a gyulai udvarbíró bíráskodott. E járáshoz tartozott még hihetőleg Kamut is, a melyet szintén csupa nemesek laktak.

A második járás, melynek szolgabírája 1560-ban Varsányi Bálint volt, megyénk keleti részén feküdt és szorosan körül volt határolva keletről Biharmegyével, délről a Fekete-Körössel, nyugaton a Kettős, északon a Sebes-Körössel. — E járáshoz tartozó faluk voltak az összeírás szerint: Ditér, Verebes, Csarna, Békés, Németi, Méhes, Vésztfő, Mágó, Fás, Környe. Ezeken kívül még idatartoztak: Nemes-Kereki, Bélmegyer nemesektől lakott faluk; Alsó-Felső Doboz és Szanna faluk, a melyek az adózás alól föl voltak mentve.

A harmadik járás megyénk északnyugati részét foglalta el. 1560-ban szolgabírája volt Sörös, vagy Szörös Boldizsár. — Ez volt a legnagyobb járás, 25 falu tartozott hozzá és pedig: Berény, Tarcsa, Félhalom, Gyoma, Endrőd, Tógy,

Décese, Szarvas, Káka, Szentandrás, Szent-Miklós, Veres-egyház, Királyság, Fábián-Sebestyén, Szent-Tornya, Szénás, Csabacsüd, Kondoros, Nagy-Telek; továbbá a Hármas-Körös jobb partján: Sima, Csejt, Póhalom. Ezenkívül e járáshoz tartoztak még a csupa nemesekből lakott Halásztelek, Ege és Edeles faluk.

Legkisebb volt a negyedik járás, a mely megyénk északkeleti részén terült el. 1560-ban szolgabíró volt e járásban Harangy László. Ez volt akkor a legkisebb járás: mindössze 6—7 falu tartozott ehhez. És pedig: Nadán (most Körös-Ladány), Sima-Sziget, (Füzes-) Gyarmat, Pázmán, Kis-Harang, Bucsá. Ide tartozhatott még Cséfán, vagy Balkány, ha ugyan akkoriban még fennállottak.¹⁾

Kérdés azonban, hogy vajjon megyénk ezen fölosztása régibb korból származik-e? vagy pedig csak a XVI. század szüleménye? A mi határozott nézetünk az, hogy e felosztás nem újabb, XVI. századbeli, hanem legalább is a XIV. századból származik. Bizonyosságul nézetünk helyessége mellett utalunk azon nagy aránytalanságra, a mely 1560-ban az egyes járások közt mutatkozik. Akárki is különösnek találhatja azt, hogy míg az első járáshoz 21—22 falu tartozik, a másodikhoz csak 15, s azok, Békést leszámítva mind kis helyek; és ismét a harmadik járásban 25 falu van, a negyedikben pedig csak 6—7. Lehetetlen, hogy a XVI. században így osztották volna föl vármegyénket; lehetetlen, hogy a XVI. században legalább a Körösön túl fekvő Sima, Csejt, Tóthalom falukat ne csatolták volna a IV. járáshoz. Ezt az aránytalan s részben oktalan fölosztást csak egy dolog igazolja: annak régi volta; vagyis, hogy e felosztás még abból az időből származik, mikor még az arányos, helyes és okadatolt volt, s később csupa konzervativizmusból megtartották.

¹⁾ Mind a négy járásra nézve I. Békésm. oklevéltár I. k. 172—175. ll.

S valóban, ha történelmi emlékeinket vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy két-három századdal előbb ez a felosztás arányos és a viszonyoknak egészen megfelelő vala. A XIII. és XIV. században az a járás, a mely 1560-ban legkisebb volt, épen megfordítva a legnagyobb, legnépesebb járás volt. Már a váradi regestrum egyik oklevele is sejteti, hogy Békésmegye negyedik járása valaha nagyobb terjedelmű volt, s nemcsak Szeghalmot foglalta magában, hanem legalább is Udvariig terjedt.¹⁾ Az 1332—1336. évekről fölmaradt pápai tizedjegyzék szerint pedig a szeghalmi főesperességhez és így megyénk negyedik járásához tartoztak még a fölso-roltakon kívül: Szeghalom, Csökmő, Orrod és Ványa.²⁾ Ok-levelünk bizonyosságai szerint megyénkhez tartoztak még e tá-jon: Udvari, Szerép, Szentmiklós és Ösvény 1322-ben,³⁾ Bajom 1327-ben,⁴⁾ Nagy-Rábé 1399-ben,⁵⁾ később még Danesháza is.⁶⁾ Kétségtől meggyénkhez tartozott még ak-kor Kis-Károly is Szeghalom mellett. Aztán pedig ide tarto-zott még Keményegyház,⁷⁾ úgy, hogy egykor az 1560-ban csak 6—7 faluból álló negyedik járás 18—19 falut számlált.

Azonban különböző körülmények közbejöttével e járás mindig kisebb-kisebb lett. Ványát már 1347-ben Heves-megyéhez csatolták.⁸⁾ Mikor a Csákyak Szeghalmon és Csökmő birtokába jutottak, azon igyekeztek, hogy minden birtokaik Biarmegyéhez tartozzanak. II. Ulászló királyunk engedett kérésüknek és Szeghalmot, Csökmőt, Kis-Károlyt 1490—1512. közt való években Biarmegyéhez csatolta.⁹⁾ Hason-lóképen Biarmegyéhez csatoltatták birtokaikat a Szoárd

¹⁾ Bél: Apparatus ad Hist. R. Hung. 101. oklevél.

²⁾ Bunytay: A váradi püspökség története III. k. 493. 496. 498. II.

³⁾ U. o. II. k. 426. I.

⁴⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 8. I.

⁵⁾ U. o. II. k. 17. 20. I.

⁶⁾ U. o. I. k. 146. 180. I. II. k. 123. I.

⁷⁾ U. o. I. k. 18. I.

⁸⁾ Pesthy: Régi eltűnt vármegyék I. k. 38. I.

⁹⁾ V. ö. Békésmegyei oklevéltár I. k. 107. és 112. I.

nemzetségből származott Izsákay nemesek.¹⁾ Aztán a Bayonyak,²⁾ pedig ezek valaha annyira ragaszkodtak Békésmegyéhez, hogy 1459-ben még zámi birtokukat is ide csatolták.³⁾ Ime így lett Békésmegye legnagyobb járásából a legkisebb negyedik járás.

Ezzel éppen ellentétben az I. és III. járás folytonosan nagyobbodott, nem annyira újabb faluk hozzácsatolása, mint inkább új faluk telepítése, és népesedése által. Megyénknek a Kettős- és Hármas-Köröstől Orosháza felé terjedő részét a XIV. század elején olyannak képzelhetjük, mint 1741—1744. években,

A tatárjárás után a nép is megfogyott, de meg a folyókák nélkül szűkülő sikság alkalmatlan is volt arra, hogy a leginkább állattenyésztéssel foglalkozó magyar nép ott állandó tanyát üssön. Innét van, hogy a pápai tizedjegyzék semmit sem tud Csabán tul eső plébániákról; innét van, hogy az Ábrahámffyak Gerendást, Csorvást, Apácztát, Csákót az 1383-iki osztozkodáskor csekély vagv épen semmi népességük és jövedelmezőségük következtében figyelembe sem veszik⁴⁾ pedig az övék volt.⁵⁾ 1403-ban midőn Zsigmond király Maróthy Jánosnak adományozza a gyulai uradalmat, Kondoros, Décese, Szénás az utolsó helyen a mindvégig pusztának maradt Bakadegyház, Pitvaros, Fazekas stb. helyek közt fordulnak elő, mintha ezek is csak puszták vagy pusztaszámba menő kis faluk volnának,⁶⁾ másfél század múlva pedig ezek voltak a gyulai uradalom, legnépesebb, leggazdagabb falui.

Mindezekből nagyon világos, hogy a XIV. század elején nagyon helyesen és arányosan osztották fel megyénket arra

¹⁾ Bunyitay i. m. II. k. 427. l.

²⁾ U. o. III. k. 492. l.

³⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 79. l.

⁴⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 31—33. ll.

⁵⁾ U. o. I. k. 78. l.

⁶⁾ Müncheneri oklevél másolatok 8. sz.

a négy járásra, a melyeket fentebb előadtunk, s ennél fogva teljes joggal származtathatjuk e fölosztást még a XIV. századból. A történelmi fejlődés, harmadfél százados időszak s az ez alatt beállott változások később aránytalanná és tartatlaná tették e fölosztást s a nemes vármegye bizonyára segített volna rajta egy másik czélszerűbb fölosztással, de mire rágondolta volna magát, eljött a török s felosztotta ő a vármegyét szolgabíró nélkül is. A török uralom után megint nem volt szükség a négy járásra, mert elég volt akkor két szolgabíró is.

Dr. Karácsonyi János.

VII.

Pesty Frigyes a régi Békésvármegyéről.

Pesty Frigyes a hazai történelemnek kétségen kívül egyik legalaposabb és leghivatottabb művelője. Ez az oka, amiért a békésmegyei regészeti és művelődéstörténelmi Társulat sietett őt tiszteletbeli tagjai közé sorozni, s valóban jogosult büszkeséggel nevezhetjük őt tagtársunknak és barátunknak.

Magyarország részletes történelmét senki sem ismeri jobban nálánál. Évtizedeken át szorgalmasan gyűjtötte adatait. Összejárta az ország minden nevezetesebb levéltárát és könyvtárát. Hangya szorgalommal írta ki a régi porlepte okmányok tartalmát, hogy különösen az alvidék megyéinek kevésbé ismeretes multját megvilágíthassa. Ezen munkája közben jött azon meggyőződésre, hogy Magyarország déli vidékének multját az eddigi történetírók nem művelték kellőleg; hogy az ugynevezett bánóság, a katonai határőrvidék, a szlavyon- és horvát vármegyék közjogi helyzete, a multban és jelenben homályos; hogy sem a bécsi kormányok, sem a magyar államférfiak nem ismerik kellőleg a multat, és hogy éppen ez a tudatlanság volt oka tulajdonképen azon zűrzavaros állapotnak, mely a déli határokon, jelesül pedig Horvátországban ma is tapasztalható. Az ő buvázkodása actualis politikai jelentőséggel bír. Mint a haza integritásának és politikai egységének rendületlenül hiva, szerencsésen tudja csoportosítani az ő eszméi mellett szóló történelmi adatokat, s azokat meggyőző logikával és nemes hévvel állítja az olvasó elé!

Különféle műveiben Békésvármegye régi fekvéséről, alakulásáról, határainak változásairól, vizrajzi viszonyairól, — szóval a vármegyének régi képéről oly vonásokat közöl, melyek szépen kiegészítik Haan Lajos nagy monografiáját, s egészen új világot vetnek a régi viszonyokra.

Azt hiszem, hogy a szives olvasó a következő sorok olvasásánál meg fog győződni állításom igaz voltáról.

Pesty Frigyes »Az eltűnt vármegyék« című jeles munkájában kimutatja, hogy az a vidék, hol most Békésvármegye fekszik, hajdan *Körösköz*-nek, máskép Comitatus Körösköz neveztetett. 1392-ben a boszniai Szt.-Irenaei káptalan egy Cleyna nevű falut említ, mely e vármegyében feküdt. 1398-ban Zsigmond király szintén e néven nevezi e vármegyét azon okmányban, melyben Maróthy János székely ispánnak Szeghalom, Iráz, Csőkmő és Bukinfalvakat adományozza.

Világos ebből, hogy a Körösköz vármegye a mostani Békés és Biharvármegyék azon területét foglalta magában, mely most a Sebes és a Fekete-Körös vidéket képezi. Nem lehet azonban tudni, hogy honnét nyerte azon vidék a Körösköz Comitatus nevet; mert Comesét, főispánját nem ismerjük. Valószínű, hogy ez csak tájnév volt, mint például a Nyírség, mely régi okmányokban szintén comitatusnak neveztetik.

Pesty Frigyes, kimutatja, hogy a „Comitatus“ kifejezésnek számtalan értelme volt; néha püspökséget, néha megyét, néha várost, néha vidéket jelentett, s ennek megfelelőleg a Comes is néha püspök, néha főispán, néha alispán, néha szolgabíró sőt falusi bíró is volt.¹⁾

Legrégibb időkből felmaradt okmányok szerint 1184—1241. évek között Magyarországnak 72 vármegyéje és ugyanannyi főispánja volt.²⁾

Ezek között Békésvármegye már 1223-ban létezett, de hogy mely kiterjedésben, nem tudjuk.

¹⁾ Pesty Frigyes. *Eltűnt Várm.* I. 5—10. l.

²⁾ Pesty Frigyes. *U. o.* 14—16. l.

Zsigmond király, midőn 1435-ben a honvédelmi rendszert megalapítja, Békésvármegyének is adott utasítást. (Fehér Codex. D. X. 7 köt. 264—267. l.)

Bonfinius Mátyás király, történetírója 56 vármegyét említ egy helyen, (más helyen 75-öt); ezek között ott van Békésvármegye is.

Midőn Magyarország rendei 1447-ben átadták Budavárát Hunyadi János kormányzónak, ez ünnepélyes átadásnál Békésvármegye követői is jelen voltak.¹⁾ Jelen voltak az 1505-ki azon híres rákosi országgyűlésen is, melyen a nemzet azt határozta, hogy soha idegen fejedelmet nem választ magyar királyul. A mohácsi vész után, János király özvegye idejében Békés már Erdélyhez tartozott — s a Tiszántuli megyék közt fordul elő.

Verbőczy Hármas könyvének Heltai által eszközölt fordításának bevezetésében előszámlált vármegyék közt hiányzik Békés; de már 1575-ben megjelent Heltai-féle krónikában meg van; ugyszintén meg van azon lajstromban is, mely, nem tudni ki által, a Verbőczy-féle Tripartitum végére csatoltatott, s mely 1581. és 1584-iki kiadásokban javítottatott.

Midőn 1416-ban Pécssett arról tanácskoztak az ország nagyjai, hogy a török rabságba esett honfiakat miként lehetne kiváltani: abban történt a megállapodás, hogy a vált-ságdíj összeszerzésére az ország minden vidékére tekintélyes férfiak küldessenek, s azok adakozásra serkentsék a tehetősebbeket. Ekkor Békésvármegye is részt vett a tanácskozásban; fájdalom, hogy a tanácskozók neveit nem tudjuk, legfeljebb gyanítjuk, hogy Maróthy ott lehetett. (Fejér X. 8. k. 568. l.) (Pesty I. 33. l.)

A későbbi századokban Békésvármegye területe egészen bizonytalanná lett. Sokszor eltűnik, úgy hogy sem a geog-

¹⁾ U. o. 22. l.

raphusok, sem a historikusok nem említik sehol. Még a megjelent mappán is más, jelesül Torontálmegyébe helyezik azon községeket, melyek régi időtől fogva, mint békésmegyei községek voltak ismeretesek.

Cantellio Jakab földrajzi munkájában Torontál vármegye Bihar- Külső-Szolnok vármegyék szélére van helyezve. Ortelius és Kreckwitz hasonlóképen már a XVII. században oly térképet tettek közzé, melyben Torontál-Marostól éjszakra és Békésmegyével határosnak tüntettetik fel. A XVIII-ik században III. Károly idejében készült Müller-féle térképen azt látjuk, hogy Torontál helyén Temes és Csanádmegyék fordulnak elő, — míg Torontál Békésvármegye területére, sőt a Kunság és Külső-Szolnok megyék helyére is rajzolatott.

Pesty Frigyes, ki e tekintetben beható tanulmányokat tett, az állítja, hogy ezen zürzavaros tévedésekre a hamis nyelvészkedés vezette az írókat. Ugyanis ezek azt gondolták hogy *Torontál* tulajdonkép a *Turon túl* való földet jelenti. Ehez képest Bombardi Mihály az ő topographiai munkájában Torontál határai gyanánt keletről a Berettyó folyót, nyugatról Külső-Szolnokot vagy a Kunságot, délről Csongrádmegyét, éjszokról pedig Szabolcsot teszi. Ezt a tévedést mások is elkövették a nélkül, hogy a dolgot tüzetesebben megvizsgálták volna.

Fölötte érdekes Pesti Frigyesnek e részbeli tanulmánya, mely világosan feltünteti, hogy a II. Rákóczy Ferencz féle forradalom után mily zavart viszonyok voltak hazánkban a megyék területére nézve is.

»A kormány 1720—1721. években Torontál vármegyét Békéssel akarta egyesíteni, de e szándék csak egy kis nehézségbe ütközött, t. i. nem tudták megtalálni Torontál-vármegyét. Békésvármegye a maga részéről több közgyűlésen tiltakozott e tervezett vegyes házasság ellen egy általa *nem ismert* társmegyével. Nevezetesen az 1722-dik évi or-

szágygyűlési követeknek ezt az utasítást adta: »Minthogy az a szándék forog fenn, hogy Torontálvármegye, mely még mai napságig *sem fedeztethetett* fel, országgyűlésileg e nemes vármegyébe, t. i. Békésbe kebeleztessék, ez okból gondoskodjanak a követek, nehogy *ez a képtelenség* valósuljon, és ez által a vármegyére valami teher rovassék; ellen mondás és tiltakozás tétetvén kötelességökké.«¹⁾

Az 1722-iki országgyűlésen csakugyan előfordult e kérdés. Az ország rendei egy bizottságot választottak oly czélból, hogy azt a kérdést tanulmányozza, Torontálmegyét, illetőleg az ahhoz tartozó községeket írja össze, hogy ahhoz képest lehessen határozni, és az adót kivetni. De a kiküldött bizottság nem boldogulhatott. Midőn a községeket össze akarta írni, újra kisült, hogy Torontál ott a hol keresték, t. i. Békésmegye szomszédságában, nem létezik. Még néhány évvel később is, Timon szerint, Torontál és Bácsvármegye oly ismeretlen volt, hogy e megyék valamelyikének követeit az 1729-ki pozsonyi országgyűlésen következő gúnyverssel illették:

Non sedes, ignota fides, dubius Comitatus

Non proprii crines, nuncius iste qui est?²⁾

Ez minden esetre azt bizonyítja, hogy a XVIII. században a földrajzi ismeretek igen gyenge lábon állottak hazánkban; mert mégis nagy tudatlanság kell ahhoz, hogy országos küldöttség nem tudja meghatározni a vármegyék határait; nem tudja kimutatni, hogy voltaképen minő viszony volt Békés- és Torontálvármegyék között!

Igy volt ez más vármegyékkel is.

Tudjuk például, hogy Csanádvármegye is elébb egész Temesvárig és Béga folyóig lenyult; utóbb pedig a Maros jobb partjára szorítottatott vissza; de azért még mindig tekintélyes vármegye maradt, Világos várát is magába foglal-

¹⁾ Pesty. Eltűnt várm. I. 35. l.

²⁾ U. o. 36. l. V. ö. Tudom. Gyűjt. 1833. X. E. 85. l. és Torontálvármegye hajdana 48. l.

ván. Ma pedig a legkisebb vármegyék egyike. Ugy volt hajdan Zarándmegye is, mely a mostani Aradmegyének egész hegyaljai részét magába foglalta; most pediglen, miután idők folytával egy részét Arad, más részét pedig Békés foglalta magába, egészen eltűnt a vármegyék sorából.

A tudománynak, jelesül pedig a történelmi buvárkodásnak egyik legszebb feladatát képezi az: földeríteni ezen változásoknak tulajdonképeni okait.

Ezen okok nem mindig politikai, nem is közigazgatási érdekűek valának. Sokszor egyes nagybirtokosok vagy főispánok saját egyéni érdekeik szerint kebeleztek át egyes részeket a szomszéd vármegyékből saját vármegyéjükbe. A folyton tartó háborúk sok birtokváltozást idéztek elő. A királyi adományok új meg új helyzetet, új meg új érdeket teremtettek. A hatalmasabb családok kérvényekkel járultak a királyok elé, hogy egy vagy más község egyik vagy másik megyébe kebeleztessék. Ehhez nem is kellett mindig a törvényhozásnak hozzájárulása. Így 1422-ben Kompolthy István kérelmére Zsigmond király az előbb Békésvármegyéhez tartozó Ványa községet Hevesvármegye hatósága alá helyezte.¹⁾ Másfelől pedig Hunyady János Magyarország kormányzója 1449-ben Simai Péter és testvérei kérelmére Csejt nevű birtokukat, mely Külső-Szolnokvármegyéhez tartozott, Békésvármegyébe kebelezi át azon indokokból, mert ennek törvényszékéhez közelebb fekszik, s azóta Csejt mindig Békésvármegye területéhez tartozott.

Ugyancsak ezen időtájban történt, hogy Szerep, Gathal, Keményegyház és Porosd nevű birtokok, melyeket Izsáki Miklós Bajoni Istvánnak adott el 1472-ben, Békésmegyéből Biharba kebeleztettek át. Még 1504-ben is említettik, hogy e községek előbb Békésvármegyében feküdtek.²⁾ Zaam, Sáp és Bajom szabolcsmegyei helységeknek Békésvármegyébe

¹⁾ Pesty. i. m. I. k. 38. l.

²⁾ Pesty i. m. I. k. 38. l.

való átkebeleztetését Mátyás király 1459-ben rendelte el, és pedig az illető birtokosoknak, t. i. Bajoni István, Illés és György továbbá Sági Tamás kérelme folytán, mint akiknek egyéb birtokai is Békésvármegyében feküdtek.¹⁾

Igy változott Békésvármegyének területe. Majd nyert, majd veszített néhány községet, úgy amint az illető birtokosok érdeke kívánta.

Néha még az sem volt szükséges, hogy az illető átkebelezett birtok az illető megyével egy összetartozó testet képezzen.

Mátyás király 1473-ban Kállay János kérelmére például megtette azt, hogy a Csanádmegyében fekvő Kaszapereg nevű birtokát a megye hatósága alól kivévén Külső-Szolnok megyéhez kapcsolta. Ebben egy cseppet sem zavarta azon körülmény, hogy Békésvármegye közbeesett, és hogy a Kállaiak ezen birtoka messze feküdt Szolnok megyétől.

Az ilyen esetek gyakori ismételése természetesen nagy zavarokat idézett elő a megyék territorialis és adminisztrationalis viszonyaiban.

Nem is maradtak el a panaszok, melyeknek következtében II. Ulászló idejében 1500. évben törvényhozási lag mondatott ki a 28-ik t. czikkben, hogy valamennyi város, helység és birtok, akarmely egyháznagy, báró vagy nemes tulajdonához tartoztak is, ha azelőtt bizonyos megyéhez tartozván, királyi exemptionalis levelek, vagy bármi szín alatt más megyébe kebelezettek, és abban most áthelyezve találtnak, ismét azon megyéhez kapcsoltassanak, vissza, melynek területéről elválasztattak.

Sokszor előfordult azon eset is, hogy egy határszéli község egyszerre két vármegyéhez tartozott. Ketté szakították, többnyire az átfolyó patak által. A sok között Gyula is fele részben Békéshez, fele részben pedig Zarándhoz tartozott a XVI-ik században. Ilyen *kétféle* községek voltak

¹⁾ Haan L. Békésvárm. hajdana II. 79. l.

még : Nyirbátor, Enesencs, Lugos, Ghimes, Kosztolány, Szered, stb.

A török hódítások korszakában gyakran megtörtént, hogy némely vármegyék eltűntek, illetőleg törvényhatósági tevékenységük megszűnt, s ugyszólván csak eszményileg vagy névleg éltek. Ilyenkor a szétzüllött nemesség és a főurak valamely más vármegye területén tartották megyei gyűléseiket. Igy például Arad és Zaránd Boros-Jenőn ; Hont és Zólyom Korponán ; Békés, Csanád és Bihar Nagyváradon gyűléseztek.¹⁾

A hosszas öldöklő háborúk alatt valódi megyei élet nem is volt. A földes urak úgy mint a nép meggyérültek, elpusztultak. Mikor a lakosságot 1687-ben össze kezdték számítani, azon szomorú tapasztalásra jutottak, hogy az Alföldön voltaképen lakosság nincs is. Mértföldeken lehetett utazni anélkül, hogy csak egyetlen emberrel lehetett volna találkozni ; anélkül, hogy a községek romjainál egyebet láttott volna a szem. A harezok riasztó zaja után irtózatoss csend és nyugalom honolt a pusztákon. A helységekkel jóformán azok nevei is elpusztultak. Az utódok, kik még életben maradtak, alig tudták névszerint előszámlálni a szomszéd romok egykori községeit. A kellemetlen emlékezőstől mindenki borzadt, és az emlékezetből sok név elmosódott.

A béke beálltával következett az ujja szervezés ideje. Nem lévén biztos utmutató, az egyes felmaradt községek és megyék között határvillongások törtek ki. Somogymegye perlekedett Baranyával és a szomszéd Szlavóniával ; Borsod Hevessel ; Bihar Békésvármegyével. Az 1715-ki országgyűlésnek is baja volt ilyen peres ügyekkel.

Majd a földesurak folytattak pert egymás ellen részint régibb birtokaik, részint elköltözött jobbágyaik miatt. Pesty ezekre is igen tanulságos példákat tud felhozni, melyek vármegyénk multjára vonatkozó ismereteinket gyarapítják.

¹⁾ Pesty. I. 49. 1.

Azt gondolom, hogy a fentebbi mutatványok is elegendők annak bebizonyítására, hogy Pesty Frigyes történelmi műveiben igen sok érdekes adat van oly modorban összeállítva, hogy az olvasó egyiránt merithet belőlök gyönyört és tanuságot.

Nem is mondhatok le azon édes reményről, hogy a kitünő tudós férfiú — ígérétéhez képest — személyes megjelenésével és kiválóan becses felolvasásával fogja a békésmegyei régészeti és művelődés-történelmi társulatot megörvendeztetni; s ezzel évkönyvünk tartalmát gazdagítani!

Zsilinszky Mihály.

VIII.

Békésvármegye a magyarnyelv érdekében 1832-ben.

Az ugynevezett »magyarosítás«, vagyis a magyar nemzeti nyelvnek a nem magyar ajku lakosok között való terjesztése nem új dolog e hazában, s nem új törekvés Békésvármegyében sem.

Aki egy vizsgáló tekintetet vet az ez irányban megindult mozgalom eredetére, észre fogja venni, hogy az összesik a latin nyelv diplomatikus méltóságának hanyatlásával. Az alkotmányos szabadság szellemének terjedésével nőtt a magyar nyelv mellett buzgólkodó férfiak bátorsága is. Az 1791: 16-ik, 1792: 7-ik, 1805: 4-ik és 1830: 8-ik törvényezikkek határozottan a magyarnyelv hivatalos tekintélye mellett szóllanak. Magok az írók nagyobb figyelmet kezdtek fordítani a nép nyelvének művelésére; s az elnemzetlenedett mágnások közül gr. Széchényi István megalapítja a magyar tudományos akademiát, melynek főczéljául a tudományoknak magyar nyelven való mivelése tüzetett ki. Nem kevesebbet tett a nemzeti nyelv tekintélyének emelésére a Pesten megalapított állandó színház, mely ismét erősen fokozta a tehetségesebb írók becsvágát.

A nemzeti szellemnek ilyen irányu hatása alatt egyes városok, egyházak és törvényhatóságok gondoskodni kezdtek arról, hogy a magyarnyelv — mint a nemzeti létnek elismert legerősebb biztositéka — a nem magyarajku lakosok között is elterjesztessék.

Tudjuk, hogy e század elejéig a latin nyelv volt a diplomacia, az egyház, az iskola és a közigazgatás, sőt még a törvényhozás nyelve is; de a fentebbi mozgalom által lassankint minden térről leszorult, s helyet adott természet-szerűleg a hazai nyelv uralmának. Ekkor történt az, hogy a magyar korona alá tartozó különféle nemzetiségek azt kérdezték, hogy: melyik hazai nyelv legyen az állam hivatalos nyelve? A természetes válasz az volt, hogy valamint Németországban a német, Franciaországban a francia, Angolországban az angol: úgy Magyarországon is csak a magyar nyelv lehet az állam hivatalos nyelve.

Ebből lett a nemzetiségi harc. Mindenik nemzetiség érezte, hogy nyelvének művelése által fogja leginkább biztosítani egyedi fenmaradását; s ez az oka, hogy a horvátok, a szerbek, a tótok, szászok és oláhok mozogni kezdtek. A nemzeti ébredés korszaka náluk is az ébredés korszaka volt. Mikor Vörösmarty azt énekelte: »Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?« ugyanakkor Schafarik a tót nép régi dicsőségét kereste! Ebből fejlődött ki a féltékenység és kitünt, hogy azok a nemzetiségek, melyek zúgolódás nélkül túrték a latin nyelv uralmát, sőt II. József korában annak védelmére is keltek a német nyelv ellenében, nyakasan ellenszegültek a magyar nyelv uralmának.

A harminczas évek elején egész kis irodalom fejlődött ki a magyar nyelv ügyében. Ezzel szemben a horvátok, tótok és németek (szászok) számtalan röpiratot bocsátottak ki, hogy az jogosulatlan, törvénytelen és szükségtelen törekvés, mely voltaképpen a többi nemzetiségek megölésére van irányozva! Mintha csak a mai korban irt nemzetiségi röpiratokat olvasnók! Ugyanazok az érvek, ugyanazok a gyanúsítások és rágalmak, ugyanazon engesztelhetetlen gyűlölettel ismételtetnek a magyarok ellen. Hogy hová vezetett e gyűlölet a negyvenes években, azt tudjuk: mi lesz a mai versengés vége, az a jövő titka.

Most csak az érdekel bennünket, történeti szempontból, hogy mi történt ez ügyben Békésvármegyében!

Vármegyénk az ugynevezett Vidovich-uralomtól megszabadulva határozottan a szabadelvűség útjára tért. A gyűlések gyakoriabbak, élénkebbek és látogatottabbak lettek. A felébredt nemesség fogékonyságot kezdett tanusítani azon eszmék iránt, melyek a nemzetet a haladás ösvényén lelkesítették. Ezek között első helyet foglalt el a magyar nyelv terjesztése. Eleinte csak magánkörben folyt a tanácskozás a felett, miként lehetne a nagyjában magyar vármegyét egészen megmagyarosítani. Majd 1832-ben nyilvános vármegyei közgyűlésen is hangok emelkedtek az irányban, minek következtetése lőn, hogy a vármegye egy küldöttséget nevezett ki, melynek feladatául tüzetett, hogy „a magyar nyelv terjesztése s divatosabbítása tekintetében különösen e vármegye területén sikeresíthető javaslatokat tegyen.”

A küldöttség tagjai helyesen fogták fel a nagy horderejű kérdés nehézségeit, midőn utalva az újabb törvény szellemére, a magyar tudós társaság megalapítására és a pesti játékszin állandósítására, rámutatnak a magyarosítás legnagyobb veszélyére is, mely szerintük nem más, mint az *erőszakos* eljárás, mely sohasem maradhat visszahatás nélkül.

Hogy miből állottak e küldöttség pozitív javaslatai azt a vármegye közönségének beterjesztett bő és fölötte érdekes *küldöttségi jelentés* fogja legjobban kitüntetni, melynek tartalma szórul-szóra a következő:

Tekintetes nemes Békés Vármegyének az 1832-dik esztendei kisasszony hava 8-dik napján Gyulán tartott közgyűlése' alkalmatosságával:

A' magyar nyelv terjesztése ügyével megbizott választottság következő hivatalos jelentését adá be, — úgymint:

Az 1832-dik esztendő pünkösöd-hava 22-dik 's 23-dik, — és ismét folytatva kisasszony-hava' 7-dik napjain összeült

Gyula mezővárossában azon kiküldöttség, mellynek tekintetes nemes Békes Vármegye múlt esztendei jegyzőkönyvének 618-dik szám alatti közhatározata által a' magyar nyelv' terjesztése, 's divatosabbítása' tekintetében különösen ugyan ezen vármegye' kebelében sikeresíthető javaslatok' adása vala tisztkörébe téve: — jelesül másodalispán vitézlő szent-katolnai Cseh Ferencz úrnak előlülése alatt megjelentek, — zsadányi 's török-szent-miklosi Almásy Alajos gróf császári királyi aranykulesos — dezséri Rudnyánszky Mihály báró — holdmézesi Korneli Ambrus — csepcsényi Csepcsányi Tamás — Stachó János, mindnyája táblabíró, — tiszti fő-ügyész Lengyel Márton, — feőszolgabíró Stummer János, — tiszteletbéli szolgabíró, 's rendszerénti esküdt Boczkó Károly, — szinte rendszerénti esküdt kis-jeszenei Paulovytz Gábor, — és feőjegyző Novák Antal — urak. — Megállapított véleményét 's javaslatit eme kiküldöttség a' következendőkbe foglalva bocsátván a' kiküldő megyei közönség' megbírálása alá. —

Közönségesen elesmért sarkigazság volt, és maradand is az örökké; hogy a' nyelv a' tudományok kulcsa, — az érzelmek' kölesönös tolmácsa. Mennél míveltebb az, annál tanultabb, annál érzékenyebb a' nemzet. Tudni való pedig, hogy csak ott emelkedhetnek valamint eggyes emberek, szinte úgy egész országok is a' polgárisodás (civilisatio) ama magasbb 's diszesbb fokára, — melly a' társasági együttlétel' egyedülvaló, 's legfőbb iránya, — hol az érzés 's tudományok egybesodorva szolgálnak világító szövétnekül. Ott oszlik a' setétség; fényre derül a' jobblét' hajnala; ott ébred a' jónak 's szépnek érzése; gyökeresedik a' józan szabadság; nevededik a' szorgalom; csudákat teszen a' polgári erény; szóval — az élet' boldogító kellemei feltűnnek. — A' hol ellenben, — az anyai nyelv parlagodásban hever 's sínlődik, — jele, hogy ott a' legnagyobb rész tudatlan, — az érzés elfásult 's tompa, — és kivész, kihal ott némünémüképpen

a' nemzet is: — holott a' tudós, csinos nyelv az időnek viharos szélvészeli, 's ádáz ostromai között már rég enyészetbe dült népek dicsőségét még századok múlva is ragyogtatja. — Így görnyeszté rabigába a' hajdan híres Latium' tökéletesített csínú nyelve a' magyarnak saját eredetű anyaszózatját is, és ennek nem csak szélesbb elterjedésébe, kifejlésébe, — de a' polgári igazgatásra, 's törvénykezésre való szabados felvételébe is közönségesen esmért mindenkorigátja volt mind addig, — míg a' hosszas szűnnyadozásból lassudan ébredező nemzeti szellem, — melyet Eő Felsége olly kegyelmes atyai indulattal pártolt, — e' fonákságot átlátván, főként az *utolsó országgyűlésen* alkotott törvény által ama gátot ha nem egészen elhárítani is, legalább rajta erőtvenni, képes nem lőn. A' nemzetten áll tehát most egyedül, hogy e' szerencsés kezdetet kitelhetőképven kövesse, és a' hová régi vágyódással mind addig sikertelenül törekedett, oda kettőztetett igyekezettel, 's állhatatos kitűréssel eljutni serénykedjen. —

Mihezképpest legelőször is országos szempontból vévén a' dolgot; — a' kiküldöttségnek nincs buzgóbb kívánata annál, — hogy a' nemzet' öröklő díszére lételt nyert *magyar tudós társaságnak* a' nevetlen dolgok' megnevezése, — hijános műszavak, 's mesterigék' felállítása, — szóval, a' honnyi nyelv' belső tökéletesebbítése (cultura intensiva) körüli buzgólkodó fáradozást koronázza minél hamarább a' legdicsőbb, legszerencsésbb foganat, — 's fénylő napként terjedjenek világító sugári! — Illy nyelvmívelő társaságok valának a' német és franczia nyelvek mostani álláspontjára való jutásának is kiváltképvenvaló eszközei. Mellynek elérhetését hasonló szorgalom 's állhatatosság mellett a' magyar nyelv kellemetes tiszta eredetiségénél 's fogadékonyságánál fogva lehetetlennek képzelni a' küldöttség nem tud; csak hogy az országszerte különböző szóllásmódra (dialectus) tekintve a' magyar tudós társaság' nyelvmívelő

osztálya az ország' minden részeiből választandó tagokból olvadjon össze. De kívánatos 's országos nyelvtökéltető eszköznek tartja a' küldöttség az olly régtőlfogva czélban lévő budapesti *nemzeti játékszínnek* helyes elvek szerint elrendezve, és derék fenekére állapítva elvalahára létre hozandó felállítását is! —

A' nyelv, ekkénti tökéletesebbítése bizonyára magában eszközlendi majdan azt, hogy a' törvényhatóságok a' magyar föld' nemmagyar részein, és lakossai között is jobb sikerrel munkálódjanak a' kedves anyai szózat' elterjesztésében. Mert a' terjesztési művelődést (*cultura extensiva*) sem könnyíti semmi inkább, mint a' nyelvnek belső becsében való emelkedése. Ez szerzi meg a' már fennálló, 's még alkotandó törvényeknek is erőszak nélkül, — melly csak a' dolog' természeti folyását hátráltatná, — az utókorra is legjótékonyabban kiható foganatját. — Mutat ugyan a' múlt század' kilenczedik tizedje egy példát arra, hogy erőszakkal idegen nyelv terjesztésébe is nem nagy idő alatt mire lehetett menni az országban; — de példa ám az ezen esetet követő időszak arra is, hogy a' vizsontorlás, (*reactio*) ha nincs féken többé, és rést kap, hogy teszi legottan semmivé az erőltetés' képzelt remekjét. — Minél egyéb sorsnak, — az ország idegen ajakú lakosainak olly feles száma mellett — erőszakoltatva valóban a' magyar nyelv önnön honnában is alig nézhet elébe.

Az erőltetés nemtanácsosvoltának ürügye alatt azomban távulról sem czélozza a' küldöttség azt, mintha a' törvényben gyökeredző rendszr bások' sikeresítése is csupán magára lenne hagyatandó; mert ha a' magyar nyelv' terjesztését tárgyazó bár melly intézet magából a' törvényből foly, annak — mint mindennek, a' mi törvényes — foganatosításában a' leghathatósabb eszközökhöz is — mellyek csak módjában állanak a' magyarnak — hozzá nyúlni, — szent hazafiúi kötelesség! De éppen olly hazafiúi kötelességnek es-

méri a' kiküldöttség jelenleg, midőn tudniaillik a' királyi ígéretnél fogva nem sokára megtartandó országgyűlésétől a' haza nemzeti létegesítését (organisatio) is óhajtva várja, — őszinte kivallani azon meggyőződést, hogy a törvényeknek kellene a' nyelv' ügyében elvalahára olly derült alakba öltözködni, melly a' nemzetiség' hézagait betöltse, és a' magyar' díszét fellyebb emelje! —

Mi pedig ezek átaljános tekintetű érdeklése után különösen a' megyét illeti: Békés vármegye ugyan a' magyarlakta alföld térrészeinek azon egyike, mellynek lakosit a' gondosan megőrzött eredeti tiszta magyar nyelvsszabás, bélélyeg, 's szokás kitüntetve esmértett még mindenütt; — mellynek tanácstermében az édes magyar hangnál egyéb ember emlékezetétől fogva nem hallatott; — mellynek jegyzőkönyvei, mindennémű tiszti hivatalos iratai, 's majd minden levelezései régtől ólta magyarul vitettetnek; — mellyben mit csak az 1791-dik esztendei 16-dik, — 1792-diki 7-dik, — 1805-diki 4-dik, — és 1830-diki 8-dik törvényczikkelyeken állapítva tenni lehetett, — megtörtént; — és jelesül az 1806-dik esztendei jegyzőkönyv 355-ik, — és a' múlt esztendei 618-dik szám alatti közhatározatok által a' magyar nyelv a' polgári igazgatás, 's törvénykezés mind azon ágaiba is már, mellyekben annakelőtte még divatban nem volt, felvétettetve; — egy szóval a' magyar nyelv olly közönségessé vagyon tétettetve, hogy a' latán nyelv abba a' Felséggel való jobbagyi értekezéseken, és a' nemmagyar eze-redekkel időnként váltani kellő levelezéseken kívül minden egyéb hivatali használatból már szerencsésen kiküszöbölttnek is mondattathatik. — Örvendetes tapasztalásként járul ehez még az is, — hogy egy kebelbéli uradalom sines többé, melly akár bünfenyítő, akár a polgári kereseteket ítélő úriszékeiben kirekesztőleg a' magyar nyelvet, — habár egyéb uradalmi dolgokban az még néhol nem úgy lenne is, — voltaképpen használatba ne vette volna már. Nem találta

egy községi előljáróság se, melly közdolgait, számadásait, rendszerént magyarul ne szerkeztetné. De vagynak ám a' megyében a' török járom' kivetése után megtelepesített több népes helyek, mellyeknek lakosi maiglan is abajdócz idegen ajkuak. — Ritka példáját lehet ugyan itt már annak is szemlélni, — mint haladtt, és gyarapodott e' vidéken eredeti magyarok tőszomszédságában a' magyarosodás csaknem egészen magára hagyatva is nem nagy idő alatt. — Endrőd helységében tudniaillik melly eredeti tót gyarmath vala, 's jelenleg 5729 lelket számlál, többé tótot találni nem lehet, — lakosinak már régtőlfogva az Isten' ígéje is csupán magyarul hirdettetik. — Szarvas mezővárossa a' magyarosodásra tekintve hasonló kedvező helyezetében 15,701 eredeti tót lakosaival nem sokára ugyanoda juthat, — ha kivált egyházi, 's világi előljáróinak kimutatott e' részbeni példás törekedése ösztönt kap. A' többi kebelbéli még nem magyar községeknek azomba óhajtott megmagyarosítása, mennyiben azokra a' fekvés hathatós befolyása nem oly ígésző, — még itt is igen bölcsőjében találtatik, 's előmeneteles kifejlését már inkább a' közlekedéstől várja. — Illyenek Német-Gyula — Kétegyháza — Tót-komlós — Csaba — Mező-Berénynek pedig nagyobb része, a' melly helyekben a' nemtelenek tavalyi öszveírása szerint öszveleg még 39,127 — lakosok találtatnak, — kiknek egy részt az oláh, egy részt a' német, de legnagyobb részben a' tót nyelv, 's szokás maiglan is egyedülvaló sajátjuk. —

Miután tehát a' polgári igazgatás és közdolgok az előrebotsáttattak szerént itt már úgyis magyarul folynának, a' küldöttség ezen tekintetben még csak némelly pótolagos javaslatokat gondol szűkségeseknek; de azt miképpen lehetne a' kebelbéli idegen ajakú lakosok között is a' törvényekre figyelmezve a' magyar nyelvet elterjeszteni, — tartja feladása legfőbb részének. Vélne tehát, —

I.

*A' polgári igazgatás, és közdolgozók' hivatali
folyamatjára tekintve : —*

1-ször. Hogy addig is, míglen a' magyar nemzet egykor olly szerencsés lehet, — mint reményleni mérész, — anyanyelvének törvényhozási, 's országlási méltóságra való fel-emeltetését kivívni, — az Eő Felségéhez intézendő megyei alázatos felírások is az 1805-dik esztendei törvényczikkely' rendeletéhez képpest meghasított lapokon legyenek magyar, 's deák nyelveken szerkeztetve.

2-szor. Maiglan sem lévén még az adó felosztására, az egyes kulcsnak kidolgozására, nemtelenek öszveírására, a' honnyi pénztár költségeinek előleges kivetésére, az adó le-hajlásának havankénti kimutatására, — 's több e'féle eddig-elő deák nyelven kinyomtatatni szokott rendszabásos hivatali lajstromok magyar példányokban közrebocsátva; — gondolná, hogy e' végre a' nagyméltóságú királyi magyar helytartó Tanácsot illendően megkereshetné a' megyei közönség.

3-szor. Azok közzé, miknek valósúlását a' küldöttség előkellőképpen kívánná, tartozna; — hogy ha már a' magyar érczből veretett pénzekre nézve jelenleg még oda jutni nem lehet is (noha az országgyűlésére küldendő követeknek az iránt is világos útasítást kellene adni) legalább az egyes polgári testek hiteles pecsétjein, mint magyar hatóságok czímerén, — látható körülírások szűnjenek meg már deákok lenni, hanem átaljánfogva magyarra változtassanak által. — A' megyére nézve tehát ez iránt Eő Felségét vélné jobbággyi alázattal megkérendőnek. — A' kebelbéli uradalmaknak pedig, és az egyes községeknek arra határidőt lehetne szabni, — mellyre egy esztendő gondolna elegendőnek — olly módon, hogy azontúl a' nemmagyar körülírású pecséteteket hordozó iratok hivatali elfogadásra számot se tartsanak. — Igy a' megyei hajdúkat czímerező C. B. deák értelmű betűknek is

B. V. betűkkel való feleseréltetését is önként hozná a' magyar létel magával. —

4-szer. Bátor ugyan a' kebelbéli uradalmak, mint fentebb érdekelteztett úriszékieket magyarul vitetik, — azokban egyebet magyar szerkeztetéseknel bé sem vesznek: vagynak mindazonáltal tudvalévőképben még némellyek, — talán mivel birtokosai a' magyar nyelvben magok is járatlanok, — mellyek minden egyéb uradalmi dolgaik' folytatásában idegen nyelveket használnak. Az ilyeneket tehát a' legujabb törvényre, és abból folyó hazafiúi kötelességekre emlékeztetve felszólítandóknak véli a' küldöttség, hogy számadásaikat, és az ezekkel szövetkező tárgyakat, — de egyáltalánfogva minden hivatalos dolgaikat is vitessék magyar nyelven. Különösen pedig hogy miután a' magyarul nem tudókat a' törvény minden közhivatalból kirekeszti, — tisztjeik' választásában a' törvény' ezen czikkhelyét figyelemben tartani ők is buzgólkodjanak. — Magában értetődven, hogy az uradalmaktól a' megyei közönség eleibe kerülendő nemmagyar iratok semmi esetben sem lehetnek elfogadhatók. — Szükséges

5-ször. Hogy a' kebelbéli községek is, — ha netalán még valamellyik a' magyar nyelvet dolgainak minden nemeiben bé nem vette volna, — kirekesztőleg annak használására útasíttassanak, és annálfogva se bíró, se jegyző, se esküdt, se egyéb rendtartásbéli foglalatossággal megbízott községi előljáró, vagy szolga sehol se lehessen, a' ki magyarul nem tud. — Melly részt a' földesuraknak is tökéletesen ide hajló rokon szándékjok felől a' küldöttség kétekedni sem akar. — De szükséges

6-szor. Hogy a' czéhek is inntentúl a' vándorlókönyveknek, 's felszabadító leveleiknek egyedül magyar nyelven való kiadására köteleztessenek; és a' tulajdonképpenvaló magyarvagy erdélyországi eredetű mesterlegény, ha magyarul nem tud, mesternek se avattathasson fel egy a' végre kiszabandó, és talán három esztendőknben megállapítható határidőnek

eltelte után ; — a' külföldről bevándorlókra azonban ez akkor sem értetődhetvén, — 's soha ki se terjeszkedhetvén. — Végre

7-szer. Minthogy a' magyarnak eredeti saját nemzeti-sége valóban csonka mind addig, míg a' köntös' szabása idegen, — a' kül- vagy felülírások átaljánvéve nem magyarok — a' kalmárkodási, vendégházi, mesterségi, 's több efféle czímerek német nyelven jeleltek, — a' hirdetmények' és jelentések' igen sok nemei németek, — de számtalan közrendtartásijelszavak is kölesönvett hangok, maradnak ; — sőt addig csudálkozni sem lehetne azon, ha a' nemzetiséget illy szembeszökőképpen árnyékozó beférkezések mellett a' csupán ezekről ítélni vágyó külföldi vándor a' magyart ön-nön honnyában is keresni indulna ! — Azért ugyan a' közdolgok' sorába véli tartozandóknak a' kiküldöttség az arra is fordítandó gondos figyelmet, hogy a' mibe, 's mennyire csak még kíváztatik, — Békes a' nemzetiség ezen külső esmértetőbélyegeinek se legyen híjjával.

II.

A' megyében honnyos idegenajakú néposztálynak irányba vett magyarosítására tekintve : —

A' jövődő kornak irányát semmi sem adja úgy meg, mint a' nevelés ; a' nemzeti csinosulásnak sincsen ennél jótékonyabb 's hatásabb eszköze ; ennek útján fejtődzhetik ki csak egyedül szélesbb kiterjedésben az értelmességgel, a' nyelv is. — Ugyanazért nem is tanácsos erejét aggfák' többnyire sikertelen hajtogatásában vesztegetni, — midőn a' gyenge csemete önként hajlik, és így a' nevendék tót, német, vagy oláh gyermek is bizonyára inkább formálódhatik valódi magyar polgárrá, mint már a' más nyelv, vagy szokás' felvételére természetileg kevesebbé fogadékony életkorban lévő szülék : — csak el ne csüggedjen, s' a' szükséges áldozatoktól a' magyar maga ne vonakodjon !! Minthogy pedig a' nevelés

leginkább az egyházi vallásos gyakorlások, és iskolai tanítás' útján adatik meg az ifjuságnak, — és a' tartományi helyekben ugyancsak kirekesztőleg a' papság 's *ennek alájave-tett tanítóknak* kezében volna ; — vélné a' kiküldöttség, — hogy :

1-ször. Mivel az utolsó törvény' értelme szerint közhi-vatalokat csak magyarul tudók viselhetnek, — a' kebelbéli nemmagyar helyekben is többé se pap, se tanító, vagy mester ne lehessen, ki magyarul nem tud. A' nagyméltóságú magyar királyi helytartó Tanács lenne tehát megkéretendő, hogy ezen intézetnek minden vallásra nézve a' maga útján fogad-natot szerezni minél hathatósabban méltóztasson ; — azomban különösen az illető uradalmakat is fel kellene szóllítani, hogy kebelekre magyarul nem tudó papot, vagy tanítót semmi esetre bé ne fogadjanak.

2-szor. Ha pedig valahol jelenleg is volna a' megyében lelkipásztor, vagy tanító, ki magyarul nem tud' — ama' kö-teleztessen magyar káplányt tartani, — emezeknek pedig en-gedtessen a' magyar nyelv' tanulására három esztendőre ki-terjesztendő határidő, melyen túl, ha azalatt a' magyar nyelv-ben éppen semmi előmenetelt sem tett, de azt tenni sem törekedett, — *hivatalának is legottan kárát lássa*. Ekként

3-szor. Kötelességekbe tétethetne a' lelkipásztoroknak vallás külömbisége nélkül, hogy az isten igéjének hirdetésé-ben, — énekes dicsőítésében, — szóval az ájtatosságok' min-den nemeiben magyar szertartást hozzanak bé. Ott azonban, hol az uralkodó idegen szózatot egészen számkivetni most még lehetetlen, — gyakorolják legalább a' nyilvános isteni-szolgálatot időnként felváltva mindjárt magyarul is. — Meg kellene

4-szer. Ugyan a' lelkipásztoroknak *hagyni*, hogy a' ke-resztelési, házasodási, és temetési anyakönyveket ennekutánna szerkeztessék magyarul, — az eddig elő deákul készületekből pedig magyarul tegyék kiadásait. — Miknek hathatós el-

rendelésére a' kebelbéli minden felekezetű egyházikormányok volnának megkeresendőik. Mi pedig

5-ször. A' tanítókat és iskolamestereket nézi; — szükséges, hogy ezek a' falusi 's mezővárosi iskolákba járó mind fiú, mind leánygyermekeknek oktatásában kirekesztőleg egyedül a' magyar nyelvet használják, — jelesül az írást, olvasást, számvetést, imádságokat, 's *vallásos dolgokat csak magyarul tanítsák*; — az utóbbiakat ott, hol azt még a' helybéli körülállások elkerülhetetlenül megkívánják a' nevelődőkek' anyanyelvén is megmagyarázhatván. — Minek sikeresebbvoltára nézve az illető iskolai igazgatásoknak megkeresését, sőt az ezekkel kezeltfogva való munkálkodást mellőzhetetlennek tartja a' kiküldöttség.

6-szor. Tagadhatatlan ezek szerint, hogy a' nemzet' ebbéli törvényes czélzásait tettelegesen elősegíteni kíváltképpen az illető lelkipásztoroknak 's tanítóknak áll módjokban, tehetségekben; — hévvel ajánltasson tehát ezek eme' előtők megnyiló érdempálya' követésében a' legnagyobb hazafiúi buzgóság; — különösen serkentessenek arra, hogy a' benek egyesülő közbizodalomnak 's várakozásnak nem csak az elejekbe szabandó intézetek szerint, hanem minden kitelhető útonmódon megfeleljenek. Mit az által leginkább fognak teljesíthetni, ha a' magyar nyelvet megkedveltetni, és a' szüléket minél sikeresebben reábirni törekszenek, hogy gyermekeiket az esztendő szakaszainak különböztetése nélkül folyvást az iskolába jártassák.

7-szer. Minthogy pedig legserkentőbb ösztönt e' részt is az osztandó jutalmak adnának, mellyek nélkül a' legtiszább szándék sikeres valósulása is kétséges; — szóllíttasanak fel a' megyebéli birtokos urak, és minden renden lévő honnfiak, hogy bőkezű adakozásaikkal jőjjenek segédül, — 's kiki tehetségéhez képpest siessen e' részt is a' haza' oltárára áldozatot tenni. —

8-szor. Igen helyesnek, 's bizonyos előmenetelt ígérő-

nek tartja a' kiküldöttség, ha a' nemmagyar helységbeli lakosok jó úton módon arra is reászoktattatnának, 's birattatnának, hogy mind két nembéli gyermekeiket ha csak annyi időre is, melly alatt magyarul megtanúlni képesek, tősgyökeres magyar helyekre vinnék el, vagy szegődtetnék bé. — A' eserét sem tartja czélaránytalan módnak a' kiküldöttség, — kivált a' leánynevedékeknek, mint jövődöbéli anyáknak igen fontos érdekű megmagyarosíthatása' tekintetéből. —

9-szer. Minthogy pedig a' megmagyarosítandó kebelbéli lakosok legnagyobb részben az ágostai vallástételt követők között valók lennének; ugyanazért azoknak Mező-Berényben találtató kolosokat (Gymnasium) különösebb figyelemre is méltónak tartja a' kiküldöttség. És habár ezen jeles iskolai intézet esméretes saját ösztönétől is csupán azt várná, a' mi a' magyar nemzetiségre dicső, jó, 's felséges; — mindazonáltal annak igazgatását is felszöllítandónak vélné, — hogy a' magyar nyelvnek nevelésáltali terjesztése ügyében még számos tennivalóknak maga részéről is kitelhetőképven leendő gyámolítását ezután meg inkább esmérje önnön érdekei legelsöbbikének. —

Ezen javaslatit végre a' kiküldöttség azzal fejezi bé, — hogy az ezen, 's már ennekelötte hozott megyei rendszabásoknak tellyesítését, — az azok' foganatjára való felügyelést, — szóval a' magyar nyelv' 's nemzetiség' egész ügyét e' megyére nézve is egy *különös választottságra* (mellynek jelesül az ágostai vallást követők' békés-bánáti kerületi előljárójok is tagjává tétethetne) kellene bízni. — Tisztéhez tartozhatna ennek

a) hogy a' magyarosodást a' járásbéli tisztviselőkkel, és illető földesurakkal egyetértve, 's mindenütt a' helybéli körülállásokhoz mérsékelve előbbrevinni iparkodjon; —

b) hogy ennek eszközölhetése okáért a' fentebbi pontok szerént szükséges felszöllításokat egész hatósággal tellyesítse, és tellyesíttesse;

c) hogy a' megjutalmazásokra, és a' magyar nyelv' egyéb terjesztési céljaira teendő adakozásokat beszédje;

d) hogy az ebből összeállandó summáknak 's jövedelmeknek magok rendeltetésekre egy a' végre, a' teendő ajánlatokkal iránylatosan külön kidolgozandó terv (planum) szerint, leendő kiadása, 's hováfordítása számadás terhe alatt tölle függjön; —

e) hogy mind a' tanítók' szorgalma, mind a' nevendékek' előmenetele felől szerzendő körülállásos bizonyos tudomány, 's tapasztalás okáért az iskolákat a' divatos félvénekénti próbatételek' alkalmával sorba vizsgálja, 's látogassa meg; — az érdemeseket jutalmazza, 's dícsérje; — a' vesztetűlőket haladásra ébressze; — és a' hol hibát lát, egész lelkesedéssel vesse magát közbe, hogy az megigazíttasson; — évenként pedig mindeneket kimerítő hivatalos jelentésbe foglalva, — mellybe a' körülállásokhoz, és szellemhez idomítandó újabb javaslatok is megadathatnak, — terjesszen a' megyei közönségnek elejébe. — Költ mint fentebb — főjegyző Novák Antal m. k. mint kiküldöttségi pennavivő által.

V é g z é s .

A' küldöttségnek a' felvett II ik osztálybeli javaslati közül ugyan a második szám alattira nézve, — minthogy az egybengyúlt Rendek előtt bizonyossan tudva lenne, hogy az egész megyében már olyan lelkipásztor, vagy tanító iskolamester, ki magyarul nem tudna, nincs, — az a' megjegyzés, hogy e'ként a' szándéklott határidő kiszabásának szüksége, miután a' kebelbeli lakosok' magyarosodásra törekedő buzgó lelkesedéseknél fogva annak jövőndő esetét feltenni még kevesebbé lehet, — önként elenyészik. —

Ellenben a' kiküldöttségnek minden egyéb javaslatit a' Rendek is a' megyére sikerrel alkalmaztathatóknak nézván, elfogadtattak, és kötelezőerővel felruháztattak. — Mihezképest az I-ső osztálybeli második, valamint a' II-ik osztály-

beli első számalatti javaslatokhoz képpest megkerestetik a' nagyméltóságú királyi magyar helytartó Tanács. Az I-ső osztálybeli harmadik számalattinak következésében pedig és értelmében Eő Felsége kérettetik meg jobbágyi hódolattal. Továbbá a' II-ik osztálybeli harmadik, negyedik, 's ötödik számalatti javaslatok szerint külön írandó levelek által fognak felszóllíttatni a' nagyváradi római szertartású Püspök úr, ki egyszersmind a' kerületi iskolai királyi feőigazgató is, — úgy szinte a' görög nem egyesült, 's ágostai vallást követőknek illető egyházi kormányok, és iskolai előljáróságok is.

Minden egyebeknek pedig ezen javaslatok sinórmértéken leendő elintézése a' jelentésttévő kiküldöttségnek, — melyhez az ágostai vallást követők részéről, ezennel azok kerületbéli egyházi öregbikje szarvasi lekipásztor Simon Sámuel hozzá csatoltatik, hagyatik folytatva is tisztkörébe; — járásbéli tiszttviselő urak is azt kitelhetőképpen támogatni kötelességeknak esmervén. — És hogy ezen rendeletek pontos megtartásában, s' tartattatásában azok nem esmérése vagy tudása okúl ne vétethessen, ugyanazok a' jelen közvégzéssel egyetembe kinyomtattatni; — a'ként az egész megyében közhírré tétetni; — a' kebelbéli tisztikarnak, illető uradalmaknak, és egyházi tagoknak, községi előljáróknak kiadatlatni, — határozattak. Végre résszerént viszontagló készségből, résszerént mint nemzeti közügynek országos elszivárgása okáért megküldettetnek az ország minden nemes vármegyéjinek, és a' külön adózó kerületeknek is.

Írá, és kiadá:
Novák Antal m. k.
feőjegyző.

IX.

**Két magyar történelmi okmány
a XVII-ik századból.**

I.

Instructio Groso Dionisio Bánffi ad Sacratissimam Romanorum Imperatoriam Mattem per regni Status expedito data Anno 1665. die 16. Martii.

Isten fölívén ő Kegyelemét Bécsben Római Császárhoz ő Felségéhez szőlő alázatos levelünket adja meg, azt megadván, legelsőben is igen alázatosan köszönje meg, mind az mi Kglmes Urunk, mind mierántunk ezekben az fenforgó boldogtalalan állapotokban ő Felségének hozzánk megmutatott atyai Kegyességét, mely ha nem járult volna megvalljuk csalhatatlanul magunkra hagyattatván (akkor is úgy hitük, mostan is úgy hisszük) egészen elfoglaltatott volna az hatalmas nemzettől Erdélyországa, sőt ennek utánna is, ha Isten után a Kereszténység fegyverének félelme meg nem tartóztatja őket, azon veszedelemtől tartunk országul.

Köszönje meg ő Kglme azt is ő Felségének, hogy noha a békesség végmenetelének előtte ő Felségét alázatos könyörgésünkkel meg nem találtuk, nyavalyainknak (?) speciesit és punctumit per particularia megjelentvén, mindazáltal mint keresztény Istenfélő Monarcha in generali posito in..... az említett békességnek conditói közzé régi állapotunkban való helyreállításunkat egyszersmind illendő szókkal megjelentvén azt is, hogy az két hatalmas nemzet között végbe ment békességnek hire még Erdélyben köztünk nem halla-

tott volt, midőn Szeptemberben beesületes atyánkfiát nemzetes Teleki Mihály uramat expediáltuk volna ő Felségéhez nyomorúságainknak megjelentésére, és azoknak megorvoslása felől való könyörgésre, — ki Szakmárig érkezvén találkozott szemben az ő Felsége méltóságos ur hívével belső titoktanácsával és plenipotentiariusával Gróf Rottal János urunkkal ő Nsgával, ugyan az ő nagy javallásából is nem ment följobb, hanem ő Nsgának, ugymint ő Felsége Plenipotentiariumának mondta meg az reá bizottakat követségünket, sőt (ugy értjük) in veris paribus neki is adta a neki adott Instructionkat, melyben mi lett légyen, kétség nélkül ő Felségének nyilván vannak. Mindezek így lévén nem az ő Felsége kegyelmességének megvetése miatt történt, hogy az békességnek végben menése előtt ő Felsége elébe követünk föl nem ment, hanem az békességnek ilyen hirtelen, és megvalljuk az mi elménket felül haladó alkalmatossággal való végbemenése rekesztett ki bennünket az időből. Könyörgünk azért igen alázatosan ő Felségének, vétkül ezt minekünk ne tulajdonítsa, hanem az mely kegyességet eddig mirajtunk föntartott, továbbá is azont ránk terjeszteni méltóztassék, melyre igen jó alkalmatosság vagyon fen, (marczizzor) másodszor in generali posito (est permissum) inseráltatva lévén az békességben régi állapotunkban való helyreállításunk, melynek néminemű részei vannak hátra, és micsoda veszedelmes nyavalyáink alatt nyögünk országostul ma is. Noha az ő Felsége méltóságos Plenipotentiariumának belső titoktanácsának, gróf Rottal János urnak ő Nagyságának Teleki Mihály atyánkfia által iteratis vicibus megjelentettük, nem is kételkedünk benne, mindezek ő Felsége előtt nyilván vannak, mind az által egy s két szóval szükségképpen meg kell említenünk, nem lehetvén fájdalomunkat hallgatással elmulatnunk.

Két kiváltképen sulyos nyavalyáink vannak, melyeknek megorvoslását isten után az ő Felsége kegyelmessége által

várjuk s reméljük. Első: hogy az mely tartományok, kastélyok, faluk az váradi várnak megvételekor adatott Ali Passa hitlevele ellen elfoglaltattak tőlünk, az az ő Felsége méltóságos interpositiója által visszaadassanak, úgy mint Pap lezö (?) Telegd, Belényes, Sólomkő, Kereki, Kereszt-szeg, Szalonta, Sarkad, Adorján, Bajom, Zsáka, Szentjób, Petrelin, Palota, azon kívül Bihar Kraszna, és Középszolnok vármegyék egészen, Kolos, Doboka, és Belső Szolnok vármegyéknek egy része és Arad, Zörini, Békés, *Zaránd* vármegyéknek eddig tőlünk birattatott részei, melyeket annak előtte is birtanak atyáink, midőn Jenő török kézen volt.... Mely határoknak eligazítására noha az fővezír ő Nagysága mostan követét küldte be Erdélyországba hozzánk (ki is mit fog cselekedni késedelem nélkül tudósítani fogjuk becsületes Atyánkfiaát Bánffy Dénes urt) de az mely nemzettel dolgunk vagyon kelleténél felül ismervén, lehetetlennek tartjuk, hogy római császár ő Felsége kegyelmes urunk interpositiója nélkül azt cselekedje, az mire az Ali Passa hitlevele kötelezné

2. Midőn Jenő, Karansebes, Lugos, Sidóvár az mostani fővezér ő nagysága atyja által tőlünk elvételtek, Várad pedig körülötte levő sok kastélyokkal és tartományokkal még keresztyén kéznél vala, vetett volt országul ránk az az hatalmas nemzet 80,000 tallér adót; Váradot már, hogy valaha kezünkbe jusson (Istentül meglehet ugyan) de reménységünk semi nincs, az pacificationak conditiói is kirekesztvén ennek reménységétől. Ezen kívül egynehány egész tartományok az hódoltatás miatt veszedelemben forogván, melyeket Teleki Mihály atyánkfia által bőségesen megjelentettünk, s mindenik részében reiterálni nem is akarunk, ennek az mi nyomorult hazánknak jobb részei is annyira elpusztítottak, hogy nagyobbára csak az pusztá föld maradott. Ez megirt akadályok miatt teljességgel elégtelenek vagyunk országul az 80,000 tallérnak esztendőnkint való megadására.

Mely két akadályok, ha r. császár urunk ő Felsége ke-

gyelmes interpositiója által nem tolláltatnak és határunk meg nem adatik, adónk az régi állapotban megállattatik, midőn az hatalmas nemzet parancsolatja meghaladván erőnket, véghez nem vihetjük, belénk garázdálkodik s olykor borít el bennünket, mikor a megsegítésnek nem lesz alkalmatossága. — —

(Eredetije a Nemz. Muzeumb. Erdélyországi akták. 204—242. l.)

II.

Deputatusoknak jelentésére adott utasítás 1686-ban Szebenből.

Kegyelmeteknek, mint jóakaró Uraink- s Atyánkfiainak ajánljuk szolgálatunkat!

Kegyelmeteknek tudósítását s az eleikben adatott dolgokban oly szives fáradozását az mi Kegyelmes urunk meghalgatya kegyelmesen, mi pedig közönségessen nagy kedvessen vettük, noha az clavisos resolútiókban az mit Kegyelmetek az márgóra irt, nem tudván beadta-e feleletül Kegyelmetek vagy hogy csak nekünk való memoriáléul tette oda: nehezen igazodtunk el, holott kegyelmeteknek szükséges lett volna nekünk leküldeni azt is punctatim, mint adta be kegyelmetek az mi kívánságainkat; mert tagadhatatlan nem kevés scrupolust szerzett elménkben az is, hogy az ő Felsége Resolútiói nem az mi Instructiónk punctumi rendi szerint adattak ki, holott mi az Religió dolgát első punctumban töttük volt fel; mindazáltal Kegyelmeteknek adott Instructióntól mi recedálni nem akarván, az Resolútiókat mint világosítottuk meg, Kegyelmetek ez Inklusából megláthattya; mivel pedig azon világosítást punctumok szerint sokra nem terjeszthettük, szükségesnek ítéltük, ez különös irásunk által kegyelmeteket bővebben informálnunk, hogy az articulusokat az ő Felsége Ministeri előtt punctatim így világosithassák:

1. Mi az ő Felsége és az Keresztyénség protectiójához nem az szükségétől viseltetvén folyamodtunk, nem lévén az

töröktől semmi megbántódásunk, hanem egyedül csak az ő Felségéhez s az keresztyénséghez való devotióinkból, és hogy megmutassuk magunkat igaz keresztyéneknek lenni. Melyre nézve, hogy ő Felsége annyira való cs. s királyi Kegyelemességét ígérte az segítség iránt, ő Felségének és az Keresztyénségnek mindenkori kötelességgel és szives Devotióval igyekezzük megszolgálni.

2. Igen ambigue lévén irva ő Felsége Resolutiója, azért világosítottuk bővebben az Töröktől elvott helyeinket, melyben ha akadályoskodnak, ilyen ratiókkal állítsa kegyelmekek :

1. Azon vég helyek az Erdélyi fejedelemségnek kezdetitől fogva Erdélyhez birattak; melyről az approbatában világos irások vadnak.

2. Erdély költségével építtettek s munialtattak. *Lugost, Karánsebest* pedig *Szörin* vármegyével edgyütt a Török nem erővel vette el, hanem Barcsai Ákos maga fejedelemségeért adta, melyért az országtól megszententiáztatván megöletett. *Lippa* dolgában ha azt objiciálnák, hogy Bethlen Gábor adta az Töröknek, arra kegyelmekek megfelelhet, hogy ha az Homonnai György nyughatatlansága nem lett volna, *Lippa* Erdélytől el nem esett volna, de az Portának Homonnai az erdélyi fejedelemségért nemcsak Lippát, hanem Jenőt, *Lugost, Karánsebest* is egész *Szörin* vármegyével odaigérte volt, s tanácsosabbnak ítélte Bethlen Gábor az országgal edgyütt Lippával az többit és az ország békességét felváltani, mely arról való articulussinkból extál.

3. *Az egész ország maga kockáztatása.*

4. *Az ő F. hadainak való quartélynak megengedése,* melynek alkalmatosságával pusztul el annyi földünk, mint Erdélynek fele, és mennyi kárunk lett nem sokára az ő Felsége comissáriusi mellé kiküldetett comissáriusink aestimatiójából kegyelmekek megérti.

Jegyzet: a dültbetűs szavak titkos irással írvák.

5. *Ő Felségéhez, az keresztyénséghez való magunk alkalmaztatása, melynek jeleit ő F. és ministerei jól tudják, mikről tudósítottuk.*

6. *Ő Felsége azoknak restitutiói iránt lött sok rendbeli kegyelmes oblatiói.*

7. Ha szintén Váradot, Temesvárt, Nándor-Fehérvárt ő Felsége az Töröktől megveszi is, mindazáltal mint régen ugy in hoc rerum statu is Erdélynek szüntelen fegyverben kell lenni az hozzánk közel lakó Töröktatár nemesség ellen; azért nem kell határi csonkításával enerválni, mert sokszor olyan veszedelmi érkezhetnek, hogy hirtelen ő Felsége sem succurálhat s maga erejével kell magát oltalmazni, az mint lehet.

8. *Ő Felsége ezt az szent hadat ex sola mera christianitate et publico erga Rem chrisnam zelo, ad oppressorum populorum consolationem, et e jugo barbarico liberationem viseli, azért az szolgál ő Felsége mind mostani, mind jövődi csőséges emlékezetire, ha nekünk is az töröktől elvétellett végházaink restituáltatnak, ne mondassák az ő Felsége aemulussi: ha ő Felsége valamelyik Partiumunkbeli végházat magának reserválná, hogy csak maga privatumáért s interesséért hadakozott.*

9. *Az mi példánkon édesednek, vagy kedvetlenednek ő Felségétől s a keresztyénségtől az mi szomszédságunkban lévő nemzetségek országok is.*

10. *Ha magunkat az Törökkel-tatárral Tökölyivel conjungáltuk, vagy velek az az keresztyénség ellen correspondeáltunk volna, ő F. bölcs tanácsi ítéllyék meg azt is an innen az ő F. hadai amint subsistáltak, és hogy telettenek volna ki. Az Tökölyi mellett lévő magyar hadak is ő F. hűségére mint redeáltak volna.*

3. Az feljebb megírt ratiókkal élhetnek ezen Artikulusban, s ha pedig világosítani kell, most micsoda helyeket bir az mi kegyelmes Urunk az Partiumban: Huszt Marmarossal, Kővár vidéke fel- s közép Szolnok vármegyével,

Kraszna vármegye Somlyóval s egy darabja Zaránd Arad vármegyéknek, hódolás nélkül most is birja ezeket az mi kegyelmes urunk ő Nagysága Erdélyhez, sőt Biharvármegye is mind ez ideig az mi kegyelmes Urunknak ő Nagyságának contribuált, azt a Török sem ellenezte. *Ugy az egész Zaránd, Arad, Békés vármegyéknek hódolásképpen való birását is.* Az melyeket pedig az Török elfoglalt, az Deákul mostan irott második Articulusból megérthetik.

4. Ezen Articulusban mi az Magyarorszáiban lévő jószágit értjük az erdélyieknek, melyet ő Felségétől a Török el nem foglalt, hanem most is ő Felsége birja, ugy hiszszük ők is ugy értették.

5. Az Csáky László dolgában világosítani kell, mint árulta el az országot, mint ígérte az ország határit a Töröknek, mennyi adót ígért, mint igyekezte a Fejedelmi széket felfordítani, ma is micsoda istentelen dolgai legyenek ő Nagysága s az ország ellen. Melyeket ha Kegyelmetek jól előadott, meg sem gondoljuk, hogy reservátát hagyjon ő Felsége prajudiciumunkra, akárhol s akár miképpen való promotiójára: hogy csak suis copiis et in confinies Transylvania praeficiet! holott más Confederátusi hadainak, sőt az maga hadainak is ő Felsége extra Confinia Transylvaniae proficialhatja. Mi pedig ugy kívánjuk, hogy soha sehul semminemű szolgálattyában ő Felsége ne adhibéllya, mert ő Felségéhez is nem Keresztyénségből, hanem desperatióból és kételenségből folyamodott, Kegyelmeteknek adott Instructiónknak 9-ik punctuma szerint, egyéberánt most, ha ő Felségét nem respectáltuk volna, az erdélyi birodalomból ki nem ment volna.

6. Hogy Kegyelmetek az márgóra tette az quatuort, igen jól cselekedte, mi is annectáltuk, hogy Approbata Constitutionk szerint légyen, mint azt Kegyelmetek instructiójában is adtuk volt az első punctumban.

7. Ezen articulusban az Electiót és liber Principatust

eléggé magyaráztuk, attól semmiképpen ne is recedáljanak, élvén azokkal az rátiókkal, melyeket in 2-do Articulo letetünk, hoc addito : hogy az Török is az mi törvényünkhöz és szabadságunkhoz nem szóllott : hanem in suo vigore hagyta az mi törvényünket.

8. Ennek ugy is kell lenni, egyébiránt *ne adja Isten, hogy ő F.-nek s az keresztyénségnek vétsünk, elhisszük, hogy ő F. s a keresztyénség is másokkal ellenünk nem conferalt.*

9. Jól vagyon. Csak szintén Kegyelmetek azt vigye végben mellette, hogy ezután mikor Urunknak ő Nagyságának irnak, ne ugy irjanak mint most, hogy Electo Transylvaniae Principi, hanem az Electot hagyják el, mert régen is mint titulálták a Fejedelmeket, ezen két Császárok leveleiből Kegyelmetek megláthattya. Kiket is küldjenek vagy hozzanak vissza.

10. Az szerint legyen, az mint leirattuk.

11. Jól vagyon, az szerint légyen, az mint leirattuk.

12. Ez is jól vagyon különben, csak azok oda ne értesenek sub nomine transfugarum et proditorum, kik valások oppressiójáért elbujdosnak. Melyre nézve annectáltuk Transfugae propter maleficia, kit semmiképpen ki ne hagyjanak; egyebet is szükséges képpen annectáltunk ezen Articulusoknak, melyet beleirassanak, mert az olyan nélkül az statusok contentusok és securusok nem lehetnek, elég példa levén reá, mint jártak az erdélyi statusok Báthori Zsigmond idejében, az *némettel való confederatioval*, mert azt Kegyelmetek megértesse igen jól az miniszterekkel, hogy Erdélyben a dolgok dereka az Statusokon állván, az egész tractát ugy kell folytatni, hogy az Statusoknak contentumával légyen.

13. Ezt is az mi irásunk szerint expediáltassák, mink csak világosítottuk sensusát, nem variáltuk.

14. Ebből *Nándorfejérvárt*, mint instrustiójuk is tartja, és *most is megirtuk, ki ne adják*, megmondhatja Kegyelmetek, ha szintén *Váradot, Temesvárt megveszik is, de mig*

Nándorfejérvár török kézen lesz, addig nekünk bátorságunk nem lehet.

15. Mi azt nem is kívánjuk, hogy az Erdélyi Fejedelmeket és Statusokat Regálissal hívják, annál inkább idevaló privata personákat mert ez a liber Principatusnak is praejudicalna, azért csak úgy irassák, az mint mi irattuk.

16. Kegyelmetek talán nem considerálta a jus superioritatis et feudi alatt mi fekszik. Az superioritáson az értetik, hogy Erdélyi Fejedelem és Erdély ő Felségét mint magyar királyjokat agnoscálják. Melyről az régi Fejedelmek diplomáiban világos írás vagyon. Az Feudum alatt pedig vasallátus fekszik, midőn azért de libero Principatu agitur, quomodo liber esse poterit, si subditus idem vasallus futurus erit. Erre nézve irtuk mi így ebben az articulusban s Kegyelmetek is így irassa. Que loca in Partibus Hungariae ad Principatum Transylvaniae nunquam annexi erant. Mert itt ebben az punktumban nekünk nem praejudical, az más punktumokban akár Erdélyre akár a mostan békességesen biratott, akár az Töröktől elfoglaltatott Partiumban praejudicálna, másképp megcsalják Kegyelmetek bennünket is, ha odairattyák más punctumokban. Ezt Kegyelmetek categorice is declarálja, hogy Erdély és az Partium az jus superioritatis és a Feudit be nem veszi, exremumot tentálnak inkább.

17. Jól vagyon hozzáadván azt, amit mi hozzátettünk.

18. Valamint Kegyelmetek is az margóra feltette, ha abbéli kívánságokra reálépnénk, sokkal többet tenne az Török igájánál. Hasonlóképpen ítéljük mi is. Egyébiránt is hallatlan példa, hogy keresztyén keresztyénnek adózzék; példa Magyarország, mely noha ő Felségének maga Birodalma, mégis ő Felségének adót nem adott, míg ez a nyomoruság reá nem következett, Erdély pedig ő Felségének nem Peculiumja. Hiszen az *mi adót eddig az Töröknek adtunk is még, annyi summát ez után az Török ellen való hadra kellene fordítanunk; hazánk oltalmára, mint hogyha Nándorfejérvárt*

megveszik is, mindenkor kész hadat kell Erdélynek fentartani, nem hogy több adót adnánk nekik. Ennek az szegény hazának lehetetlen is volna egyszersmind adózni, hadakozni, élés, emberbeli segítséget vecturát is adni, és későbbek vagyunk egy lábíg elesni, mintsem ilyen elviselhetetlen igába nyakunkat tenni, mivel ha magunkat reá ajánlanók is, úgy is reá nem érkezhettvén, veszedelem követhetne bennünket, hanem amint ezen 18-a articulusban megírtuk, az mivel lehet ő F.-t, mint az keresztyénségnek fejét s római császárt, nem mint magyar királyt megbecsüljük annak idejében illendő honorariummal, melynek valóságos minéműsége, mint az deákban is megírtuk, áljon az (25) Fejedelmek és Erdély szabadságában, ezen materiában is az mi írtunk stylustól semmiben is ne recedáljanak, mert szántszándékkal nem akartuk itt magyar királynak nevezni, kerülvén a jus superioritatis et Feudit.

Minthogy nem akarták az Nagy-Bányáról való Resolútiót, szükség azt is kegyelmetek urgeálja instructiójok szerint, mert az többször is biratott Erdélyhez.

Az Erdélyiek s Partiumbeliek között akármi rendbéli emberek vétetettek valami dologban ő Felségének, vagy ő Felsege predecessorinak ez ideig, minthogy amik lettenek is, az Töröktől való félelemből és annak parancsolatjából lettenek, mindazok in perpetuum minden bosszuállásnak tovább való fentartásával annihiláltassanak et omnium odiorum memoriae et animis suis egregia fide expellantur: ezért, ha azt kívánnák, hogy mi is a mostani kártételeket engedgyük, nem lehet, mert nem ehez hasonló dolog, mert mi kénytelenségből cselekedtük, az mit cselekedtünk.

Ha valaha Tököllyi uram ő F. hűségére redeálna, soha sem ő F. sem felséges successori Erdélyi fejedelmek és Erdély ellen szolgálatjával nem élnek, sem promoveálják.

Magunk nemzetéből s véréből valók lévén az magyarországi statusok, keresztyénségünk dictálja, hogy alázatosan

instáljunk lelki-testi szabadságunknak egész restitúciója s példátlan oppressiójoknak megorvoslása és az régi formán, a magyar tiszteknek helyében állítása felől ő Felségének: Kegyelmetek azért mennél hathatósabban ebbeli kívánságunkat is adja elő, és fáradozzon az irántok való jó resolútióban.

Akartuk Kegyelmeteknek azt is megirnunk, *hogy ő Felsége hadai* az elmúlt napokban *Szentjóbót megvették*, annak alkalmatosságával Biharvármegyét és azon vármegyének eddig Somlyón gyakorlott törvényes székit Szentjóbhoz applicáltak, az mi Kegyelmes urunk és az ország adaját úgy a privatus embereknek is azon vármegyéből járni szokott adóját is oda exigálják, melyből Kegyelmetek megítélheti az több partiumbeli erősségek felől is mit remélhetünk, ha megvehetik: szükség azért Kglmeteknek annak is megorvoslásában fáradni.

Minemü insolentiákat cselekedtenek és minemü károkat tettenek Máramarosban, Kővár és Lapos vidékén, Kalotaszegben s Szilágyban, mind az Szamosig úgy Debreczenben is, mihelyt estimatorink s cirkálóink bona fide investigálják, Kglmeteket tudósítjuk, mert amint az ő részükről valók eddig aestimáltak, nyole s kilenczszáz kalandja buzát, ötven s hatvan forintra aestimáltak: megítélheti Kglmetek mi csoda estimatorok, ha azért Kglmeteknek ollyat vetnek a szemükre, ne acceptálják, míg mi innét meg nem küldjük Kglmeteknek: Azt Kglmetek úgy higgye, Máramaros, Kővárvidéket, Szilágyot, Kalotaszeget s Debreczent annyira elpusztították, (hogy) nem képes 25 vagy 30 esztendeig helyben álljanak(!) Laposvidéket nem szintén annyira. Ítélt meg Kglmetet Debreczenen az több károkon kívül eddig rántottak négyszázezer forintokat, s mégis kétszázezret kívánnak rajtok, valamikor valami kis reménységet vettünk Kglmetektől, mindenkor újabb prédálásokat tettenek mind az mi Kglmes urunk, s mind pedig az Urak és Főrendek jószágain, sőt égettek is néhány falukat.

Ne csodálja Kglmetek, hogy némely terminusokat az resolutiokban változtatnunk kellett, mert az ilyen dolog miatt ez hazának száját az kása nemcsak egyszer égette meg. Szükség azért felette igen, hogy az mint mi azon Resolutiókat megbővítve leirattuk, semmi résziben attól, még csak egy szóban is, ne recedáljanak; mindenkben hazánk javát s szabadságát forgatván, ami Kglmes Urunkhoz ő Nagyságához s hazánkhoz való szoros kötelességeket s igaz hazafiuságokat magok előtt viselvén: ha mikben pedig ugyancsak megakadnának, rescribáljanak nekünk.

Mit irt Caprara general az mi Kglmes Urunknak ő Nagyságának, Kglmeteknek odaküldöttük.

Kiküldöttünk kegyelmeteknek egy Approbatát is, az ország határainak s *Szörin, Arad, Békés* és több partiumbeli vármegyék állapottyának világosítása kedvéért.

NB. *Ezen diplomát ne csak ő F. confirmálja, hanem ő Felségének minden confederatusi, az keresztyén királyok s fejedelmek is.*

Az megirattunk tizenkilenc Punctumokat, Kglmeteknek több Punctumokkal kell szaporítani, azon dolgokról, melyeket megirtunk, numerusok nélkül, azokat Kglmetek az tizen-nyolczadik articulus eleiben írja, úgy hogy oztán az 18-a legyen utolsó előtt való, és az tizenkilencedik artikulus legyen az utolsó.

Esett ilyen dolog is, hogy Hatházi Gergelyt az mi Kglmes Urunk ő Nagysága régen hivatván maga szolgálatjára, az elmúlt napokban vette magát reá, s mihelt bejött, mentest odakint az Feleségét megfogták, ennek is miért kellett így lenni, nem tudjuk, miért nem szabad ő Nagyságának magyarországi embert szolgájának fogadni? Egyébiránt ítéljék meg, mellyik jobb, ha *Tökölyi Uramat* szolgálja-e oda ki vagy idebe urunkat ő Nagyságát.

Ha visszaadják, az *Pater Dunoddal való tractatust* Kglmetek kérje vissza, mivel már invalidáltak, s az mint Kgl-

metek is írja, hogy *visszaadják, jobb hogy kézhez vegye Kglmetek*, hogysen *ott maradjon*. Ezek után Isten Kglmeteket előtte álló dolgaiban boldogítsa s jó egészségben éltesse.

Szeben, 15. Martii A. 1686.

Kegyelmetek jóakaró Attyafiai Barátai Celsissi. Dni Principis Dni Dni ni Clementmi Consiliarii ac Regni Deputati mp.

Ez után következik egy jelentéktelen utóirat.

Eredetije a Nemz. m. Muzeumb. Erdélyországi akták.

Közli : Zsilinszky Mihály.

II.

Hivatalos közlemények.

Elnöki beszéd,

mellyel a békésmegyei régész-művelődés történelmi egyletnek Orosházán,
1886. október 31-én tartott gyűlését megnyitotta :

Göndöcs Benedek,
egyleti elnök.

Mélyen tisztelt közönség!

Lelkes honleányok és hazafiak!

Orosháza község érdemes előjáróságának szives meghívása folytán a békésmegyei régész-művelődés történelmi egylet készséggel vállalkozott, hogy ez évi vándorgyűlését, e derék község lelkes közönsége körében tartsa meg; s nekem, mint az egylet elnökének, — kiváló öröömre szolgál, hogy kedves tagtársainkat és a megyei közművelődés ügye iránt oly nemes érdeklődést tanusító közönséget, egyletünk körében, ily szép számmal összegyűlve üdvözölhetem. S nem csupán az udvariasság megszokott szólama ez, mint a melynek annál egyéb jelentősége és belső értéke nincs, mert aki hazája és nemzete szellemi előhaladását, s a közművelődés általános elterjedésének nemzeti közérdekét igazán szíven hordozza: annak lehetetlen belső öröme nem gerjednie, midőn a tudomány és közművelődés lelkes pártolóit, ily válogatott és diszes számban egybegyűlni látja, — mivel ezen körülmény, már magában véve is elegendő kezésségül és bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy a közművelődés szent ügye e körben meleg ápolásnak örvend. — Tehát nemesak szívem sugallatából, hanem meggyőződésems belső melegéből fakadó őszinte öröme adok ismételtlen kifejezést, hogy egyletünk vándorgyűlésén, ily diszes számmal egybegyűlve van szerencsém a mélyen tisztelt közönséget üdvözölni.

A valódi magyar vendégszeretetet, a melyel Orosháza község érdemes hatósága és lelkes közönsége egyletünk képviselőit fogadni sziveskedett, ezen, — a közművelődésnek társadalmi uton való terjesztésére szolgáló — mai összejöveteletünket, valóságos örömnapp fényével övezi körül, — s az a meleg rokonszenv, mely az

egylet szívélyes fogadtatásában nyilvánul, élénken érezteti velünk, hogy egyletünk nem vendégül, hanem itthon érezheti magát Orosházán.

Ezen nagyrabecsült kitüntetéssel szemben, szíves elnézésöket kell kérnem, hogy megtisztelő fogadtatásukat, mi — sem ily nagy számmal, sem ily ünnepélyesen nem vagyunk képesek viszonzni. Egyletünk ugyan — a történelmi és régészeti tudomány művelőinek leghirnevesebb országos tekintélyeit szerencsés tagjai közé számítani, — s ezeken kívül, a megye legkiválóbb szellemi tehetségeinek és kitűnőségeinek majdnem összeségét, s a közművelődés iránt érdeklődő megyei nagyközönségnek több százra menő tagját foglalja és egyesíti magában, — vidéki vándorgyűlései alkalmával azonban, az egylet csak képviselőit küldi ki, hogy ezek mintegy újra, meg újra felgyujtsák és fenlobogtassák a közművelődés vezérfáklyáját és új hiveket toborzzanak az egylet zászlaja alá.

Önök a tanusított szívélyes fogadtatás és érdeklődés által, megtisztelik — nem a mi igénytelen személyeinket hanem az eszmét, a minek hirdetői vagyunk, s a czél, a mely egyletünk zászlójára írva van. S ezen eszme, és e czél a maga fönségében, valóban nem csak megérdemli, hogy érte a megyénk minden hű gyermeke lelkesüljön, — de sőt hazafias kötelességül szabja elénk, hogy annak előmozdításán szóval, tettel, áldozatkészséggel vállvetve együtt munkáljon és — tehetsége szerint — jó példával járjon elől mindenikünk.

Egyletünk fő-feladata: — miként ezt minden alkalommal hangsúlyoztatjuk, s a megyei nagyközönséggel megértetni és mindenkinék szívére kötni kívántuk, — hogy a megye multjára, történelmére, közművelődésére vonatkozó, legcsekélyebbnek látszó adatokat, emlékeket is gondosan felkutassa, összegyűjtse, megőrizze, közzé tegye, és így minden lehetőit elkövessen arra nézve, — hogy megyénk története — mint a hazai és nemzeti történelem egyik kiegészítő és alkatrésze -- egykor s lehetőleg mielőbb összeállítva, s a mai és jövő nemzedék tanulságául kiadva legyen. — Működésünk jellemzésül és célunknak mintegy jeligéjül, bizvást elmondhatjuk tehát az Irás szavaival: »*Szedjétek össze a morzsalékokat is, nehogy azok elveszsenek!*«

Ez alkalommal már harmadizben tartja egyletünk vándorgyűlését Orosházán.

Az 1877. évi márczius hó 18-án először itt tartott vándor-

gyűlésünkön, elnöki megnyitó beszédemben vázlatos képét nyújtám e virágzó község multjának. 1715-től kezdve, főbb vonásaiban jelezvén, miként emelkedék ki Orosháza az ősi romokból, s Isten segélyével népének erkölcsös, szorgalmas, becsületes igyekezetével miként fejlődött és haladt fokenként előre, a szellemi és anyagi virágzás mai magaslatára, — legszebb bizonyságául annak, hogy mily csodákat tehet az ész, szorgalom és takarékoság, s mily jólétben boldogul a nép, ha vezérférfiai önzetlenül buzgólkodnak a népnevelés, az erkölcsiség és az okszerű gazdálkodás áldásos terjesztésén.

Második itteni vándorgyűlésünket 1882. augusztus hó 6-án, *Szilágyi Sándor* hirneves tudósunk, egyletünk tiszteletbeli tagja, s a magyar tudományos egyetem könyvtárnoka »*A bekésmegyei hódoltság történetéből.*« tartott nagyérdemű felolvasásával tevé emlékeztetéssé.

Mai vándorgyűlésünk azonban — Orosháza községére nézve kétszeresen emlékeztetéssé és valódi örömnünepé lőn azáltal, hogy épen a mai napon adta ki és mutatja be Orosháza község egyik közszeretben álló lelkésze és jelenlegi országgy. képviselője: nagytiszteletű *Veres József* ur, a szülőföldje iránti szeretetének melegtől áthatva, avatott tollával megírt »*Orosháza.*« monographiáját; — s midőn őt, mint egyletünknek egyik ügybuzgó és munkás tagját — megyénk érdemes monographusainak sorában örömmel üdvözölni sietek, őszinte szívből szerencsét kívánok jeles művéhez, melylyel mai vándorgyűlésünk érdekességét és jelentőségét is emelve, megyénk történelmi irodalmát gazdagítja.

Egyletünk művelődésének kezdettől fogva egyik főirányát képezé: a koronkénti nyilvános felolvasások alkalmával feleleveníteni megyénk egyes jelesebb férfiainak emlékeztetét, kik a közélet terén kiválóbb szerepet játszva, a megye történelmi és társadalmi életére maradandóbb hatást gyakoroltak. Mindig becses alkalmul szolgál az ily jeles férfiak életének — követendő például való előállítás; megezáfolthatlan bizonyítékául annak, hogy csak a magasabb életképeséssel összekötött kiváló erkölcsi és műveltségi túlsúly képes, úgy az egyes egyéneket, mint egész nemzeteket fenntartani és egymás fölé emelni.

Mai vándorgyűlésünknek is egyik érdekes tárgyát képezendi egy ily kegyeletes megemlékezés, — a *Zsilinszky Mihály* egyleti főtitkár és országgyűlési képviselő ur által felolvasandó életrajza —

a lelkes hazafi, Békésmegye egykori népszerű alispánja és országgyűlési képviselője — *Terényi Lajosnak*, — ki épen Orosháza községében kezdte meg nyilvános közszereplését.

Ime, — mélyen tisztelt közönség! — mai vándorgyűlésünk tárgyai és eredményei is, meggyőző bizonyyságaul fognak szolgálni, hogy mily tanulságos és érdekes a mult, s mily fontos és szükséges annak ismerete, hogy helyesen tudjuk felhasználni a jelent, és igyekezzünk jól megalkotni a jövőt; — és hogy ezt elérhessük, szent kötelességünk: hirdetni, és folyvást hangoztatni, hogy a történelem és általában a közművelődés érdekeinek felkarolása, pártolása és előmozdítása oly hazafias kötelesség, a melynek teljesítése a jövő nemzedék háláját, elmulasztása ellenben az utókor méltó megrovását hagyja fönn számunkra. S ha befogja látni még a kevésbbé mivelt néposztály is, hogy a történelem az élet tanító mestere, és a közművelődés terjesztése közös szent czél és magasztos hivatás, akkor — mélyen tisztelt közönség! — be fog következni azon boldog idő, midőn e megyének vegyes ajku, de szívből, lélekben egyaránt hű magyar érzelmű gyermekei a tudomány emlőin táplálkozva, felfogják ismerni a történelemből és ennek tanulságaiból azt a nagy igazságot, a mely a szeretet vallásának is egyik alaptétele, hogy — az ember rendeltetése a földön az, hogy társadalmi együttlétében épen a társadalom által folyvást tökéletesbüljön és boldog legyen, és hogy az a legboldogabb, aki legtöbbet tehetett és tett a mások boldogítására.

És ha ezen igazság átvitetik a gyakorlati élet mezejére is, akkor meg lesz érve a közműveltség, a szellemi felvilágosodás legszébb, legnemesebb gyümölese: a haza, a nemzet és minden egyes polgárainak boldogsága.

Ezen kell tehát munkálnunk, fáradsunk, áldoznunk, lelkünk testünk minden tehetségével, lankadást nem ismerő kitartással, mindnyájunknak kivétel nélkül; — s akkor el fog jönni az az idő, — bizonyosan eljő, — ha mi már meg nem érjük is — az a »szébb kor, mely után buzgó imádság esedez százezrek ajakán;« amidőn eszményünk megvalósuland, s a magyar nemzet — amely századokig volt védbástyája Nyugat-Európának török-tatár ellen, s mellével fogta fel a civilizatióra mért halálos csapásokat, s egy ezredéven át vérével áztatta e három bérczes, négy folyós haza minden rögét, és így — ha sok tekintetben visszamaradt is a művelt nyugat mögött, az csak azért volt, mert nem foghatott

könyvet kezébe, hogy tanuljon, és magát művelje, akkor, midőn mindkét kezét az önvédelem fegyvere igényelte, — de végre saját szelleméből, saját eréjével kifejtett műveltségének fényében és hatalmában, mint az emberiség érdekében tett küzdelmeiért és szolgálataiért, a művelt nemzetek által ölelő karokkal fogadott testvér-nemzet századokról századokra élni és virulni fog!

Ezt várom, ezt remélem én — mélyen tisztelt közönség! — attól az egyetemes törekvéstől, a melynek minden jó magyar hazafit áthatnia kell, s a melynek ébrentartására folytonos emlékeztetésére és ápolására nemcsak hivatva van, de folyvást működik is egyletünk; s ez édes remény egykoron leendő teljesülésének boldogító előérzetében, és a legörvendetesebb siker kívánatával: van szerencsém közgyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítani.

Elnöki zárszó.

Vándorgyűlésünk tárgysorozatát kimerítvén, kedves kötelességemnek tartom, az általam képviselt egylet nevében — Orosháza érdemes előjáróinak a szívélyes meghívásért s a mélyen tisztelt közönségnek rokonszenves fogadtatása és tanusított becses érdeklődéséért, lekötelező figyelméért — hálás köszönetünket kifejezni.

Kérem tartsák meg egyletünk iránt a tapasztalt jóindulatot továbbra is, — s lépjenek be egyletünk tagjai közé minél számosabbban, hogy így együtt működjünk hazánk és megyénk közművelődésének felvirágoztatásán.

Éljen a haza!

Éljen Orosháza lelkes közönsége!

A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi Társulat 1886. okt. 31-én Orosházán tartott közgyűlésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Göndöcs Benedek elnöklete mellett Haán Lajos alelnök, Zsilinszky Mihály főtitkár, Asbóth Kálmán muzeumi segédőr, Veress József, dr. Szeberényi Gusztáv, Harsányi Sándor, Terényi Lajos, Mikolay István, Székács István, Tatay János, Lehoczky József, Gajdács Pál, Csermák Kálmán, Csörföly Lajos, Tavaszai János, Sas István, Kovács István, Márki János, Szeberényi József, Sulyok Ede egyleti tagok és nagy számu válogatott közönség.

1. Elnök az ülést lelkes szavakkal megnyitván, felhívja Zsilinszky Mihályt felolvasásának megkezdésére.

2. Zsilinszky Mihály felolvassa »Terényi Lajos emlékezete« című dolgozatát, melyben az egykori orosházi szolgabírónak, országgyűlési képviselőnek és megyei alispánnak érdemeit és politikai működését élénk színekkel ecsetelve terjeszti elő.

A dolgozat egészterjedelmében az Évkönyvben fog megjelenni.

3. Második felolvasóul Veress József lépett fel, aki »Orosháza multjából« érdekes összehasonlításokat tett a jelennel, s a közönségnek igen élvezetes perczeket szerzett.

A közönség részéről éljenzéssel fogadott ezen értekezés hasonlóképpen az Évkönyvben fog megjelenni.

4. Elnök bezáró szavai után a nagy közönség a lehető legjobb hangulatban eloszolván, a gyűlés zárt üléssé alakult át; itt elnök bemutatá a szepesmegyei történelmi társulat átiratát, melyben a mi egyesületünk arra kéri fel, hogy »kiadványaira nézve csereviszonyba lépjen«, s a szepesmegyei hasonlóczélú egylettel s könyvtára részére eddigi kiadványainknak egy-egy példányát adja ajándécul. Egyidejűleg megküldi egyesületünk számára 1885-ben megjelent első Évkönyvét.

A gyűlés örömmel üdvözli a szepesmegyei történelmi egyesület létrejöttét, s midőn működésének sikert óhajtva az első Évkönyv megküldéséért szíves köszönetet mond, egyuttal elhatározza, hogy a felajánlott csereviszonyt elfogadja, s a maga részéről eddigi kiadványaink egy-egy példányát megküldetni rendeli.

5. Olvastatott Kőrös Kálmán egyleti pénztárnoknak jelentése az egyleti pénztár 188⁵/₆. évi állapotáról, melyből kitűnik, hogy a bevétel összege 337 frt 42 kr., a kiadásoké pedig 252 frt 20 kr. volt. ami 85 frt és 22 kr. többletet tüntet fel; azonban ugyanezen jelentésből kitűnik az is, hogy tagsági dijhátralék 2786 frtra rug.

A gyűlés szomoruan értesült a tagsági dijhátralék nagyságáról, s ennek megszüntetése céljából elhatározá, hogy a hátralékban levő tagok elnök és pénztárnok aláírásával ellátott nyomtatott czédulák által szólíttassanak fel tartozásaiknak 30 nap alatt való törlesztésére; ellenesetben községenkint az egyesület ügyésze fogja a hátralékokat behajtani. Ezen határozat a hátralékos alapítókra is kiterjed.

6. Olvastatott id. Mogyoróssy János muzeumőr jelentése a tárlatnak 188⁵/₆. évi gyarapodásáról; ennek kapcsában abbeli indítványa, hogy a muzeumhelyiség az összegyűlt tárgyak czélszerű elhelyezhetése céljából kibővítettessék.

A gyűlés örömmel értesült a muzeum gyarapodásáról, s midőn ennek kapcsán egyrészt a fáradhatlan muzeumőrnek, másrészt az adakozó közönségnek hálás köszönetet szavaz, a tett indítvány érdemében való végleges határozathozatalát azon időre halasztja, midőn Gyula városának regale-ügye megoldást nyerend.

7. Haan Lajos alelnök új tag gyanánt bejelenti Fehér Béla csabai földbirtokos urat.

Örvendetes tudomásul vétetik, egyuttal az idei Évkönyv az ujonnan bejelentett tagnak megküldetni határoztatik.

8. Ennek kapcsában szőnyegre hozatván a kibővített alapszabályok alapján megindítandó új tevékenység szükségessége, s mindenek előtt új tagoknak és alapítványoknak gyűjtése,

elhatároztatott, hogy a megye értelmiségének azon tagjai, akik eddig egyesületünkbe be nem léptek, belépésre szólíttassanak, egyuttal pedig a községek, társulatok és pénz-

intézetek külön szerkesztendő felhívókban kéressenek fel, hogy közhasznú s eddig is szép eredményeket felmutatni képes egyesületünknek alapítói közé lépni kegyeskedjenek.

9. A jelen jegyzőkönyv hitelesítésére Veres József és Lehoczky József rendes tagok hivatván fel, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette:

Zsilinszky Mihály.

Hitelesítették:

Lehoczky József m. k.,
egyleti vál. tag.

Veress József m. k.,
választmányi tag.

Pénztárnoki jelentés.

Igen Tisztelt Közgyűlés!

A lefolyt 188⁵/₆-iki egyleti évről a pénztárnoki jelentést van szerencsém a következőkben előterjeszteni:

a) Bevételek összege volt	337 frt 42 kr.
b) Kiadásoké	252 frt 20 kr.
<hr/>	
Pénztári maradvány:	85 frt 22 kr.

Vagyoni állapot:

a) Pénztári maradvány	85 frt 22 kr.
b) Alapítványi tőkekövetelés	1400 frt — kr.
c) Alapítványi kamathátralékok	313 frt — kr.
d) Tagsági díjhátralékok	2786 frt — kr.
e) Okmánydíjhátralékok	10 frt — kr.

Összesen: 4594 frt 22 kr.

Kelt B.-Gyulán, 1886. október 30-án.

Kőrös Kálmán,

egyl. pénztárnok.

Jelentése

A békésmegyei régész-művelődéstörténelmi egyesület muzeuma igazgatójának a tárlat 188⁵/₆-ik évi gyarapodásáról.

Egyletünk muzeumi tára ezen XII-ik év folyama alatt ugy a látogatók, mint az adakozók által közérdekeltséget tanusított. Ugyanis ez évben megyénkből, a vidékről és külföldről a nevüket vendégkönyvünkbe beirt látogatók száma ez ideig 312 volt. Ezek közül megemlitendő: Gróf Bardot Lionból, báró Fejérváry Géza m. kir. honvédelmi miniszter, Andrásfy Gyula ezredes, Kovács Kálmán őrnagy táborigaztós, Zsitvay Béla százados, Magyar Gyula budapesti fővárosi bizottmányi tag, Szontagh Gusztáv, Kabos Bálint és Pöcz János békési tanárok, Haviár Lajos mérnök, Dr. Bernolák honvéd főtörzsorvos Kassáról, Papp Gusztáv theolodus Debreczenből, Fenyvessy Zoltán tanuló ugyanonnan, Sáska Zsigmond főhadnagy Kiskun-Szent-Miklósról, P. Szatmáry Károly jeles író Budapestről, Dr. Török Aurél az antropologiai muzeum igazgató Budapestről, Szilávy Béla m. kir. honvéd százados Debreczenből, Krecsányi Ignác szintársulati igazgató, Göndöcs László nejével Veiterschütz Terézzel és Irén leányával N.-Szalontáról, Dr. Zelenyák János Liptó-Szent-Miklósi r. k. lelkész, Bohdaneczky Ignác csehországi kerületi főnök, Gulyás János és Nagy Gyula debreczeni theolodusok, Mogyoróssy Ilona Konopról, Zsilinszky Endre ev. lelkész, Nsgos Rómer Fl. Ferencz apát-kanonok N.-Váradról, Gróf Wenckheim Gézáné szül. Deshayes Jenny, Gr. Wenckheim Károly, Gr. Wenckheim Géza Gerláról, Kovács Károly m. kir. honvéd hadbiztos Budapestről, Szeles Dénes honvéd főhadnagy és lovassági századparancsnok, Jancsovics István ev. lelkész, Simay Lajos szinész Kassáról, Szabó Kálmán a budapesti országos és a magyar történelmi képtár tisztviselője, békésmegyei dobozi születésű hazánkfia; Dobosy Elek Bostonból (Amerikából), Göndöcs Lajos Budáról, Lőrincz Károly gazdatanácsos Székesfehérvárról, Vidovich Menyhért honvéd százados, Vadkerty Ilka Pertik Gyuláné Vácziól.

Pertik Gyula siket-némák tanára a váci kir. orsz. intézetben, Katalin hajadon leányával; Tolnay Kálmán Budapestről, Mikó Miklós nyug. gyomai r. k. plebános, Mogyoróssy János a debreczeni gazdasági intézet II-od éves hallgatója, Mogyoróssy Elek VIII-ik oszt. tanuló Battonyáról, Csomák János kiérdemült r. k. esperes és bárándi plebános, Dr. Gerlóczy Gyula műegyetemi tanár Budapestről fiával if. Gerlóczy Gyula joghallgatóval, Vörös Sándor a kolos-monostori m. kir. gazdasági tanintézet igazgatója stb. stb.

Az adakozók és adományok sorozata következő:

I. Régi és ujabbkori pénzek és érmek:

• Nagyságos Ortutay Terézia urhölgy néhai Scherez József († Aradon 1885. decz. 30.) özvegye említett férje rendeletéből megyei muzeumunk régiségtára részére következő pénzeket és érmeket szíveskedett ajándékolni küldeni:

A) Görög és rómaiakból:

1. Tarentumi Ó Itáliai 1 ezüst pénzt. 2. Quadrans Delfin képletet mutató 1 ezüst pénzt. 3. Thasus szigeti Bachus fővel 1 ezüst. 4. Heraklea ducania, Minerva fővel 1 db. ezüst. 5. Fábia familia 1 d. ezüst érmet. 6. Jul: Burlio familia 1 d. ezüst érmet. 7. Antoninus 3 d. ezüst. 8. Marcus Aurelius 1 d. réz, Commodus 1 d. ezüst. 9. Constantius 1 d. réz, — M. Constantinus 2 d. réz. 10. Gordianus 1 d. réz. 11. Hadrianus 1 d. réz. 12. Justinianus 1 d. r. 13. Licinius 1. d. r. 14. Philipus pater 1 d. ezüst, és 1 d. réz. 15. Severa Augusta 1 d. e. 16. Tiberius 1 d. r. 17. Trojanus 1 d. e. és 1 d. r. 18. L. Aur: Verus 1 d. e. 19. 4 db. ismeretlen ezüst és 4 d. réz pénzt.

B) Honiak és külföldiekből:

IV-ik Béla 4 d. réz. I. Ferdinand 4 d. ezüst. Miksa 1 d. e. I. Leopold 3 d. e. V-ik Ferdinand 3 d. e. I. Ferencz József 4 d. e. I. Ferdinand 1550-ki 1. d. e. Rudolf 1580-ki 1 d. e. II. Ferdinand 1 d. e. I. Leopold 1 d. e. II. Rákóczy 2 d. r. I. József 1706-ki 1 d. e. III. Károly 2 d. e. Mária Terézia 2 d. r. II. Ferencz 1802-ki 2 d. e. I. Ferencz 3 d. r. V. Ferdinand 1 d. r. Ferencz József 4 d. r. III. Ferdinand 1654-ki 1 d. e. VI. Károly 3 d. e. Mária Terézia 1 d. e. Lothringi Ferencz 1752-ki 1 d. e. II. Ferencz

1797-ki 1 d. e. V. Ferdinand 1848-ki 3 d. e. I. Ferencz József 7 d. e. II. Ferdinand 1624—26-ki 2 d. e. Mária Therezia ad usum Belge 1745-ki 1 d. r. I. Leopold 1 d. r. és 9 d. ezüst. Viktor Emánuel 5 d. e. olasz. Lombard velencei 3 d. r. I. Napoleon 4 d. e. Provisorium 1 d. r. II. Viktor Emanuel 3. d. r. IX. Pius pápa 1 d. e. lira. Viktoria 2. d. e. és 2 d. r. angol. Romániai 2 d. r. Ottó görög király 1 d. ezüst. Orosz 16 db. ezüst és 8 d. réz. Szerb 23 db. r. Dalma et Alba (Szt. Mark jelvényével) 1 d. r. Spanyol cartagena $\frac{1}{2}$ Estadó 1812-ki 1. d. r. III. Károly 1786-ki Spanyol és indiai 1. d. ezüst tallért. Sigmond legyel király 1532-ki 1 d. e. János Kazimir 1 d. e. lengyel. III. Zsigmond 3 d. e. lengyel. Stanislaus 1792-ki 1 d. lengyel réz. Buenos Aires 1831-ki 1 d. e., délamerikai. Egyesült állam 1854-ki 1 d. e. fél dollár és One Dieme 1854-ki 1 d. e. pénzt. Károly Ferdinand 1 d. 1635-ki osztrák ezüst fillért. 5 d. török ezüst és 1 d. r. pénzt. XIV. Lajos 2 d. francia 1660-ki ezüst. Republicai 1 d. e. 5 frankos 1848-ki. III. Napoleon 1 d. 2 frankos ezüst; ugyanannak 1 d. 1853-ki 20 cent, 1864—65-ki 50 cent, 2 d. 1867—69-ki, 2 d. 2 fr., 1 d. 2 fr. ezüst. XVI. Lajos 1 d. r. koronázási. Republica 1 d. r. 1815-ki un decime. XV. Lajos 1748-ki 1. d. r. XVI. Lajos 1 d. r. III. Napoleon 2 d. 1854-ki, 56-ki réz 5 centemét. 1 d. 50 cent, 1 d. 10 cent. Meiningeni 1 d. r. 2 pfening. Külföldi különböző évek-ből 5 d. réz. III. Frigyes Vilmos 2 d. e. IV. Frigyes 2. d. e. Anhalt 1 d. r. 1839-ki pfening. Lübek 1 d. e. Max József 3 d. e. bajor; 2 d. r. Salzburg 2 d. r. Schlesvig Holstein 1 d. e. Hannoveriai 1 d. e. és 1 d. r. Schwarz Sándor 1 d. r. Hollandi 1 d. e. Hamburgi 4 d. e. Nassani 2 d. r. Scheviz 5 d. e., 1 d. r. Frankfurti 1 d. e. Rostoki 1 d. r. Badeni 1 d. e., 2 d. r. Szász 1 d. r. Cseh pénz 4 d. ezüst. Szász Frigyes 1 d. e. János 5 d. e. Würtembergi Károly 2 d. e. Vilmos 4. d. e. osztrák birodalmi, 1 d. réz pénzt.

C) Emlék érmekből:

1861-ki emlékérem. Gróf Széchenyi István halála 1860-ik évi emlékérmé. 1861-ki koronázási ólom emlékérem. 1867-ki koronázási ezüst emlékérem. 1852-ik évi londoni világkiállítási ón emlékérem. 1686-ki 1 d. ezüst érem Budavárának felszabadítása emlékérmé. Ferencz József házassági 1 d. e. érme. Ludovika királyné 1808-ik évi koronáztatása 1 d. e. érme. I. Ferencz által

V-ik Ferdinand koronáztatási 1 d. e. érme. Erzsébet m. királyné koronáztatása 1 d. e. érme. XI. Kelemen pápa 1 d. r. érme, 1 d. német 1748-ki réz emlék, 1808-ki naptár rézérem. Bathyány Károly herczeg 1764-ki 1 d. e. emlékérmé. Ferencz Lajos bambergi és würzburgi püspök 1795-ki 1 d. e. érme. A magyar korona orsovai feltalálása 1853-ik évi emlékérmé. XIV. Lajos frank király 1793-ki szabadság 1 d. e. emlékérmé. Zsigmond primás 1793-ki 1 d. e. érme. Károly olmcüzi püspök 1701-ki 1 d. e. érme. Párisi világkiállítás 1867-ki (III. Napoleon) 1 d. réz érmét.

D) Külföldi és hazai bankjegyekből :

XVI. Lajos 1790-iki Trois Cento Livres. Respublique assignat de Cinque cent livres. Török bankjegy. Darlehen, Kassenchein. Ein Thaler 1848. Wien Banco-Zettel 1806, 5 Gulden. National Bank 1858. Ein Gulden. Kossuth bankjegyek 15 kros, 30 kros 1849-iki és egy 2 firtos bankjegyet.

II. Régi tárgyak :

Haviár Lajos mérnök ur, — két darab ép kúp alakú korongon készült cserép edényt; lelhelye orosházi közút építésekör a komlósi utczában 3 cm. mélység az utca közepén hamu rétegben.

III. Őskori magyar ereklyék :

Dr. Török Aurel a budapesti m. kir. antropológai muzeum közbenjöttére Nagyságos Tauffer Emil ur a varasdmegyei lepoglavai országos fegyintézetet főfelügyelő gondnoka — Corvin János, I. Mátyás m. király fiának, lipői és ipolyi herczeg, hunyadi gróf, dalmát és tótországi bán, Békésvármegye főispánjának és fiának Kristóf herczegnek 1886-ik évi július hó 13-án említett közbenjáró által sajátkezüleg létrehozott 18 darabból álló csont képmásait, illetve ereklyéit sziveskedett megküldeni.

Corvin János herczeg 1504-ben 30 éves korában halt el és a lepoglavi Pálos szerzetnek temploma sirboltjába lett eltemetve. Életnagyságu képe az említett szerzet ebédlőfalán lévő falfestményről hiven lett fényképezve a herczeg saját nemzetsége és nejének Frangepan Beatrixnak családí czimereivel.

Végre tisztí jelentésemet ezuttal is azon alázatos kérésem ismétlésével rekesztem be, miszerint — tekintettel arra, hogy a mu-

zeum helyiségei annyira telve vannak régi tárgyakkal, hogy azokba
ujabban érkezendő tárgyakat elhelyezni már-már lehetetlen —
méltóztassék egyleti közgyűlésünk a megye közönsége előtt hat-
hatós közbenjárása és kegyes intézkedése által a megyei muzeum
helyiségének kibővítését kieszközölni.

Kelt B.-Gyulán, 1886. okt. 30-án.

Id. Mogyoróssy János,
muzeumi igazgató.

I.

Felhívás.

A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat pénztárában a legutóbbi választmányi ülésre beterjesztett pénztárnoki jelentés szerint 3099 frt hátralék mellett oly csekély pénztári maradvány mutatkozik, a mely a társulat rendes évi kiadásait főleg a *társulati évkönyv előállítására szükséges költségeket* nem fedezheti, s ez által társulatunk fennállását veszélyezteti.

E körülmény folytán indítatva érezte magát a választmány, hogy a hátralékos kamat és tagdíj tartozásoknak 1887. év január 20-ig leendő lefizetését az illető hátralékosokhoz intézett külön felhívásokban szorgalmazza, s őket hátralékos tartozásaiknak az illető bizományos urak kezeihez leendő lefizetésére azzal hívja fel, hogy ha kötelezettségeiknek a kitűzött határidőben eleget nem tesznek, annak beváltására esetleg a törvény útján fognak köteleztetni.

Erről tek. czimedet oly felkéréssel értesitem, hogy az $\frac{1}{2}$ alatt kitüntetett hátralékok befizetését a saját hatáskörében is szorgalmazni, a befolyandó összegeket kézhez venni s azokat pénztárunkba mielőbb beszállítani, esetleg a netaláni elköltözési, avagy elhalálzási eseteket az egyleti pénztárnok tudomására mielőbb juttatni ne terheltezzék.

B.-Gyulán, 1886. évi deczember hó 19-én.

Göndöcs Benedek,
egyleti elnök.

II.

Felhívás.

A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulatnak a folyó évi október hava 31-én Orosházán tartott közgyűlése alkalmából összeült választmányi ülése elé terjesztett pénztárnoki jelentés oly csekély pénztári maradványt tüntetett fel, hogy a társulat évi rendes kiadásai s különösen a *társulati évkönyv előállítására szükséges költségek* abból egyáltalán nem fedezhetők.

Miután e körülmény szülő oka főleg abban rejlik, hogy a társulat alapító, rendes és pártoló tagjai az alapítvány kamatait, illetve évi rendes tagdíjaikat kellő időben le nem fizetik, s így a kamat és tagdíj hátralékok 3099 frtot tesznek ki, a társulat további fennállásának és üdvös működésének biztosítása arra indította a választmányt, hogy a hátralékos tartozások lefizetése iránt az illető társulati tag urakat sürgősen felhívja.

Tekintve, hogy t. czimed megelőző évekről tartozásban van, a választmány megbízásából és e tekintetben hozott határozatához képest felkérem, hogy a hátralékát, társulatunk jelenlegi gyenge anyagi viszonyainak szives megfigyelése mellett, az 1887. évi január hava 20-ig az ottani bizományos ur kezeihez annyival is inkább lefizetni sziveskedjék, mert ellen esetben ez összeg behajtását az illetékes községi hatóságnál fogja az egylet szorgalmazni.

B.-Gyulán, 1886. évi december hó 19-én.

A kitüntetett hátraléki összegek

hitelélül:

Körös Kálmán,
egyleti pénztárnok.

Göndöcs Benedek,
egyleti elnök.

A szepesmegyei történelmi Társulat felhívása.

A „békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társ.” Tek. Elnökségének
Békés-Csabán.

Tekintetes társulati Elnökség!

A magyar nemzetnek felébredt közszelleme a legujabban lefolyt években eddig páratlan lendületet nyert. A művelt magyar társadalom a legnagyobb készséggel hoz áldozatot a különféle közművelődési czélú egyesületek létesítésére; mert érezi, hogy évek hosszú sorának mulasztásait csak fokozott tevékenységgel pótolhatja s ha magyar elemet megillető szellemi fensőségét fenn akarja tartani, — úgy pótolnunk is kell.

Számos történelmi, régészeti és más közművelődési egyesület keletkezett hazánk különböző vidékein. Mindenik igyekszik a maga körében hasznos szolgálatot tenni a közös nemzeti törekvéseknek, de eddig még a napi lapok és egyes folyóiratok rövid tudósításait kivéve alig birunk tudomással egymásnak működéséről.

A »szepesmegyei történelmi társulat« igazgató választmánya érezve a közművelődési czéllal bíró vidéki társulatok között a közvetlen érintkezés létesítésének szükségét; azon tiszteletteljes kéréssel fordul a Tekintetes társulati Elnökséghez, hogy szerény társulatunkat nagybecsű figyelmére méltatva, azzal a vezetése alatt álló társulat kiadványaira nézve csereviszonyba lépni és társulatunknak alakuló könyvtára részére lehetőleg eddigi kiadványait is ajándékozni sziveskedjék.

Ezen sorainkkal egyidejűleg van szerencsénk megküldeni társulatunknak 1885-ben megjelent első évkönyvét.

A vidéki egyesületek csereviszonyának általánosítása mig egyrészt folytonosan fenntartandja a szellemi kapcsolatot, másrészt — a rendesen nem igen gazdag társulati pénztáraknak megterhelése nélkül — minden vidéki egyesületet pár év alatt tekintélyes és tartalmilag is becses könyvtárnak birtokába juttatja.

Hazafiui üdvözetünk mellett vagyunk Lőcsén, 1886. jan. hó 15.

A Tekintetes társulati Elnökségnek alázatos szolgálai:

Szőnyey Kálmán,

a szepesm. tört. társ. I-ső alelnöke.

Dr. Demkó Kálmán,

a szepesm. tört. társ. titkára.

A békésmegyei

régész- és művelődéstörténelmi egyesület alapszabályai.

I. SZAKASZ.

Az egyesület czíme, czélja, s eszközei a cél elérésére.

1. §. Az egyesület czíme: »Békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi egyesület«; — székhelye: B.-Gyula; — hivatalos nyelve: magyar.

2. §. Az egyesület czélja általában a közművelődés előmozdítása, különösen pedig: felkutatni és egybegyűjteni mindazt, a mi a tudomány irodalom és művészet-, az ipar- és kereskedelem, a gazdaság és földművelés, a politika és közélet terén mint megyei nevezetesség tűnik fel, megszerezni e megyebeli kitűnő férfiak arcképeit, életrajzeit és műveit; — természetben, vagy legalább fényképezve megőrizni, a koronként változó megyei népviseletet; egybegyűjteni, az állat- és növényország különböző fajainak e megyében található ritkább példányait; — a végpusztulástól megóvni a megyében található történelmi emlékü romokat; felkutatni a megyében elszórtan létező, vagy a megyére vonatkozó mindenemű régiségeket, történelmi emlékeket, okmányokat, nyomtatványokat, nemesi czimereket, községek pecsétjeit, s mindezeket adományozás — esetleg vétel útján összegyűjtve az elpusztulástól megóvni, meg nem szerezhető tárgyakról lehetőleg másolatot venni, s mindezen működés eredményét, a B.-Gyulán létesítendő, s az egyesület létrejövetelének napjától kezdve minden időre Békésmegye tulajdonát képező, állandó, megyei régiség- és művelődéstörténelmi tárlatban. összpontosítani, s a nagy közönség használatára, régé-

szet- és közművelődéstörténelmének megkedveltetése, s az ez iránt minél szélesebb körű érdekeltség felébresztésére, a megye által e célra felajánlott nyilvános helyiségekben kiállítani.

3. §. E cél elérésére az egylet nemcsak a szakképzettek és szakkedvelők egyesítése, közművelődési-, történelmi-, régiség- és természettudományi-, földrajzi- statistikai és társadalmi irányú dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyűlések tartása, alkalmas helyeken régészeti ásatások és történelmi nyomozások eszközlése, könyv- és levéltár berendezése, nemkülönben a műemlékek, régiségek, tanulmányozása és ismeretése által törekszik.

II. SZAKASZ.

Az egylet tagjai.

4. §. Az egylet tagjai négyfélék, u. m. tiszteletbeliek, alapítók, rendesek és pártolók.

5. §. Tiszteletbeli tagokul oly férfiak választatnak, kik a régészeti és szaktudományok fejlesztése- és művelésében maguknak kitűnő érdemeket szereztek. Külföldi egyének csak a m. kir. belügyminiszterium előleges beleegyezése mellett választhatók az egyesület tiszteletbeli tagjaivá.

6. §. Alapító tagok azok, kik az egylet céljainak előmozdításához, készpénzben vagy ezen összegnek megfelelő értékpapírban, 100 o. é. frtnyi alapítvánnyal járulnak; mely összegnek 6% kamatját kötelesek évenként mindaddig az egylet pénztárába fizetni, míg az alapítványi tőkét le nem fizetik.

7. §. Rendes tagok azok, kik három éven át, évenkénti 3 o. é. frt fizetésére kötelezik magukat; a mely fizetési kötelezettség azonban az illető tag halálával, a három év elforgása előtt is megszűnik. — Ha valamely rendes tag a három év eltelte után az egyletből ki akar lépni, köteles ebbeli szándékát az igazgatóválasztmánynak írásban bejelenteni, különben úgy tekintetik, mint ki e szakaszban kijelölt kötelezettségeit hallgatag vállalja el ujabb 3 évre.

8. §. Pártoló tagok azok, kik minden további kötelezettség nélkül, az egylet pénztárába, három éven át, évenként 1 o. ért. forintot fizetnek.

9. §. Minden alapító- és rendes tag az egyletbe lépése al-

kalmával oklevelet nyer, melyért egyszersmindenkorra 2 o. ért. forintot köteles fizetni, mely összeg a tárlat felszerelésére fog fordíttatni.

III. SZAKASZ.

Az egylet kormányzata.

10. §. Az egylet ügyeit az igazgató-választmány vezeti, mely 24 választmányi tagból, s az alább elsorolandó tisztviselőkből áll, kiket a közgyűlés az alapító és rendes tagokból 3 évi időtartamra választ.

11. §. Az egylet tisztviselői a következők: a) az elnök, b) az alelnök, c) az irodalmi és hivatalos írásbeli teendők végzésére a főtitkár, titkár, másodtitkár és jegyző, d) a társulati igazgató (őr), e) pénztárnok, f) az ügyész.

IV. SZAKASZ.

Az egylet tisztviselőinek hatásköre.

12. §. Az elnök az egylet képviselője, hatóságok és harmadik személyek irányában; ő hívja össze a közgyűlést, és a választmányi üléseket, mindezekben elnököl, s csak a szavazatok egyenlősége esetében szavaz. Sürgősebb fizetéseket 50 frt erejéig utalványoz, de ezt a legközelebbi választmányi ülésen, utólagos jóváhagyás végett bejelenti. Tiszti állásánál fogva kizárólag hivatalosan jelen alapszabályok s az ügyrend szigorú megtartása felett őrködni. Joga van az egyleti pénztárt bármikor megvizsgálni.

13. §. Az alelnök — a működésében esetleg akadályozott elnököt pótolja.

14. §. A főtitkár, vagy ennek akadályozása esetén a titkár jelentést tesz a köz- és választmányi-gyűléseken az egylet tudományos működésének minden mozzanatáról s szerkeszti az egylet évkönyveit és kiadványait, melyeknek egy példányát a közgyűlésnek, másikat pedig s magyar muzeum igazgatóságának terjeszti fel. A jegyző — ki az egylet pénzerejéhez képest tiszteletdíjban is részesül — a köz- és választmányi gyűléseken a jegyzőkönyvet vezeti, ő viszi az egyletnek összes levelezéseit az elnök utasítása nyomán, az egyleti tagok névkönyvét szerkeszti, ke-

zeli, azt évről-évre kiegészíti, s abban az elhunyt tagokról is jelentést tesz; az egylet által kiadandó évkönyveket szerkeszti, s miután az egyleti tárlat a megye tulajdonát képezi, annál fogva az évenkénti közgyűlés után az egylet év- vagy jegyzőkönyvét, az elnök aláírásával, a megyebizottsági közgyűlésnek tudomásvétel végett megküldi.

15. §. A tárlat igazgatója (őre) az egyleti tárlat felett őrködik; végezi a tárgyak szakértő meghatározását, pontosan osztályozott és számozott leltárt vezet, melybe az adományozó nevét beírja, sőt értékesebb tárgyaknál az adakozó nevét külsőleg is ráírja, hogy így mennél többen birassanak adakozásra; a választmány utasítása szerint eszközzendő régészeti kutatásokat és történelmi nyomozásokat intézi, azokról jelentést terjeszt a választmány elé, s a közgyűlést megelőzőleg a tárlat állapotáról és évi gyarapodásáról évi kimutatást, felhasználás végett a titkárral közli.

16. §. A pénztárnok az egylet pénzbeli vagyonát, bevételeit és kiadásait vezeti, s ezekről rendes naplót vezetni köteles; kifizeti az elnök által aláírt utalványokat; az évnegyedes választmányi gyűléseken általános, évenként egyszer pedig részletes számadást ad a pénztár állapotáról s azt az elnöknek még a rendes közgyűlés előtt beadja, ki annak szabályszerű megvizsgálásáról gondoskodik s jelentés kíséretében a közgyűlés elé terjeszti; végül az egylet pénztárába begyűlő pénzüsszeget, a választmány utasítása szerint helyezi el.

17. §. Az ügyész, az elnöktől nyert meghatalmazás folytán, törvényes ügyekben képviseli az egyletet.

V. SZAKASZ,

Az igazgató-választmány.

18. §. Az igazgató-választmány az elnök összehívására, rendszeren évnegyedenként, — de a szükséghez képest gyakrabban is, — B.-Gyulán, vagy a körülmények szerint a vidéken máshol is tarthatja gyűléseit.

19. §. Az igazgató-választmány hatásköréhez tartoznak: az egylet belkormányzati ügyei, tiszteletbeli tagok indítványozása, és azon tárgyak, melyek jelen alapszabályok és a közgyűlés által elintézés végett hozzá utasíttatnak. A választmány köt az egylet nevében a közgyűlés által megállapított határokon belül, minden szerződést, melyek a választmány meghagyása — az elnök és a

titkár által iratnak alá, az ekkép kötött szerződések az egyletre kötelező erővel bírnak. — A választmány kötelessége az egyleti pénztári számadásokat és a pénztár állapotát évenként megvizsgálni. A választmány határozza el, hogy az ajándékozott tárgyak a tárlatban helyeztessenek-e el, vagy értékesíttessenek. — A választmány nevezi ki szükség esetén a helyettes vagy segédtisztviselőket, s fogadja fel az egylet szolgazemélyzetét.

20. §. A választmány határozathozatali képességéhez az elnökkel együtt 11 tag jelenléte szükséges.

21. §. Választmányi taggá az egylet bármelyik tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

22. §. A választmányi tagoknak jogukban áll az évnegyedes gyűléseken, az egylet szakába vágó felolvasásokat tartani, okmányokról, műtárgyakról, akár írásban, akár élőszóval értekezni; ily tárgyakat bemutatni: a felolvasást tartani akaró azonban az elnöknek az értekezést bejelenteni köteles, ki azt a választmánynyal megbíráltatja; mások által irt, s már megbírált értekezéseket felolvasni, a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, s azokra határozó szavazattal be is folyni; s miután az egylet előhaladását óhajtják, erkölcsi kötelességök az évnegyedes ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek vitelében — megbízatás szerint — az üléseken kívül is munkás részt venni.

VI. SZAKASZ.

Közgyűlések.

23. §. A közgyűlések nyilvánosak, s évenként a tavaszi időszak alatt B.-Gyulán tartatnak. Szavazati joggal a tiszteletbeli, alapító és rendes tagok bírnak.

24. §. Rendkívüli közgyűlést az elnök a választmány, vagy 10 egyleti tag írásbeli indokolt kívánatára tartozik összehívni.

25. §. A közgyűléseken a jelenlevők szavazattöbbsége határoz.

26. §. A szavazás nyilvános, de 10 tag írásbeli kívánatára titkos szavazás rendelendő el.

27. §. A közgyűlés tárgyai:

a) titkári jelentés, az egylet évi működéséről;

b) az évi számadások megvizsgálása;

c) minden három évben a tisztviselők és az igazgató választmány választása, és az időközben megürült választmányi tagsági helyek betöltése;

- d) új tiszteletbeli tagok választása ;
- e) valamely tag kirekesztésének kérdése, mely mindenkor titkos szavazással lesz eldöntendő ;
- f) a netaláni indítványok tárgyalása ;
- g) az alapszabályok módosítása, az azonban csak 10 tagnak a megelőző választmányi gyűléshez írásban beadott indítványára s ennek véleménye kíséretébeni beterjesztése mellett tárgyalható — mi a meghívókban mindenkor mint tanácskozási tárgy — különösen megjelölendő, s mihez az összes tagok legalább $\frac{1}{4}$ -ének jelenléte kívántatik meg ; — határozatot a jelenlevők $\frac{2}{3}$ -da hoz ; ha pedig a tagok kívánt $\frac{1}{4}$ -de nem jönne össze, akkor új közgyűlés hirdetendő, mikor is tekintet nélkül a számra, a jelenlevők kétharmada határoz.

Mind a közgyűlések, mind a választmányi ülések jegyzőkönyveit az elnök és jegyző, valamint az elnök által felkért két választmányi tag hitelesíti aláírásuk által.

VII. SZAKASZ.

Az egyesület jövedelmi forrásai, vagyona.

28. §. Az egyesület jövedelmeit képezik :
- a) az alapítványi összegek ;
 - b) a rendes- és pártolótagok évdíjai ;
 - c) felülfizetések, s lelkes ügybarátok adományai és hagyományai.
29. §. A tagdíjak és alapítványok kamatai az egyesületi kiadások fedezésére fordíttatnak. Az alapítványi tőkék el nem idegeníthetők.
30. §. A felülfizetések, adományokból bejövendő összegek, amennyiben ezek alapítványi természettel nem bírnak, a tárlat gyarapítására fordíthatók.
31. §. Az egyesület által gyűjtött mindennemű ritkaságok, műkincsek, régiségek, okmányok, könyvek, szóval mindennemű tárgyak, az alapítványi pénzekkel együtt Békésvármegyének elidegeníthetetlen tulajdonát képezik.

VIII. SZAKASZ.

Az egylet pecsétje.

32. §. Az egylet pecsétje: a megye czimere, ezen körirattal »Békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi egylet 1874.«

IX. SZAKASZ.

Az egylet feloszlása.

33. §. Ha a netalán valaha bekövetkezhető pártolás és részvét hiány miatt, az egyletnek további működése és fennállása lehetetlenné válnék, az esetben annak minden vagyona a megyebizottsági közgyűlés rendelkezése alá lesz bocsájtandó a meglevő pénzösszeg pedig a megyepénztárában, külön tétel alatt lesz elhelyezendő, hogy az alapítók szándékához képest, a kamatok és egyéb jövedelmek, minden időben a tárlat fenntartása és gyarapítására fordíttassanak. Az e tárgyban hozandó közgyűlési határozatok foganatosítás előtt jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszteriumhoz felterjesztendők.

34. §. A nagyméltóságu m. kir. belügyminiszteriumnak 1875. évi 1508. eln. számú rendelete értelmében az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást, — illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a kir. kormány által a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék haladéktalanul a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására külbembi feloszlítás terhe alatt köteleztetik.

Kelt a békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi egyletnek B.-Gyulán, 1885. november hó 15-én tartott alakuló közgyűléséből.

Zsilinszky Mihály,
egyleti titkár.

Göndöcs Benedek,
apát és gyulai lelkész, mint elnök.

A békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi-egylet tagjainak névsora 1885—1886-ban.

I. Tiszteletbeli tagok :

József főherczég ő fensége,
[Budapesten.	Nyáry Albert báró, Bpest.
Böhm Lénárd, Fehértem-
[plom.	Nyáry Jenő báró, Bpest.
Bubics Zsigmond N.-Várad.	Ormos Zsigmond, Temes-
[vár.
Ebenhöch Ferencz, Győr.	Ortvay Tivadar, Pozsony.
5. Fraknói Vilmos, Bpest.	15. Pesty Frigyes, Budapest.
Geduly Ferencz, Bpest.	Pulszky Ferencz, Bpest.
Hampel József, Budapest.	Rómer Flóris, N.-Várad.
Henszlmann Imre, Bpest.	Szabó Károly, Kolozsvár.
Lipp Vilmos, Szombathely.	Szentkláray Jenő, T.-Becse.
10. Nagy Iván, Horpács.	20. Szilágyi Sándor, Budapest.
	Thaly Kálmán, Pozsony.

II. Alapító tagok :

- Apponyi Albert gróf, Budapest.
Apponyi Antal gróf, Bécs.
B.-csabai casino-egylet, B.-Csaba.
Békésmegyei takarékpénztár, B.-Gyula.
5. Beliczey István, B.-Csaba.
Breznyik János, Selmeczbánya.
Dessewffy Emilné grófnő, Budapest.
Geiszt Gyula, Budapest.
Göndöcs Benedek, B.-Gyula.
10. Haán Lajos, B.-Csaba.
Horvát Sámuel, T.-Komlós.
Justh István, Budapest.
Karassiy István, B.-Csaba.

- Károlyi Gyula gróf, Budapest.
 15. Károlyi Tibor gróf, Budapest.
 Id. Mogyoróssy János, B.-Gyula.
 (Ungváry) Mojsisovics Vilmos, Duna-Almás.
 Pongrácz János gróf, B.-Szt.-András.
 Radvánszky Béla báró, Beszterczebánya.
 20. Tót-Komlós községe.
 Urszinyi Andor, Gerendás.
 Wenckheim Krisztina grófnő, Kigyós.
 Wenckheim Frigyes gróf, Kigyós.
 Wenckheim Rudolf gróf, Doboz.
 25. Zsilinszky Mihály, B.-Csaba.

III. Rendes tagok :

- Áchim Ádám lelkész, Szarvason.
 Almássy Erzsí gróf Cziráky Jánosné, L.-Berény.
 Almássy Minka grófnő, gr. Almássy Kálmánné, Kétegyháza.
 Ambrózy Béla mérnök, D.-Ványán.
 5. Andrassy Kálmán nevelő, Ó-Kigyóson.
 Asbóth Kálmán ügyvéd, B.-Gyulán.
 Badies Elek gyógyszerész, B.-Csabán.
 Ifj. Bakai Péter ev. lelkész, Ocsován.
 Bánhegyi István kir. tanfelügyelő, B.-Gyulán.
 10. Balázs Ferencz rk. s. lelkész, T.-Sz.-Miklós.
 Bartóky László kereskedő, B.-Csabán.
 Dr. Báttaszéky Lajos ügyvéd, Aradon.
 Békési központi kaszinó, Békésen.
 Beliczey Rezső birtokos, B.-Csabán.
 15. Benka Pál ev. tanító, Szarvason.
 Benka Gyula főisk. tanár, Szarvason.
 Birsy József nyug. alezredes, B.-Gyulán.
 Bulla Sándor mérnök, Orosházán.
 Dr. Csánki Dezső áll. levéltári tisztviselő Budapesten.
 20. Csermák Kálmán ev. lelkész, T.-Komlós.
 Czinkóczy Márton ev. lelkész, Cs.-Albertin.
 Dancs Béla városi jegyző, Szarvason.
 Dáni József urad. igazgató, Kompolton.
 Décsey József kereskedő, B.-Csabán.
 25. Dérczy Ferencz földbirtokos, Kondoroson.
 Dobay János polgármester, B.-Gyulán.

- Dobosffy Gyula járásb. hiv., Szegszárdon.
 Gr. D'Orsay Emil, Pozsonyban.
 Gr. D'Orsay Miksa, Pozsonyban.
30. Dömény Lajos tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
 Dr. Dubányi János m. alorvos, B.-Gyulán.
 Dérczy Antal birtokos, Szarvason.
 Gr. Dessewfi Aurél, Budapesten.
 Elek Lajos gymn. tanár, Debreczen.
35. Emperl Ernő gazdatiszt, Békésen.
 Erkel Rezső tak. pénzt. igazgató, B.-Gyulán.
 Fennes Pál kincs. tisztartó, B.-Csabán.
 * Dr. Fuchs Ede városi orvos Szarvason.
 Dr. Fuchs Lipót orvos, M.-Berény.
40. Fejér Imre urad. tisztartó, M.-Berény.
 Finta Ignác polg. isk. tanár, B.-Gyulán.
 Gajdács Pál lelkész, T.-Komlóson.
 Garai Lajos bizt. társ. főkönyvvezető, Prágában.
 * Garzó Gyula ref. lelkész, Gyomán.
45. Gärtner Adolf kereskedő, B.-Csabán.
 Glasner Antal mérnök, Budapesten.
 Gremsperger József földbirtokos, Bánhegyesen.
 * Grócz Béla r. k. lelkész, Csorváson.
 Harsányi Sándor ev. lelkész, Orosházán.
50. * Dr. Hajnal István orvostudor, Békésen.
 Dr. Haász Soma ügyvéd, Orosházán.
 Hajóssy Ottó ügyvéd, B.-Gyulán.
 Haty Károly főjegyző, M.-Berényben.
 Irányi Dániel orsz. gyűlési képviselő, Budapesten.
55. * Jakabffy Ignác bérlő, P.-Borzon.
 Jankó János festő-művész, Budapesten.
 Jancsovies István földbirtokos, Szarvason.
 Jancsovies Pál alispán, B.-Gyulán.
 Janó Sándor kir. ügyész, Miskolczon.
60. Jeszenszky Károly cv. lelkész, M.-Berény.
 Justh Gyula földbirtokos, Tornyán.
 Karácsnyi János r. kath. s. lelkész, N.-Váradon.
 Keller Imre ügyvéd, B.-Gyulán.
 Kéry Kálmán ref. lelkész, Dobozon.

65. Kicska Mór ügyvéd, Szeghalom.
Kis Ferencz gyógyszerész, Szeghalmon.
Klausz Lázár földbirtokos, Endrődön.
Kny Antal r. kath. plebános, Békésen.
Ifj. Kohlmann Ferencz kereskedő, B.-Gyulán.
70. Korossy Kamil urad. tisztartó, Gerendáson.
Dr. Kovács István megyei főorvos, B.-Gyulán.
Kreuchel Sámuel urad. tisztartó, Vésztőn.
Koller Gábor urad. tisztartó, Mágócsón.
Kuczka János ügyvéd, Szarvason.
75. Lederer Ede mérnök, Szegeden.
Dr. Löwy Lajos orvos, B.-Csabán.
Lukesch (Inczédi) István tanárjelölt, Budapesten.
Márki Lajos m. főjegyző, B.-Gyulán.
Megele Bertalan urad. tisztartó, M.-Berény.
80. Müller Gusztáv m. kir. adófelügyelő, Makón.
* Mihálfi József főisk. tanár, Szarvason.
Moravek Gábor honvédőrmester, B.-Gyulán.
Moldoványi Gyula ügyvéd, B.-Gyulán.
Moczkovcsák Károly lelkész, Besztercebányán.
85. Novák Dániel bérlő, B.-Csabán.
Novák Kamill törvényszéki elnök, B.-Gyulán.
Dr. Nyirádi László orvos, K.-Tarcsán.
Hg. Odescalchi Arthur, Budapesten.
Omaszta László birtokos, B.-Csabán.
90. Omaszta Gyula kir. közjegyző, B.-Csabán.
Orosházi kaszinó, Orosháza.
Pivár János polg. iskolai tanár, B.-Gyulán.
Papi Balog Péter okl. gazda, Mezőhegyesen.
Pap Antal tanító, Vésztőn.
95. Papp Mihály ref. lelkész, B.-Gyulán.
Péky Antal r. k. lelkész, cz. kanonok, B.-Csabán.
Petneházy Imre, tanító, K.-Tarcsán.
Polgári kör, B.-Gyulán.
Popovics Jusztin vár. főjegyző, B.-Gyulán.
100. Dr. Reisz Miksa orvos, Orosházán.
Réthy László, Budapesten.
Rimler Pál gazdász, B.-Csabán.
Id. Sipos Sándor kir. közjegyző, Szarvason.

- Ifj. Sipos Sándor Békésen.
105. Sipos Soma Szarvason.
Sárkány János ev. lelkész, Szarvason.
Stark Adolf kereskedő, B.-Csabán.
Schieffner Ede r. kath. prépost-plébános, Endrődön.
Schmidt Károly mérnök, Budapesten.
110. Dr. Schwarcz Jenő orvos, Budapesten.
Schwarcz László kereskedő, Temesvárott.
* Szabó János ref. esperes, K.-Tarcán.
Szabó Pál birtokos, B.-Gyulán.
Dr. Szeberényi Gusztáv ev. superintendens, B.-Csabán.
115. Szeberényi József ügyvéd, Orosházán.
Székács István urad. tisztartó, Orosházán.
Szekér Mihály urad. tisztartó, Kétegyházán.
Szemián Sámuel főjegyző, B.-Csabán.
Szeremlei Sámuel ref. lelkész, H.-M.-Vásárhelytt.
120. Szénássy József takarékpénztári könyvvezető, B.-Gyulán.
Szikes András közjegyzői helyettes, H.-Böszörmény.
Szimonidesz Károly lelkész, Félegyháza.
Sztójánovics Gyula birtokos, Csorváson.
Szucsu Béla földbirtokos, B.-Csabán.
125. Tatay János gyógyszerész T.-Komlóson.
Tatár János ref. lelkész, Szeghalmon.
Terényi Lajos szolgabíró, B.-Gyulán.
Tomesányi Károly földbirtokos, Szarvason.
Urszinyi Dezső miniszt. titkár, Budapesten.
130. Varságh Béla gyógyszerész, B.-Csabán.
Veres József ev. lelkész, Orosházán.
Vésztői kaszinó, Vésztőn.
Wagner János földbirtokos. Gy.-Eperjesen.
* Gr. Wenckheim Géza, Gerlán.
135. Br. Wenckheim Viktor, K.-Ladányban.
Zilahy László postamester, Orosházán.
Zlinszky István gazdatiszt, Kondoroson.

IV. Pártoló tagok :

Almássy Dénes gróf, Kétegyházán.
Almássy György gróf, Kétegyházán.
Alt Sándor egyházfi, Endrőd.

- Andrássy Miklós adófelügy. tiszt, B.-Gyulán.
5. Bakacs Lajos, Vésztőn.
Bakai Sándor, Szarvason.
Balla Mátyás néptanító, Endrődön.
Banner József gazdatiszt, Székudvaron.
Banner Béla gazdatiszt, Ó-Kigyóson.
10. Bán Károly jegyző, Gy.-Váriban.
Batik Elek tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
Bene István, városi tanácsnok, B.-Gyulán.
* Benedikty József gyógyszerész, Békésen.
Dr. Berkovics Jakab orvos.
15. Blaskó Lajos postamester, Öcsödön.
Bogár Dániel közgyám, B.-Csabán.
Bracsok István ev. tanító, Cs.-Albertin.
Breier Zsigmond kereskedő, Endrődön.
Bochdaneczky Ignác, ker. főnök, Beneschau (Csehorsz.).
20. Bracht Gyula, m. kir. vasuti tisztviselő, Budapest.
Dr. Csáky János orvos, Vésztőn.
Csapó Mihály gazdálkodó, Gyomán.
Csete György tanító, Gy.-Váriban.
Doby Antal, Bártfán.
25. Donner Lajos polg. isk. tanár, B.-Csabán.
Dinya Elek iparos, Endrődön.
Ecsedi János ref. lelkész, Gy.-Váriban.
Engel Antal kereskedő, Endrődön.
* Eördögh Lajos szolgabíró, Orosházán.
30. Fábry Károly ügyvéd, B.-Csabán.
Flutorovics Péter kereskedő, Szeghalmon.
Forsner Ferencz kereskedő, Vésztőn.
Gácsi János, Endrődön.
Gellay István, Endrődön.
35. Geschmei Sándor, Endrődön.
Grimm Sámuel kereskedő, Gyomán.
Gubicza István, r. k. lelkész.
Győri Imre jegyző, Öcsödön.
Gyukits Viktor kir. aljbíró, Békésen.
40. Gyoma községe.
Grimm A. József regale-bérlő, Endrődön.
Harsányi Dániel jegyző, Endrődön.
Dr. Hajnal Albert urad. orvos, Ó-Kigyóson.

- Herezegh Géza ügyvéd, Orosházán.
45. Hajas Pál r. k. kántor, Szarvason.
 Haviár Dani ügyvéd, Szarvason.
 Hegedüs Mihály ügyvéd, M.-Berényben.
 Hajas Lajos, Szent-Andráson.
 Ifj. Hoffmann Mihály ügyvéd, B.-Gyulán.
50. * Horváth János postamester, M.-Berényben.
 Horváth Béla néptanító, T.-Komlóson.
 Horváth János gymn. igazgató, B.-Csabán.
 Ifj. Janesovics Pál szolgabíró, Békésen.
 Kalmár József birtokos, Endrődön.
55. Kaloesa István gyógyszerész, Endrődön.
 Kovács Lajos tanító, Endrődön.
 Kalmár Mihály honvéd-hadnagy, Endrődön.
 Kéry Elek jegyző, Dobozon.
 Kertay Zsigmond magánzó, B.-Gyulán.
60. Ör. Kis Bálint, Gyomán.
 Kocziszký János ügyvéd, B.-Csabán.
 Kontur József kir. járásbíró, Szarvason.
 Ifj. Kollár János ügyvéd, M.-Berényben.
 Kopányi József, M.-Berényben.
65. Kohn Ábrahám, Szent-Andráson.
 * Kovács Mihály szolgabíró, Szeghalmon.
 Kőrösi János ref. lelkész, K.-Ladány.
 Környei Lajos h. ügyvéd, Békésen.
 Ladányi Áron h. ügyvéd, Békésen.
70. Lányi Gusztáv főisk. tanár, Szarvason.
 Laász János tanító, M.-Berényben.
 Lavatka Béla földbirtokos, Abonyban.
 Lavatka Ágoston kereskedő, Békésen.
 Ifj. Lavatka József birtokos, Békésen.
75. * Dr. László Elek orvos, Orosházán.
 * Lehóczky József r. k. plebános, Orosházán.
 Lengyel Győző, K.-Tarcán.
 Lusztig Sámuel földbirtokos, Szarvason.
 Májeresik János birtokos, Szarvason.
80. Maresek István kereskedő, Szarvason.
 Márton Mihály r. k. plebános, Szigetvárott.
 Megele Gyula birtokos, K.-Tarcán.
 Mezey Lajos jegyző, Békésen.

- Magdies Károly tanító, M.-Berényben.
85. Ifj. Mikolay Mihály ügyvéd, Szarvason.
Dr. Molnár Antal orvos, B.-Csabán.
Moravesik József tanító, Szarvason.
Megele Béla gazdatiszt, Gy.-Váriban.
Nagy Ferencz könyvkereskedő, B.-Gyulán.
90. Nagy Károly m. árvaszéki elnök, B.-Gyulán.
Nagy István, Dobozon.
Németh Lajos tanító, B.-Csabán.
Németh Lukács ügyvéd, Gyomán.
* Oláh Antal ref. lelkész, Öcsödön.
95. Id. Oláh György városi tanácsos, B.-Gyulán.
Palóczy Lajos gyógyszerész, Orosházán.
Pándy István ügyvéd, Ó-Kigyóson.
Papp György, Vésztőn.
Papp Sándor birtokos, P.-Sz.-Tornyan.
100. Peics János, Vésztőn.
Petrovics Döme birtokos, Vésztőn.
Petrovics Soma ev. lelkész, Szentesen.
Rázel István gazdatiszt, Székudvaron.
Rimler Lajos gazdatiszt, Ó-Kigyóson.
105. Rosenthal Miksa kereskedő, Dobozon.
Róth Lajos, Endrődön.
Salacz Ferencz szolgabíró, Szarvason.
Salacz József jegyző, Szarvason.
Salacz Géza jegyző, Uj-Kigyóson.
110. Salacz Imre jegyző, Endrődön.
Dr. Simon Pál orvos, T.-Komlóson.
Sinkó Mihály tanító, H.-M.-Vásárhelytől.
Scholez Ferencz, Lipótvárott.
Schreiber Dávid birtokos, Endrődön.
115. Stern Adolf kereskedő, Gyomán.
Dr. Stiasny József orvos, B.-Csabán.
Sulyok Ede takarékpénztári tisztviselő, Orosházán.
Schmidt József takarékpénztári könyvvezető, B.-Gyulán.
St. Sulucz Sándor kir. járásbíró, Békésen.
120. Suhajda Antal jegyző, Öcsödön.
Szabó Gábor, Dobozon.
Szánthó Albert földbirtokos, Békésen.
Szebeni János tanító, Endrődön.

Szeghalom község.

125. Szeberényi István ügyvéd, Budapesten.
Szegedy Károly ref. lelkész, Békésen.
Szerető Imre földbirtokos, Gyomán.
Szentandrás István közgyám, M.-Berényben.
Szentmihályi Lajos mérnök, B.-Gyulán.
130. Szilágyi Antal jegyző, K.-Ladányban.
Stern testvérek, kereskedő-czég, M.-Berényben.
Szilvássy Ferencz magánzó, Orosházán.
Dr. Szlovák Pál orvos, Szarvason.
Sztraka Ernő vár. mérnök, B.-Csabán.
135. Sztraka György főszolgabíró, B.-Csabán.
Suchanek Antal r. k. plébános, Solyomkeőn.
Tavaszi János ügyvéd, Orosházán.
Dr. Télessy József orvos, Szarvason.
Tóth Ede ügyvéd, Békésen.
140. Timár J. János birtokos, Endrődön.
Thúri László gazdatiszt, M.-Berényben.
Id. Uferbach János vár. pénztárnok, B.-Gyulán.
Uhrin József birtokos, Endrődön.
Ujfalussy Dezső m. árvaszéki ülnök, B.-Gyulán.
145. Ujházy Sándor éneklész, Endrődön.
Urszinyi János ügyvéd, B.-Csabán.
Urszinyi László gyógyszerész, M.-Berényben.
Uzon Ferencz vár. közgyám, B.-Gyulán.
Vidovszky Ferencz főjegyző, Gyomán.
150. Vidosics Antal, Endrődön.
Viskovics Ignác birtokos, Szarvason.
Vitályos Márton birtokos, Öcsödön.
* Veidinger György kereskedő, Gyomán.
Végh Vincze r. k. plébános, Furtán.
155. Vekele Mihály gyógyszerész, Öcsödön.
Weisz Lázár kereskedő, Gyomán.
Wielland János urad. tisztartó, Békésen.
Wolf Pál, M.-Berényben.
Wallner József takarékpénztári pénztárnok, Orosházán.
Zih Károly tanító, Sz.-Andráson.
-

Meghaltak :

Ipolyi Arnold.
Keblovsky Lajos.

Debreczeni Endre.
Győry Vilmos.

Az egyesület tisztviselői :

Elnök: Göndöcs Benedek.
Alelnök: Haan Lajos.
Főtitkár: Zsilinszky Mihály.
Titkárok: Márky Lajos.
Karácsonyi János.

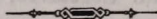
Jegyző: Finta Ignác.
Muzeumőr: id. Mogyoróssy J.
Segédőr: Asbóth Kálmán.
Pénztárnok: Kőrös Kálmán.
Ügyész: Keller Imre.

Választmányi tagok :

Gr. Apponyi Albert.
Bánhegyi István.
Dr. Báttaszéki Lajos.
Beliczey Rezső.
Beliczey István.
Dobay János.
Gajdács Pál.
Garzó Gyula.
Dr. Hajnal István.
Haviár Dani.
Horváth Sámuel.
Id. Jancsovics Pál.
Janó Sándor.
Kéry Kálmán.

Kis Ferencz.
Dr. Kovács István.
Lehóczky József.
Mihályfi József.
Novák Kamil.
Papp Mihály.
Szabó János.
Szemián Sámuel.
Salacz Ferencz.
Tatay János.
Terényi Lajos.
Gr. Wenckheim Frigyes.
Gr. Wenckheim Géza.

A társulat alapító tagjai egyszer mindenkorra 100 frtot,
a rendes tagok évenként 3 frtot; a pártoló tagok pedig évenként
1 frtot fizetnek.

TARTALOM.

I. Irodalmi dolgozatok :

	Lap.
I. Terényi Lajos emlékezete <i>Zsilinszky Mihálytól</i>	5
II. Egyetmás Orosházáról <i>Veres Józseftől</i>	29
III. A Hunyadyak békésmegyei birtokai és a dobozi Dánffyak <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	34
IV. Tót-Komlós ifj. <i>Jankó Jánostól</i>	57
V. A puszta-földvári támadás 1488-ban <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i> .	92
VI. Békésvármegyének szolgabirói járásokra való régi felosztása <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	101
VII. Pesty Frigyes a régi Békésvármegyéről <i>Zsilinszky Mihálytól</i> .	107
VIII. Békésvármegye a magyarnyelv érdekében 1832-ben <i>Novák Antaltól közli Zsilinszky Mihály</i>	116
IX. Két magyar történelmi okmány a XVII. századból közli <i>Zsilinszky Mihály</i>	132

II. Hivatalos közlemények :

I. Elnöki megnyitó beszéd Orosházán, 1886. október 31-én tartott ülésen <i>Göndöcs Benedektől</i>	147
II. Az 1886. október 31-iki közgyűlés jegyzőkönyve	152
III. Pénztárnoki jelentés	159
IV. Muzéumőri jelentés	156
V. Két felhívás a tagok hátralékai tárgyában	161—162
VI. A szepesmegyei történelmi társulat felhívása	163
VII. A békésmegyei régész-művelődéstörténelmi egyesület alap- szabályai	165
VIII. A békésmegyei régész-művelődéstörténelmi egyesület tagjainak névsora 1885—1886-ban	173

VII. Kötet: 1. Gyula vára bukása 1566. *Szabó Károlytól.* 2. Regesták a bécsi cs. kir. levéltárból, közli: *Károlyi Árpád.* 3. Ujabb adatok Békésmegye XV. és XVI. századbeli történetéhez, *Göndöcs Benedektől.* 4. Jegyzetek. A müncheni okmányok czímének és tartalmának rövid kivonata. 5. A Pero-féle lázadáshoz, *Zsilinszky Mihálytól.* 6. Békésvármegye helynevei, *Karácsonyi Jánostól.* 7. Gacsári István f.-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály.* (Vége.)

VIII. Kötet: 1. Néhai gróf Wenckheim József-Antal emlékezete, *Göndöcs Benedektől.* 2. A békésmegyei hódoltság történetéből, *Szilágyi Sándortól.* 3. Regesták a bécsi cs. kir. állami levéltárból, közli: *Károlyi Árpád.* 4. Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága, *dr. Csánki Dezsőtől.* 5. Gyulának, a gyulai uradalomnak és a gyulai várnak keletkezése, *Karácsonyi Jánostól.* 6. Naplótöredék az 1683. évi hadjáratból, közli: *Zsilinszky Mihály.* 7. Békésmegye földrajzához, magyarázó szövegül Békésmegye térképéhez, *Mihálfi Józseftől.*

IX. Kötet: 1. Wallaszky Pál emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól.* 2. Egy emléklap Tót-Komlós multjából, *Tatay Jánostól.* 3. Adatok Tót-Komlós egyházának s községének történetéhez, *Gajdács Páltól.* 4. Tökölly viszonyai Békésmegyéhez, különösen Gyulához, *Karácsonyi Jánostól.* 5. Regesták Békésvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből 1715—1795. *Haan Lajostól.* 6. A tótkomlói ágost. hitv. anyaegyház történetéből, közli: *Zsilinszky Mihály.* 7. Békésmegyei tudósítások 1836—1837. közli: *Zsilinszky Mihály.* 8. Békésmegyében a méhészet hetedfél százados multja, *Göndöcs Benedektől.*

X. Kötet: 1. Két feledésbe ment békésmegyei helység, *Karácsonyi Jánostól.* 2. Hol feküdt Alabian? *Karácsonyi Jánostól.* 3. Két összeírás a békésmegyei pusztákról, *Karácsonyi Jánostól.* 4. Regesták Békésvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből, *Haan Lajostól.* 5. Békésvármegyét illető jegyzetek gr. Károlyi György főispánsága idejéből, *Zsilinszky Mihálytól.* 6. Egy békésmegyei karácsonyi mysterium, *Sipos Sómától.* 7. Egy régi satyra a divatról, közli: *Sipos Soma.*

XI. Kötet: 1. Bonyhai Benjámin emlékezete, *Göndöcs Benedektől.* 2. Törökvilág Békésmegyében, *Karácsonyi Jánostól.* 3. Győry Vilmos emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól.* 4. Békésmegye nemzetségei, *Karácsonyi Jánostól.* 5. Novák Antal életéhez adat, *Zsilinszky Mihálytól.* Regesták Békésvármegye jegyzőkönyveiből 1715—1795. (Folytatás) *Haan Lajostól.*

XII. Kötet: 1. Terényi Lajos emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól.* 2. Egyetmás Orosházáról, *Veress Józseftől.* 3. A Hunyadiak békésmegyei birtokai és a dobozi Dánffyak, *dr. Karácsony Jánostól.* 4. Tót-Komlós, *ifj. Jankó Jánostól.* 5. A puszt-földvári támadás 1488-ban, *dr. Karácsonyi Jánostól.* 6. Békésvármegyének szolgabírói járásokra való régi felosztása, *dr. Karácsonyi Jánostól.* 7. Pesty Frigyes a régi Békésvármegyéről, *Zsilinszky Mihálytól.* 8. Békésvármegye a magyarnyelv érdekében 1832-ben, *Novák Antaltól.* közli: *Zsilinszky Mihály.* 9. Két magyar történelmi okmány a XVII. századból, közli: *Zsilinszky Mihály.*

